

SYLABUS PŘEDMĚTU

**DĚJINY STAROVĚKU I.
STAROORIENTÁLNÍ DESPOCIE**

PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D.

Opava 2018

1. téma

ÚVOD DO STUDIA DĚJIN STAROVĚKU, CHARAKTERISTIKA STAROORIENTÁLNÍ DESPOCIE

Klíčovým geografickým faktorem podílejícím se na vzniku prvních státních úvarů (městských států i velkých teritoriálních celků) měly řeky (Nil, Tigris, Eufrat), jejichž každoroční záplavy, úpravy na nich, práce vykonávané při údržbě kanálů a vodovodních tratí nejen že zabezpečovaly určitý ekonomický nadbytek podmiňující prosperitu společnosti, zejména jejích nejvyšších vrstev, ale i politickou stabilitu. Velké systémy umělých závlah jsou budovány v souvislosti se vznikem městských států (jižní Mezopotámie) i větších územních celků (Horní a Dolní Egypt).

Nejmenší státní jednotkou Předního východu byl městský stát, který byl hospodářsky i správně samostatný; obvykle tvořený městem jako centrem s jeho zemědělským zázemím, omezený poměrně malým teritoriem i nízkým počtem obyvatel. První doklady o jeho existenci pochází z doby kolem 3000 př. n. l. z Mezopotámie (Džemdet Nasr). Jeho centrem byl chrám zasvěcený hlavnímu bohu a palác, sídlo panovníka. To bylo velice často spojeno s hospodářskými prostory (zásobárny, dílny, sklady), archivem, administrativními prostory i zahradou, která byla vnímána jako místo, kde panovník nejen odpočívá, ale také může zápolit s divou zvěří (nepřáteli), které přemáhá.

Ve všech státech starověkého Předního východu soustředil panovník ve svých rukou veškerou moc (náboženskou, soudní, vojenskou, výkonnou), kterou uskutečňoval prostřednictvím administrativního aparátu, jenž byl odměňován za své služby ze zemědělských přebytků. V Egyptě a v centrech a říších v Mezopotámii se úroda přerozdělovala mezi skupiny obyvatel, které se bezprostředně na její výrobě nepodílely, prostřednictvím tzv. redistribučního (chrámového nebo palácového) hospodářství. Chrámy byly nejen místem kultu určitého boha, který zástupně za panovníka realizovali kněží daného boha, ale i významnými hospodářskými jednotkami, podporovanými samotnými vládci. Hospodářská moc chrámů mnohdy ovlivňovala i jejich zásahy do politického života, kde se mohly stát i protiváhou autority panovníka. S výjimkou Židů v Palestině byla všechna náboženství polyteistická, odvíjející se od víry v přírodní síly, a panovníci v nich jako prostředníci mezi obyvateli země a bohy hráli významnou roli, mnohdy byli jako samotní bozi i vnímáni.

V ekonomice i při správě státu významnou roli hráli písaři, kteří, jako svým vzděláním specializovaná vrstva obyvatelstva, tvořili páteř administrativního aparátu. Písmo vzniklo v Egyptě a Mezopotámii pravděpodobně nezávisle na sobě z nutnosti zaznamenávat písemně údaje vztahující se k ekonomické činnosti, která soustředila na jednom místě více lidí, jež bylo nutné zorganizovat, zaměstnat i odměnit. Dalším důvodem byla evidence úrody, jejíž část chrámům a palácům byla odezdávána nájemci půdy a dále přerozdělována. Vzniklo vícero písemných systémů (obrázkové písmo, klínové písmo, nejpozději alfabetské písmo), které pro jejich složitost ovládala privilegovaná vrstva písařů.

Na vrcholku společenské pyramidy stál vladař, často vnímaný a uctíváný jako zástupce boha na zemi, prostředník mezi lidmi a bohy, kterému byli podřízeni všichni členové

společnosti a jenž svou komunikací s bohy také zaručoval klid a prosperitu v zemi. Obyvatelé se z právního hlediska dělili na osobně svobodné a otroky, i když ve společnostech Předního východu musíme pojem osobní svobody vnímat jinak, než v období klasické antiky. Ve vztahu k panovníkovi se označovali za otroky i zástupci nejvyšších vrstev společnosti. Z hlediska pracovní zátěže mnohdy otroci, jejichž zdrojem byly především válečné konflikty nebo osobní zadlužení, nebyli tou nejvíce pracovními a jinými povinnostmi zatíženou skupinou (patriarchální otroctví); tou byli drobní rolníci. Základem společenské organizace byla rodina (v nejstarších obdobích „velká rodina“), která plnila ekonomickou, reprodukční, sociální i náboženskou roli (kult mrtvých) a měla patriarchální charakter. Obvykle byla hospodářsky soběstačná, kooperující maximálně s místním trhem.

Jednání i prohršky byly zprvu řešeny na základě ústně vykládaného zvykového práva, později, nejprve v Mezopotámii u Sumerů, vznikají první zákoníky dochované ve zlomcích, v nichž výše trestu (hl. za majetkové přestupky) se odvíjí nejen od zásady „zub za zub, oko za oko“, ale i od společenského postavení viníka i postiženého. Jedná se o kodifikaci zvykového práva.

Ze sociologického hlediska lze staroorientální společnost charakterizovat jako společenství, pro něž je typická fixace sociálních rolí a malá sociální mobilita (zejména směrem nahoru). Hlavním zaměstnáním bylo zemědělství, kdy velká část rolníků pracovala na pozemcích pronajatých od panovníka, chrámů či větších pozemkových vlastníků. Těm odváděli (ve formě redistribučního hospodářství) část úrody, která pak byla přerozdělována dalším skupinám, které se bezprostředně na zemědělské výrobě nemusely podílet. Specializovaná řemesla se soustředila kolem paláce nebo chrámů, které jejich výrobky objednávaly, užívaly, případně s nimi obchodovaly. Archeologické nálezy i obrazová znázornění nám dokumentují obchodní výměnu nejen v rámci místního trhu, ale i čilou dopravu a směnu po celém Blízkém východě včetně Egypta. Tento obchodní transfer umožnil mj. i výměnu kulturních výtvarků, vzájemné ovlivňování se i povědomí o světě, jenž byl mnohem větší než samotný stát.

Kontrolní otázky

1. Najděte na mapě řeky, kolem kterých vznikly první státy. Jakou roli hrály při jejich vzniku?
2. Co je to městský stát? Kde jej nalezneme?
3. Co je to redistribuční hospodářství?
4. Vysvětlíte pojem patriarchální otroctví.
5. V čem se liší od otroctví klasického starověku/antiky?
6. Proč byla pro státy Předního východu typická malá sociální mobilita?
7. Které typy písma se vyvíjely? Jaký je mezi nimi rozdíl?
8. K jakému účelu bylo písmo používáno primárně? Proč (uved'te příklady).
9. Jaké bylo rozvrstvení staroorientální společnosti?
10. Charakterizujte roli náboženství v životě společnosti.

Literatura

BÁRTA, Miroslav – TUREČEK, Tomáš: Kolaps neznamená konec. Praha 2013.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha 1999.

SOUČKOVÁ, Jana: Starověký Přední východ. Praha 1979.

AVDIJEV, V. I.: Dějiny starověkého východu. Praha 1955.

NIKIFOROV, V. N.: Východ a světové dějiny. Praha 1980.

Přílohy

Kouzlo pečetních válečků

V příručkách se vesměs dočteme, že pečetní váleček znamenal významný příspěvek Sumeřanů k civilizaci lidstva. Jejich autoři se zpravidla již podrobně nevyjadřují k důvodu tak vysokého ocenění drobného a relativně nevýznamného artefaktu. Pečetní váleček totiž v procesu svého použití dokonale ztělesňuje představy mudrců této doby o základních kategoriích existence světa – času a prostoru. Při použití se pečetní váleček otáčí a symbolizuje tak čas ve svém aspektu cyklickém, tak jak jej známe nejen z chápání sumerského, ale i z pojmového aparátu jiných starověkých civilizací, především duchovnosti čínské. Současně se však pečetní váleček při použití pohybuje určitým směrem a znázorňuje tak čas ve svém aspektu lineárním Nedosti však na tom: otiskováním pečetního obrazu do měkkého nosiče znázorňuje pečetní váleček nejen plynutí času, ale vytváří magicky i prostor. Tento prostor tvoří výjev či ornament, který je v chápání předliterárních společností zcela roven trojrozměrné skutečnosti.

Zdroj: Charvát, Petr: Zrození státu. Praha 2011, s. 105.

Redistribuční hospodářství

Obce zemědělsky zaměřené odevzdávaly své výpěstky; obce dobytkařsky specializované přispívaly produkty živočišné výroby. ... Všechny tyto příspěvky se hromadily buď v ústředí, nebo ve sběrných bodech ústředím k tomuto účelu zřízených. Odtamtud řídilo ústředí jejich pohyb ke spotřebitelům, kteří na ně měli nárok nebo kteří se ocitli v naléhavé nouzi. ... Celý tento běh zboží komplikovala okolnost, že při jeho řízení bylo třeba dbát nejen hledisek prostorových, přesněji řečeno topografických – každé zboží se vyrábělo v určitém regionu, ale spotřebovávalo v rámci celé obce -, ale také faktorů časových. Některé potravní zdroje bylo totiž nutno vytěžovat v závislosti na čase jejich dostupnosti. Již jen jako poznámku na okraj je třeba uvést, že při tomto organizačním úsilí se velmi dobře uplatnil starý vynález, písmo, které nyní umožnilo získávání dobrého přehledu o časoprostorovém kontextu disponibility potravních zdrojů.

Zdroj: Charvát, Petr: Zrození státu. Praha 2011, s. 110-111.

Paragrafy Chammurabiho zákoníku

§ 1 Jestliže někdo někoho obvinil a uvrhl naň podezření z vraždy, avšak neusvědčil jej, bude ten, kdo ho obvinil, usmrcen.

§ 3 Jestliže někdo předstoupil ve sporu s křivým svěděctvím a výrok, jež vyřkl, neprokázal, a jestliže je to spor hrdel, bude tento člověk usmrcen.

§ 16 Jestliže někdo ukryl ve svém domě buď otroka nebo otrokyni uprchlé z paláce nebo nevolníkovi, a na výzvu hlasatele je nevydá, tento majitel domu bude usmrcen.

§ 17 Jestliže někdo chytl v polích otroka či otrokyni, kteří uprchli, a přivedl je jejich pánovi, pán otroka mu zaplatí dva šekele stříbra.

§ 22 Jestliže se někdo dopustil loupeže a bude dopaden, tento člověk bude usmrcen.

§ 23 Jestliže nebyl dopaden, uloupený člověk označí před bohem, vše, co mu bylo uloupeno, a občina i představený, v jejichž území a uvnitř jejichž hranic byla loupež spáchána, nahradí mu vše, co mu bylo uloupeno.

§ 55 Jestliže si někdo otevřel kanál pro zavodňování, složil ruce v klín a vodou nechal odplavit sousední pole, naměří obilí podle /pole/ svého souseda.

§ 96 Jestliže si někdo vypůjčil od obchodníka obilí nebo stříbro a nemá obilí ani stříbro k vrácení, má však /jiný/ majetek, všechno, co je v jeho ruce, před svědky jako důkaz přinese a svému obchodníkovi odevzdá, obchodník nemůže mítí námitek a přijme /to/.

§ 109 Jestliž šenkýřka, v jejímž domě se scházeli zločinci, tyto zločince nezadržela a do paláce nepředvedla, bude tato šenkýřka usmrcena.

§ 117 Jestliže někoho svíral dluh a on prodal svoji manželku, svého syna nebo svou dceru nebo je dal v zástavu /za dluh/, tři roky pracují v domě svého věřitele nebo kupce, ve čtvrtém roce /tento/ jim dá svobodu.

§ 195 Jestliže dítě udeřilo svého otce, uříznou mu jeho ruku.

§ 196 Jestliže právoplatný občan vyrazil oko příslušníku třídy plnoprávných občanů, vyrvou mu oko.

§ 197 Jestliže zlomil kost plnoprávného občana, zlomí mu kost.

§ 198 Jestliže vyrval oko nevolníka nebo zlomil kost nevolníka, zaplatí jednu minu stříbra.

§ 200 Jestliže plnoprávný občan vyrazil zub plnoprávného občana, sobě rovného, vyrazí mu zub.

§ 202 Jestliže plnoprávný občan udeřil ve tvář plnoprávného občana, jenž je výše postaven než on, ve shromáždění mu vyplatí šedesát ran volským ocasem.

§ 205 Jestliže otrok /jiné osoby/ udeřil příslušníka /třídy/ plnoprávných občanů ve tvář, uříznou mu ucho

§ 233 Jestliže stavitel postavil někomu dům a neudělal své dílo pevně a zeď spadne, tento stavitel pevně vystaví tuto zeď ze svých vlastních prostředků.

Budování velkých staveb

Je potřeba si uvědomit, že Koloseum, podobně jako staroegyptské pyramidy či chrámy, je důležitou charakteristikou každé komplexní civilizace. Ty jsou typické mimo jiné tím, že značné prostředky vynakládají na stavbu prestižních symbolických staveb, které nemají velký význam pro samotný ekonomický chod země, ale jsou naprosto nepostradatelné pro legitimitu vládnoucí elity dané společnosti. Nesmíš zapomenout, že tyto stavby byly mimo jiné velmi důležitým nástrojem pro to, jak mohla elita státu přerozdělovat část bohatství mezi velkou část populace, a tak hrály významnou roli v udržování sociálního řádu. Tato participace na bohatství a udržování řádu se v praxi uskutečňovala pomocí platů dělníků na těchto stavbách či přidělených úradů po jejich dokončení, tedy během jejich každodenního provozu. Dnes bychom řekli, že se jednalo o neproduktivní výdaje, které se, pokud přesáhnou únosnou míru, stanou jedním z kritických faktorů úpadku společnosti.

Zdroj: Bárta, Miroslav – Tureček, Tomáš: Kolaps neznamená konec. Praha 2013, s. 90.

2. téma

STAROVĚKÝ EGYPT – ÚVOD

Jedním z úsloví vztahujících se k dějinám Nilu je to, které říká, že „Egypt je darem Nilu“. Toto tvrzení není daleko od pravdy, poněvadž řeka byla a je dodnes nejen významnou dopravní a obchodní tepnou, ale především zdrojem vody, rozváděné po staletí kanály do úrodného pásu rozprostírajícího se v šířce cca 15 kilometrů podél celého toku řeky. I proto Egyptánek řeku Nil, na jejíchž pravidelných záplavách byli životně závislí, ztotožňovali s bohem Hopejem (Hapi) jako personifikací síly Nilu. Nilské záplavy dávaly také životu Egyptanů jeho pravidelnost, řád, od kterého každé vychýlení vnímali velmi negativně, jako ohrožení svých jistot. Tento pocit pak pronikal celou egyptskou společností a v reálu se projevoval konzervatismem – v umění, náboženství i jinde. Celou zemi dělili na půdu ornou a na poušť, kterou vnímali jako panství démonů a boha Sutecha; k tomu se přiřazovala ještě nilská delta, úrodná oblast, v níž jednotlivá ramena Nilu často měnila svá řečiště. Východní a západní část země byla ohraničena nehostinnou pouští, jejíž monotónnost přerušovaly oázy (Charga, Dáchla, Fajjúm), které v prehistorické době byly útočištěm lovců, za Nové říše byly již pod pevnou egyptskou kontrolou. (Jednu z nich, oázu Síva, navštívil i Alexandr Veliký při svém tažení do Egypta a byl v chrámu zdejšími kněžími prohlášen za syna boha Amona.)

Pozornost faraonů i obchodníků vzbuzovala území na jih od prvních přejí u Asuánu, a to až po přejí čtvrté. Byla to oblast Núbie, země bohaté na zlato, stavební kámen, dobytek. Tvořila jakousi spojnici s vnitrozemím afrického kontinentu a její dolní část (Dolní Núbie) se během staletí (hl. za Střední říše) dostala pod egyptskou kontrolu, aby v Nové říši byla kolonizována, označena jako země Kúš a stala se součástí faraonova panství. Na konci Nové říše dokonce zde vznikl samostatný stát, jehož vládce Kašta dobyl Horní Egypt a jehož syn Pianchi, dobyvatel Dolního Egypta, pak založil 25., tzv. etiopskou dynastii.

Egypt byl úrodnou zemí s bohatstvím kamene, kterého bylo ponejvíce využito při stavbě chrámových komplexů, pyramid a hrobek či zádušních chrámů faraonů. Měď a tyrkys se těžil na Sinajském poloostrově, pro dřevo – vzácný to artikl – si posílali na syrsko-palestinskou šíji. Lodní doprava, která byla základem jakéhokoli kontaktu vzdálených částí země, se neomezovala pouze na říční dopravu na lodích zhotovených z papyru (emblematické rostliny Egypta), ale egyptští námořníci se plavili i po Středozemním a Rudém moři, udržovali pravidelné styky s maloasijskou pevninou, v egejské oblasti hl. s Krétou, či směřovali ve zvlášť organizovaných výpravách do tajemné země Puntu (viz zádušní chrám královny Hatšepsut).

Až do počátku 19. století všechny zprávy, které byly k dispozici, pocházely buď z pera antických autorů, nebo z poznámek poutníků a cestovatelů z doby raného novověku. Nápis, které byly hojně vytesány do stěn egyptských památek, byly pro všechny nečitelné a nesrozumitelné, mnozí je dokonce považovali za zdobné prvky, a ne písmo. První, kdo zanechal podrobnější popis egyptských způsobů v řecky psaném díle, byl „otec dějepisu“ Hérodotos (5. stol. př. n. l.) v jedné z knih svého díla „Dějiny“. Egyptanů, jejich kultury i náboženství si přesto, že to byli barbari, velmi cenil, nicméně jeho informace – často z doslechu i pověsti – jsou mnohdy zavádějící a přehnané. Nicméně nám zachoval např. první popis mumifikace apod. Z dalších antických autorů lze jmenovat Diodóra Sicilského (1. stol. př. n. l.), z přelomu tisíciletí Strabóna a jeho dílo „Geografica“, Plínia Staršího („Historia naturalis“) aj. Řecky psanou historii Egypta v době ptolemaiovské (za faraonů Ptolemaia I. a II.) sepsal také egyptský kněz Manetho z Cebnutu – dílo bylo cíleno právě na řecky hovořící obyvatele, kteří se tak měli seznámit s dějinami země. Vlastní dílo, vycházející ze znalostí starších análů, královských

seznamů aj., se ztratilo, máme z něj dochovány jen úryvky v díle židovského spisovatele 1. stol. n. l. Josepha Flavia. Nicméně od Manetha jsme převzali jedno z chronologických dělení dějin Egypta, a to na dynastie (31), přičemž dynastie nemusí v tomto případě znamenat bezprostřední příbuzenskou linii, nýbrž třeba jen původ osob z jednoho místa nebo kraje.

Další vlna zájmu o Egypt, zejména o oblast delty, se vzedmula v období středověku, v době poutí do Svaté země. Egypt jak Starým, tak i Novým zákonem byl spojen s židovskými dějinami i křesťanstvím, a tak mnoho poutníků zavítalo nejen na svatá místa v Palestině, ale také do Egypta. Jejich „pokračovateli“ pak v 17. století byli misionáři, kteří si do svých cestovních itinerářů činili pečlivé poznámky o všem, co viděli (u nás např. františkán Jakub Římař z Kroměříže, Václav Remedius Prutký aj.). Jejich poznatky lze doplnit o zprávy z cest po Evropě, a nejen po ní, které vydávali šlechtici po absolvování svých spanilých jízd (u nás Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic), či i měšťané (Martin Kabátník z Litomyšle).

Vlastní vědecké objevování Egypta lze spojit s vojenskou výpravou tehdy francouzského generála Napoleona Bonaparta do Egypta v 90. letech 18. století, kterou chtěl omezit námořní sílu svého úhlavního nepřítele, Anglie. Bonaparte, inspirován cestopisem Dána Carstena Niebuhra, s sebou vzal na cestu i vědce, kteří měli mapovat Egypt, jenž byl dlouhá léta součástí turecké velkoříše a byl tedy poněkud od Evropy jako muslimská země izolován. Úkolem vědců bylo zdokumentovat pečlivě vše, co na cestě zajímavého naleznou, což se jim podařilo v míře vrchovaté a několikadvazkové dílo „Popis Egypta“, které se zpožděním několik desetiletí vyšlo ve Francii, tak uchovalo pozdějším generacím i památky, které již dnes nejsou k vidění, a v široké laické veřejnosti vzbudilo vlnu egyptomanie, která se promítla do literatury, ale i užitého umění a architektury. Tou nejvýznamnější památkou, kterou se Francouzům během jejich tažení podařilo najít víceméně náhodou, byla Rosettská deska, velký kvádr z doby ptolemaiovské dynastie, tedy závěru egyptské samostatnosti, který obsahoval trilingvní nápis, jenž se o něco později stal klíčem k rozluštění egyptského písma. To se podařilo v první čtvrtině 19. století talentovanému lingvistovi Francoisi Champollionovi, který ale navázal i na práci, a třeba i neúspěšné pokusy, svých předchůdců.

Písmo (hieroglyfické, hieratické, démotické) se v Egyptě vyvinulo poměrně záhy, v počátcích budování státu. Dodnes se vedou diskuse, zda Egyptané mohli být inspirováni Sumery v Mezopotámii, či naopak; nicméně oba systémy se pravděpodobně vyvinuly samostatně. V Egyptě byly souběžně používány dva druhy písma – hieroglyfické, jehož znaky se tesaly do kamene a bylo především písmem oficiálním, a hieratické, jež se používalo pro běžnější potřebu. K těmto systémům se posléze přidružilo písmo démotické, užívané pro běžné psaní, které se stalo základem pozdějšího koptského písma. Zejména první dva systémy byly velmi složité, a proto znalost čtení a psaní byla vysoce hodnocena a písaři, stojící ve službách panovníka, chrámu či nomarchů, byli velmi váženi. K demokratizaci znalosti písma, čtení a psaní tedy došlo až o mnoho set let později (viz Féniciané, Řekové).

Nadšení ze znovuobjevené kultury vedlo k archeologickým závodům mezi diplomaty, úředníky a vojáky evropských mocností, které toužily ve svých muzeích mít to nejlepší a využívaly neexistence jakýchkoliv zákazů. Až v druhé polovině 19. století se v Egyptě začalo budovat muzeum, které nejcennější objevy mělo soustředit ve svých prostorách, následoval postupný zákaz vývozu předmětů zde objevených. Pomyslným vrcholem egyptomanie bylo objevení nevylopuené Tutanchamonovy hrobky anglickým archeologem Howardem Carterem v roce 1922 v Údolí králů, jejíž obsah umožnil vědcům i laické veřejnosti učinit si alespoň přibližnou představu o obsahu i bohatství, které skrývaly hrobky faraonů, většinou vylopuené již za doby existence starověkého Egypta.

Zakladatelem české egyptologie se stal profesor František Lexa, který od roku 1927 byl profesorem egyptologie na české Karlově univerzitě v Praze a v 50. letech stál u zrodu Egyptologického ústavu Karlovy univerzity v Praze, který existuje dodnes. Příležitost k výkopům v terénu se československým egyptologům naskytla v 50. letech minulého století v souvislosti s nutností rychlého zmapování památek velké části Núbie, která se měla ocitnout pod vodami velké Asuánské přehrady. Práce českých egyptologů byla hodnocena natolik vysoko, že později získali koncesi v Abúsíru, pyramidovém pohřebišti panovníků 5. dynastie, kde kopou dodnes (Miroslav Verner, Miroslav Bárta aj.)

Datování dějin starověkého Egypta, které trvaly déle než tři tisíciletí, je velmi složité a vychází ze srovnání mnoha pramenů a informací – radiouhlíková metoda, nápisy, seznamy králů, zápisy z jiných než egyptských území, umožňující porovnání, díla antických autorů, archeologický materiál. Prvním bezpečným datem v egyptských dějiích je až rok 689 př. n. l., počátek vlády faraona Taharky z 25. dynastie. Učebnicové rozdělení historie země na dobu archaickou, Starou, Střední, Novou říši a Pozdní období, kdy jednotlivé periody jsou prokládány ještě obdobími krize (přechodná období), je dílem německého vědce Richarda Lepsia, který se v 19. stol. stal zakladatelem egyptologické sbírky v dnešních státních muzeích v Berlíně.

Kontrolní otázky

1. Jakou roli hrál v egyptské civilizaci Nil?
2. V jaké souvislosti jsou ve Starém a Novém zákoně zmínky o Egyptu?
3. Vyhledejte si v Hérodotových „Dějínách“ úryvek o mumifikaci a přečtěte si ho.
4. Kteří další antičtí autoři o Egyptu psali?
5. S kým spojujeme počátek novodobého výzkumu Egypta?
6. Co to byla Rosettská deska? V čem spočíval její význam?
7. Jakým písmem se psalo v Egyptě?
8. Co víte o vývoji egyptologie jako vědeckého oboru u nás?
9. Popište způsoby datace v Egyptě.
10. Co si představujete pod pojmem egyptomanie? Projevila se i v našich zemích?

Literatura:

HÉRODOTOS: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972.

ANDREW, Robinson: Muž, který rozluštil hieroglyfy. Život Jeana-Francoise Champolliona. Praha 2013.

DAVIES, W. V.: Egyptské hieroglyfy. Čtení o minulosti. Praha 2002.

NAVRÁTILOVÁ, Hana: Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století. Praha 2001.

FAGAN, Brian M.: Oloupený Egypt. Vykradači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě. Praha 2001.

VERNER, Miroslav – BONĚK, Jan: 40 let v Egyptě. Praha 2006.

VERNER, Miroslav: Objevování starého Egypta. Půlstoletí českých egyptologických výzkumů ve stínu pyramid. Praha 2008.

KOVAŘÍK, Jan: Bonaparte v Egyptě. Bonapartova výprava a tažení 1798-1800. Praha 2007.

STORCHOVÁ, Lucie (ed.): Mezi houfy lotrů se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15.-17. století. Praha 2005.

ASSMAN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

Přílohy

Chvalozpěv na Nil – mudrc Cheti kolem 1970 př. n. l.

Buď pozdraven Nile,

jenž prýštíš ze země a plyneš, abys poskytl Egyptu život.

.....

Když se opozdíš, nosy se zacpou
a z každého je rázem chudák,
bohům se dostává méně obětních chlebů
a milióny lidí umírají.

.....

Když stoupáš, země jásá
a každý se raduje:
ústa se rozesmějí
a zuby zazáří.

.....

I kdyby lidé uctívali všechny bohy,
pták v poušti neslétne,
člověk si ruku nepozlatí,
stříbrem se neopije,
lapisem lazuli se nenají:
ječmen je nad všechno bohatství!

.....

Vracej se do Egypta, ty, jenž zajišťuješ mír
a dodáváš zeleň oběma břehům!

Udržuj naživu lidi i zvířata
pomocí darů svých polí!

Vzkrvétej neustále, vzkrvétej neustále,

Nile, vzkvétej neustále!

Zdroj: Vahala, Břetislav: Staří Egypt'ané. Praha 2010, s. 15.

Napoleonova výprava do Egypta

Denonův precizní, byť možná trochu strnulý záznam významných památek na Nilu byl pozoruhodným výkonem dosaženým za neuvěřitelně obtížných podmínek. Desaixova armáda byla nucena pochodovat denně 40-50 kilometrů a neustále čelit hrozbě nájezdů nepřátelských bojovníků. V Hermopoli (dnešním Ešmúnénu) měl Denon jen několik minut na to, aby si udělal skicu chrámu. V Dendere mu štěstí přálo víc, protože vojsko se zde zdrželo celý den, aby obdivovalo velkolepý chrám. Denon byl unesen. „S tužkou v ruce jsem přecházel od objektu k objektu, od jedné zajímavé věci ke druhé ... Styděl jsem se za to, že kresby, které jsem udělal, nejsou s to dostatečně vystihnout tak vznešené věci.“ Slunce zapadlo, aniž si toho Denon v uměleckém zanícení všiml, takže ho pak musel velící důstojník generál Belliard osobně cvalem doprovodit zpět ke vzdalující se armádě.

27. ledna 1799 objeli zákrut Nilu a ocitli se na dohled od chrámů v Luxoru a Karnaku. Divize se spontánně zastavila a začala tleskat.

„Aniž k tomu byl dán rozkaz, zformovali se muži do útvaru a za doprovodu bubnů a vojenské kapely provedli k počtě zbraň,“ napsal jeden z přítomných poručíků. Denon už skicoval, vědom si velikosti a emocionálnosti chvíle, kdy celá armáda spontánně vzdala hold starověku. Kamkoli jednotky postupovaly, Denon je následoval – v divoké jízdě, pod palbou, a dokonce i v nebezpečí, že upadne do zajetí – a hledal a skicoval památky. Desaix nakonec dosáhl Asuánu a ostrovů Elefantina a Filai.

Denonova práce vzbudila obrovské nadšení pro archeologii, zejména mezi inženýry, kteří měli za úkol zkoumat egyptské zemědělství, Brzy zanedbávali svou nudnou práci a dokumentovali přímo v chrámech a hrobkách architektonické články, hieroglyfické nápisy a veškerou velkolepou nádheru starověkého Egypta. Když jim došly tužky, nahradili je přetavenými olověnými kulkami. Tak bylo zaznamenáno pro budoucnost obrovské množství nenahraditelných informací, zároveň však byly z hrodek a chrámů odvezeny stovky drobných památek.

Zdroj: Fagan, Brian M.: Oloupený Nil. Vykrádači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě. Praha 2001, s. 70-72.

Objevení Tutanchamonovy hrobky Howardem Carterem v roce 1924

Střídal se okamžiky probouzející se naděje se zdrcujícími chvílemi zklamání. Když Carnarvon viděl, že chodba vedoucí od vchodu do nitra hrobky je zasypána, domníval se, že se mu podaří uskutečnit sen všech egyptologů: objevit nepoškozený královský hrob s mumií, kterou dosud

nikdo neoloupil. Pak ale uviděl zapečetěné dveře s otisky pečeti z různých dob, které svědčily o tom, že v hrobce už byli lidé dávno před ním. Zanedlouho přišel na úzký tunel, kterým se do hrobky kdysi dávno prokopali lupiči. Jakmile se však Carter dostal za druhé zapečetěné dveře a namířil rozsvícenou lampu do komory, kterou měl před sebou, oněměl úžasem. Komora byla naplněna hromadami drahocenných předmětů, navršených jeden na druhém. Dozajista se dovnitř dostali lupiči, ale z neznámých důvodů toho z hrobu mnoho neodnesli, pokud vůbec něco ukradli. ... Každý archeolog by rád obětoval práci celé sezóny, aby našel alespoň jeden takový předmět, kterých tam ležely celé stovky, od jednoduchého náčiní až po nejnádhernější klenoty.

... Snadno pochopíme, jaké vzrušení se zmocnilo objevitelů tohoto pokladu, když spatřili v přední komoře ještě jedny zapečetěné dveře a když pod jedním lehátkem objevili díru ve stěně, která ústila do malé boční komory. Když byl otvor rozšířen, prolezl do boční komory Carter, vyzbrojený elektrickou svítilnou. Kužel paprsku klouzal po vysokých pokladech, které tam byly nakupeny bez ladu a skladu ve velkém množství.

..., Když archeologové stanuli před třetími zapečetěnými dveřmi, které byly podle všeho nedotčené a nepoškozené, tanula všem na mysli jediná rozčilující otázka: Bude za těmito dveřmi uložena králova mumie?

Když Carter uvolňoval za přítomnosti asi deseti hostů s pedantickou opatrností kameny z třetích zapečetěných dveří, nastala chvíle slavnostního očekávání. Konečně byl otvor dostatečně velký, aby se jím dala prostrčit elektrická svítilna. Za naprostého ticha, kdy se nikdo z přihlížejících neodvažoval ani dýchat, pohlédl Carter do otvoru. To, co před sebou viděl, vypadalo jako stěna z masivního zlata. Jak se ukázalo, byla to přední stěna ohromné pozlacené skříně. V této skříně se skrývala další pozlacená skříň, zavřená na závory, na kterých byla nepoškozená pečeť. Archeologové, kteří stáli před nejdrahocennějším zlatým antickým pokladem, projevovali v tomto okamžiku větší zájem o onu malou neporušenou pečeť než o poklad. Pečeť nasvědčovala tomu, že ve vnitřní skříně bude ležet nepoškozená mumie! Ve druhé skříně stála ještě třetí skříň a v ní byla čtvrtá skříňová rakev – všechny čtyři byly pokryty zlatem. A ve čtvrté skříně se objevil sarkofág z křemence. Byl 2,75 m dlouhý a 1,50 m vysoký.

Zdroj: Ceram, C. W.: Oživená minulost. Praha 1971, s. 155-158.

Hieroglyfy

Hieroglyfy představují nejstarší formu egyptského písma a byly rovněž nejdéle používány. První hieroglyfy se objevují v pozdní Předdynastické době ve formě krátkých heslovitých textů na úlomcích kamene a keramických střepech, které pocházejí z různých nalezišť a které lze pravděpodobně časově zařadit do období 3100-3000 př. Kr., zatímco poslední datovatelné příklady můžeme nalézt v chrámových nápisech na ostrově Fílé, které byly vytesány v roce 394, tedy o tři a půl tisíciletí později. Toto písmo sloužilo původně k zaznamenávání různých druhů textů na nejrůznější materiály, ale s rozvojem jeho kurzivní formy, tedy hieratického písma, se hieroglyfy začaly postupně omezovat na náboženské a monumentální texty, nejčastěji

v podobě reliéfů tesaných do kamene. A právě z tohoto důvodu staří Řekové nazvali znaky tohoto písma *ta hiera grammata*, což znamená „posvátná písmena“, nebo *ta hieroglyphica*, tedy „posvátná tesaná písmena“, z čehož pochází naše termíny „hieroglyf“ a „hieroglyfický“.

Znaky hieroglyfického písma jsou převážně obrázkové, či „ikonické“ povahy. Jen několik z nich má neurčitou formu a původ, většina představuje snadno rozeznatelné obrázky přírodních či člověkem vyrobených předmětů. Pečlivě vyhotovené exempláře se často vyznačují jemnými detaily a barevností, jejich tvar je však stylizován a barvy ne vždy odpovídající realitě. Je jen málo pochyb o tom, že nejkrásnější příklady tohoto písma „oplývají vnitřní krásou linie a zbarvení“, což plně ospravedlňuje často opakované prohlášení, že „egyptské hieroglyfy jsou vůbec nekrásnějším písmem, jaké bylo kdy vytvořeno“. Jeho obrázkový charakter by však neměl vyvolávat falešnou představu, že hieroglyfy představují jakési primitivní „obrázkové písmo“. Jde o plnohodnotný písemný systém, který je schopen zprostředkovat stejně složité jazykové informace jako naše vlastní abeceda, i když se tak činí odlišnými prostředky. Z typologického hlediska je toto písmo „smíšeným“ systémem, což znamená, že ne všechny jeho znaky plní stejnou funkci, některé znaky jsou nositeli významu, jiné vyjadřují zvuk.

Zdroj: Davies, W. V.: Egyptské hieroglyfy. Čtení v minulosti. Praha 2002, s. 11-12.

3. téma

EGYPT – STARÁ A STŘEDNÍ ŘÍŠE

Historická doba dějin starověkého Egypta začíná tradičním sjednocením dvou základních celků, Horního a Dolního Egypta, ke kterému došlo asi okolo roku 3100 př. n. l. Vzniku jednotného egyptského státu ale přecházelo dlouhé prehistorické období, v jehož závěru se na území Horního Egypta vytvořila kultura pojmenovaná podle archeologického naleziště a starověkého města Nakkáda (egyptsky Nupt, město zlata) nakkádská. Její vývoj vyvrcholil ve fázi III., kdy Horní Egypt ovládali panovníci řazení dnes do tzv. 0. dynastie egyptských panovníků (asi 3000 př. n. l.).

Sjednocení Egypta je dnes vysvětlováno jako postupné šíření vyspělé nakkádské kultury i do Dolního Egypta, i když někteří novodobí badatelé nevyklučují, že k definitivnímu sjednocení mohlo dojít i v důsledku násilné vojenské akce. Za tradičního sjednotitele země byl považován faraó Meni, ztotožňovaný novodobými egyptology s panovníkem Narmerem, či s dalším faraonem Hor Ahou, kteří jsou kladeni na počátek 1. dynastie.

Počáteční období dějin centralizovaného státu je označováno jako archaická doba (1.-2. dynastie), po níž došlo k prvnímu velkému mocenskému, hospodářskému, náboženskému a kulturnímu rozkvětu Egypta (Stará říše, 3.-6. dynastie). Z tohoto i dalších epoch egyptských dějin se nám dochovaly písemné i archeologické prameny, vztahující se především k zahraniční expanzi centralizovaného státu, k jeho vnitřní správě, hospodářskému vývoji, náboženství, stavitelství a literatuře.

Tradiční směry expanzivní politiky byly dány především obchodními důvody, neboť země potřebovala získávat především důležité suroviny, pracovní sílu i další druhy zboží. Egypt si proto podmanil Sinajský poloostrov (kvůli zdrojům mědi a tyrkysu) a Núbii (kvůli zlatu, mědi, kůžím a kožešinám, slonovině, ebenovému dřevu, válečným zajatcům a stádům dobytka). Postupně se také začal pokoušet o zajištění dovozu cedrového dřeva, myrrhy a kadidla ze syropalestinské oblasti. Již z doby Staré říše jsou také známy výpravy do země Puntu, jejíž přesná lokalizace je dodnes sporná.

V čele egyptského státu stál panovník (faraó), považovaný za živoucího boha, kterému dle představ Egyptanů náležely zejména pozemky a lidé. Jeho sochařská vyobrazení, reliéfy i malby doprovází základní atributy královské moci (koruna, žezlo, důtky, falešný vous, býčí ohon). Konkrétní správu státu faraó svěřoval do rukou úředníků, pocházejících nejprve z královské rodiny, později z řad rodové šlechty a v závěru doby Staré říše i z neurozených lidí (úřednická šlechta). V čele těchto úředníků stál vezír, doložený už ze závěru archaické doby. Sídlením městem Egypta byl v době Staré říše Memfis (egyptsky Mennofer). Postupně také vznikly menší správní jednotky, nomy, které můžeme přirovnat ke krajům. V jejich čele stáli nomarchové, kteří – zejména v obdobích krize či slabé vlády – mohli posilovat svou moc.

Náboženské představy archaické doby a období Staré říše nám představují rozsáhlý panteon egyptských bohů (polyteismus), z nichž se jako nejdůležitější jeví bůh světla a slunce Hór (zpodobňovaný jako sokol nebo člověk s hlavou sokola) a vládce říše zemřelých Usir (zobrazovaný jako člověk). Důležitou součástí náboženství byla obrovská víra Egyptanů v posmrtný život, která souvisela s nutností uchovat tělo zemřelého v co nejzachovalejší podobě (mumifikace a postavení hrobky). Základními stavitelskými památkami z dějin Egypta jsou proto zejména různé druhy hrobek.

Panovníci byli nejprve pochováni v mastabách, zhotovovaných ze dřeva a nepálených, později pálených cihel. Od doby Staré říše se mastaby staly hrobkami pro egyptskou aristokracii a faraonové si nechali stavět nový typ hrobek, pyramidy. Jejich první podobou se stala pyramida stupňovitá, složená ze šesti mastab nad sebou. Vznikla v době vlády panovníka Džosera (Stará říše, 3. dynastie) v Sakkáre a jejím stavitelem byl Imhotep. Jednalo se o první kamennou stavbu v dějinách staroegyptské architektury. Případný náboženský význam tvaru robky - pyramidy je dodnes diskutován v souvislosti s božskostí vladaře a jeho vztahem k bohům.

Za dobu „stavitelů pyramid“ se považuje především období 4. dynastie, kdy pyramida nabyla tvaru klasického jehlanu. Stala se součástí rozsáhlého pyramidového komplexu, který zahrnoval také další menší pyramidy pro královny manželky, pyramidový čili zádušní chrám (přinášely se tu oběti zemřelému panovníkovi), údolní chrám (sloužil především jako přístaviště a v jeho blízkosti docházelo k mumifikaci), vzestupnou cestu propojující oba chrámy, ohradní zeď obklopující celý pyramidový areál. Trojice nejslavnějších egyptských pyramid (jediná do dnešní doby dochovaná památka ze sedmi starověkých divů světa) byla vybudována v Gíze, dnešní součásti města Káhiry. Největší z nich náležela Chufuovi, další Rachefovi a nejmenší pak Menkaureovi. V těsné blízkosti těchto pyramid stojí sfinga (socha ležícího lva s lidskou hlavou), která celou gízskou nekropoli ochraňovala.

Dobu 5. dynastie pomohly velmi detailně poznat výzkumy českých egyptologů v lokalitě Abúsír (asi 30 km od Káhiry), kde se rozkládala královská nekropole. Nachází se zde několik pyramid panovníků, jedna z největších nekrálovských mastab v Egyptě (Ptahšepesova), šachtové hrobky (ty jsou ale datovány až do Pozdní doby Egypta). Jedním z jejich posledních významných objevů je odkrytí dřevěné královské lodě. Nálezy tzv. abúsírských papyrů jim také umožnily detailně prozkoumat hospodářství a náboženský život na nekropoli. Poslední panovník 6. dynastie Venis si však zvolil za místo svého pohřbu Sakkáru a v jeho pyramidě byly prozkoumány nejstarší doklady Textů pyramid, souboru náboženských textů umožňujících egyptským králům překonat všechny nástrahy spojené s jejich poutí do říše zemřelých.

Již v závěru doby 5. dynastie začalo docházet k vnitřní krizi země, v důsledku hospodářského vyčerpání, neúrody, vzrůstu moci správců nomů a dalších sociálních rozporů. I když se někteří panovníci 6. dynastie snažili krizi překonat, v závěru Staré říše došlo k všeobecnému úpadku země a decentralizaci správy. Období v egyptských dějinách, pro něž byl charakteristický rozpad státu na menší územní celky a hospodářský úpadek, nazýváme přechodnými obdobími, z nichž První přechodné období vyplnilo epochu mezi Starou a Střední říší (7. dynastie až polovina 11. dynastie).

K novému mocenskému vzestupu země došlo za panovníka Mentuhotepe II. z 11. dynastie a zbytek 11. dynastie a 12. dynastie jsou řazeny do doby Střední říše. Kromě znovusjednocení Egypta se toto období vyznačovalo obnovením expanzivní egyptské politiky a znovuzískáním Sínaje a Núbie (až po 3. přeje) a výboji do oblasti Syropalestiny. Proti nepřátelům na východ od Egypta (Asiatům) začaly být stavěny tzv. Vládcovy zdi, rozsáhlý systém opevnění. Obdobná soustava pevností vznikala i proti Núbijcům na jihu, v oblasti mezi 2. a 3. přejeji. Z vnitřní politiky je třeba zmínit především kolonizaci Fajjúmské oblasti, kde dostalo od faraona půdu mnoho úředníků, řemeslníků a vojáků. I faraoni doby Střední říše si nechali stavět pyramidy, avšak mnohem menší a z méně kvalitního materiálu, takže se do dnešní dob nedochovaly vůbec nebo v torzovité podobě.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte dobu nakkádskou.
2. Popište objevy českých egyptologů.
3. Jak vypadala egyptská společnost v období Staré říše?
4. Srovnajte vývoj ve Staré a Střední říši.
5. Co lze označit jako „dobu stavitelů pyramid“?
6. Proč pohřeb panovníka a vybudování pyramidy byly tak důležité?
7. Kterými směry mířila expanze Egypta?
8. Liší se postavení panovníka ve Staré říši s jeho pozdější pozicí na vrcholu společenské pyramidy?
9. Vyhledejte v Hérodotovi jeho popis stavby pyramid a srovnajte jej se současnými vědeckými poznatky.
10. Co je to pyramidový komplex?

Literatura:

BÁRTA, Miroslav: Život a smrt ve stínu pyramid. Praha – Litomyšl 2008.

VERNER, Miroslav: Chrám světa. Svatyně, kultury a mystéria starého Egypta. Praha 2010.

DONDONI, Sergio: Egyptský člověk a jeho svět. Praha 2006.

WILKINSON, Toby: Lidé starého Egypta. Praha 2008.

TRIGGER, B. G. – KEMP, B. J. – O'CONNOR, D. – LLOYD, A. B.: Starověký Egypt. Dějiny společnosti. Praha 2004.

DAVIDOVÁ, Rosalie: Náboženství a magie starého Egypta. Praha 2006.

ASSMANN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

Přílohy:

Postavení faraona

Ve starověkém Egyptě měl král zcela jedinečné postavení jako prostředník mezi bohy a lidem, jako styčný bod lidského a božského světa, který byl odpovědný oběma. Jeho Horovo jméno ho ztotožňovalo se sokolím bohem Horem /jehož byl živoucím ztělesněním/ a jeho jméno *nebtej* /Obě paní/ vypovídalo o jeho příbuzenství s dvěma ochrannými bohyněmi Egypta, Nechetou a Vadzetou. S bohy sdílel přídomek *necer*, který byl obvykle upřesňován jako *necer nefer*, mladší bůh /i když se dá interpretovat také jako dokonalý bůh/. Počínaje vládou Rachefovou bývá královo jméno uvedeno titulem „syn Reův“. Znamená to, že byl bohy vybrán a uznán a že se po smrti odebere do jejich společnosti. Jeho výsadou byl kontakt s bohy, zajištěný prostřednictvím rituálů, i když z praktických důvodů byly profánní prvky rituálů delegovány na kněze. Pro Egyptany byl jejich král zárukou nepřetržitého a spořádaného běhu světa:

pravidelného střídání ročních období, každoročních záplav, předvídatelného pohybu nebeských těles, ale rovněž ochrany před nebezpečnými přírodními silami a nepřáteli za hranicemi Egypta. Proto bylo pro blaho každého Egyptana tak důležité, aby král náležitě plnil své povinnosti.

Zdroj: Málek, Jaromír: Stará říše (asi 2686 – 2125 př. n. l.). In: Shaw, Ian: Dějiny starověkého Egypta. Praha 2003, s. 109.

Princip maat

Pojem **maat** lze jen velmi těžko vystihnout moderní terminologií, starověcí Egyptané mu ovšem rozuměli beze zbytku.

Princip maat představoval tradiční řád, který bohové nastolili v Egyptě v počátcích všeho času, kdy země povstala z prvotního praoceánu. Šlo o zachování daného řádu, práva a spravedlnosti, naprostým protikladem uvedeného principu byl chaos, zvaný **Ister**, který je nám poněkud srozumitelnější, byť už nevzbuzuje takové obavy jako ve starověku. Sláva Staré a Střední říše, kdy faraon vládl sjednocené, vzkvétající zemi, se připisovala právě přítomnosti maat. Nepřehledné Přechodné doby – časy občanských nepokojů, nejednoty a státnických experimentů – byly varovným příkladem toho, co se může stát, bude-li řád maat zanedbáván.

Dynastičtí Egyptané byli velice opatrní, konzervativní lidé, kteří ve všech oblastech života upřednostňovali otevřená a zavedená schémata. Pokud se jejich život odvíjel tak, jak tomu bylo odedávna, vše se zdálo v nejlepším pořádku – to byl princip maat. Inovace starověcí obyvatelé země na Nilu přijímali zdrženlivě a ostražitě, každá činnost vyžadovala přísný dozor, každý úkon odpovídající příklad z minulosti. Změny totiž vždy směřovaly Egypt do neznáma, přičemž se nedalo vyloučit, že se v něm neskrývá osudové nebezpečí.

Zdroj: Tyldesley, Joyce: Zlatý věk starého Egypta. Ostrava 2002, s. 39.

O balzamování mrtvých

Umění balzamovat zná a zabývá se jím zvláštní druh lidí. Když jim pozůstali přinesou mrtvého, ukážou jim dřevěné podobizny mrtvých, omalované jako skutečné mrtvolky. Jednu z nich označují za nejnákladnější, nepovažují za zbožné ani jméno tohoto způsobu vyslovit, druhou za méně hodnotnou a levnější, třetí za nejlevnější. Když jim to vyloží, ptají se jich, podle kterého způsobu si přejí, aby byl mrtvý balzamován. Pozůstali se dohodnou na ceně a vzdálí se.

Balzamovači zůstanou a s veškerou péčí provedou balzamování. Nejprve vytáhnou křivým železem mozek skrze nosní dírky; část ho vytáhnou takto, část tím, že dovnitř nalejí rozpouštějící látky. Potom naříznou ostrým aithiopským kamenem slabiny a vyberou celou břišní dutinu; vyčistí ji, vyplní palmovým vínem a znova vyčistí rozetřenými vykuřovacími látkami. Potom naplní břicho čistě utřenou myrhou a jiným kořením kromě kadidla, a když je naplnili, zase je zašijí. Pak naloží mrtvého do sodného louhu a tam ho nechají sedmdesát dní. Balzamovat delší dobu není dovoleno. Po uplynutí sedmdesáti dnů mrtvého umyjí a celé jeho tělo zabalí do nařezaných pruhů plátna z Byssu a natrou klovatinou, kterou Egyptané většinou používají místo kličku. Potom převezmou mrtvolu příbuzní, dají udělat ze dřeva dutou podobu

člověka, mrtvého do ní uzavřou a uloží v pohřební komoře na stojato opřené o zeď. Takový je nejdražší způsob balzamování.

Těm, kdo nechtějí vynaložit takové náklady a přejí si střední způsob balzamování, balzamují mrtvé takto: Naplní klystéry cedrovým olejem a vstříkují jej mrtvému do břišní dutiny, aniž ho nařezávají a vyprazdňují břicho. Klystér vstříkují sedací částí a zabraňují mu, aby vytekl zpátky. Potom balzamují mrtvého po stanovený počet dní. Poslední den vypouštějí z břicha cedrový olej, který tam předtím vstříkovali. Cedrový olej má takovou sílu, že spolu s ním vyjde obsah břicha i střeva v rozpuštěném stavu. Maso rozpouští solný louh a z mrtvoly zůstane jen kůže a kosti. Když to vše balzamovači vykonali, odevzdají v tomto stavu mrtvolu příbuzným, aniž s ní podnikají cokoli dalšího.

Třetího způsobu balzamování používají pro ty, kdo mají málo peněz. Vypláchnou břišní dutinu ředkvočným olejem, balzamují sedmdesát dní a potom odevzdají mrtvolu příbuzným, aby ji odnesli.

Zdroj: Hérodotos, Dějiny aneb Devět knih nazvaných Músy. Praha, Odeon, s. 126-127.

Stavba Cheopsovy pyramidy

Až do krále Rampsinita prý panoval v Egyptě dokonalý zákonný pořádek a Egypt velice vzkvétal. Po něm jim kraloval Cheops, ten prý Egyptany přivedl do veliké bídy. Nejprve dal zavřít všechny chrámy a zbavil je obětí, potom přikázal všem, aby pracovali pro něho. Jedněm poručil, aby přivlékali k Nilu kameny z lomů v Arabských horách; když přivedli po lodích kameny přes řeku, nařídil jim, aby je převzali a vlekli je k pohoří Libyjskému. Pracovali ve skupinách po sto tisících lidí, každá vždy tři měsíce bez přestání.

Deset let trvalo utlačovanému lidu, než postavil cestu, po které se kameny tahaly. Postavil tuším dílo téměř tak velké, jako je pyramida. Cesta je dlouhá pět stadií, široká deset sáhů a v místech, kde dosahuje největší výšky, je vysoká osm sáhů. Je z hlazeného kamene a jsou na ní vytesány obrazy. Deset let trvala stavba cesty, práce na pahorku, na němž stojí pyramidy, a stavba podzemních síní, které si dal vybudovat jako místo svého pohřbu na ostrově, kolem něhož dal zavést kanál z Nilu.

Stavba pyramidy samotné trvala dvacet let. Je čtverhranná a každé její průčelí je všude široké osm plether. Vysoká je také tolik; je z hlazeného kamene, spojovaného co nejpřesněji. Žádný z kamenů není menší třiceti stop.

Pyramida sama byla stavěna stupňovitě, někteří tomu říkají výstupky, jiní schody. Když postavili první stupeň, zdvihali ostatní kmemy zařízením, sestaveným z krátkých dřevěných tyčí, na první schod. Jakmile se kámen na něj dostal, byl vložen na další zařízení, postavené na prvním stupni; odtud byl vtažen na druhý schod k dalšímu stroji. Kolik bylo stupňů, tolik bylo strojů, leda že by stroj byl jeden a přenášeli ho ze schodu na schod, jakmile kámen vyzvedli, protože zařízení se dalo lehce přenášet. ... Špička pyramidy byla dokončena nejdříve, potom dodělávali sousední vrstvy a nakonec dostavěli vrstvy při zemi a úpatí.

Zdroj: Hérodotos, Dějiny aneb Devět knih nazvaných Músy. Praha, Odeon, s. 142-143.

Ipuverovo líčení zkázy Staré říše

... Rozcuchány jsou vlasy všech. Lidé jsou jako bahenní ptáci. V zemi jest špína: není bílého šatu v této době. Syna vznešeného muže nelze poznati. Syn paní jest jako syn otrokyně. Dítky vznešených lidí se válí po ulici. Zbavení šatů, mastí a oleje, všichni lidé volají: není již nic ... Řemeslnická práce ustala, umělci nepracují a v úřadovně sedí písař, jehož ruce jsou neschopné. Nil teče, ale neoře se ... Sýpka jest prázdná, její hlídač leží natažen na zemi, jsa zdařilým obrazem svého srdce. Sídlní město jest ve strachu před nouzí. Dnes se nepluje po lodích do Gebalu. Co máme činiti, abychom obdrželi cedrové dřevo pro naše mumie? ... Četní mrtví jsou pohřbíváni v řece. Balzamovací ústav jest vystřídán řekou a řeka jest i hrobkou ...

Žebrák se stává majitelem skvostů. Ten, kdo si nemohl opatřit ani sandály, se stává boháčem a vznešený se mu klaní. Sluhové mají pány sluhů za sluhy ... Vznešení naříkají a žebráci se radují. Lupič se stává boháčem a boháč lupičem. Stavitelé /pyramid?/ se stávají polními dělníky ... Ti, kteří měli skvělé šaty, jsou v hadrech, a ten, jenž netkal ani pro sebe, má oděv z jemného plátna ... Ta, jež neměla ani krabice, je majitelkou skříní, a ta, která se zhlížela ve vodě, má zrcadlo. ... Všecky otrokyně svobodně vládnou svými ústy, ale mluví-li jejich paní, je to služebnictvu nesnesitelné. Zlato a lazurit, stříbro a tyrkys, karneol a bronz ... jsou zavěšeny na hrdlech otrokyň, a vznešené ženy a paní domů bloudí zemí a říkají: 'Kéž bychom měly co jíst!' ... Zmlkl smích. Není člověka, který by se mohl veseliti ...

Úřadovny jsou otevřeny, úředníci jsou pobiti a jejich spisy jsou rozkradeny ... Zákony byly vyházeny ven ze soudních síní, šlape se po nich na veřejných místech a spodina je trhá na ulicích. Čáry jsou zbaveny tajemství, říkadla a obřady jsou zbaveny účinnosti, stavše se předmětem zvědavosti lidu ... Ctnostný chodí ve smutku nad tím, co se děje v zemi. Vášnivec praví: 'Kdybych věděl, kde je bůh, obětoval bych mu!' Všude jsou zločinci, není včerejších lidí. Člověk bije svého rodného bratra, a ve svém synu vidí svého nepřítele. Ženy jsou neplodné: neotěhotní, protože Chnům netvoří kvůli stavu země ... Krokodýlové jsou přežráni tím, co uloupí, protože lidé sami k nim přicházejí. Starci i děti volají: 'Chci zemřít!' Dítky vznešených jsou utloukány o stěnu a dítky vyprošené jsou odkládány na pahorcích pouště. Chnům vzdychá nad svou marnou prací. Kéž by nastal konec lidstva! Kéž by nebylo těhotenství a porodů! Kéž by zmlkla země! Pak by nebylo zmatků. Kletba zkáze!

Zdroj: Miloš Bič: V zemi sfing a pyramid. Praha, Oikúmené s. 38-39 /volné převyprávění profesora F. Lexy/

4. téma

EGYPT – NOVÁ ŘÍŠE A POZDNÍ OBDOBÍ

V Druhém přechodném období (13.-17. dynastie, cca 1797-1543 př. n. l.) znovu došlo k rozkladu jednoty země a do Egypta pronikaly z východu cizí kmeny, zejména Hyksósové. Toto řecké pojmenování bývá vykládáno jako „vládcové cizích zemí“. Podle Egyptanů byli zdatnými válečníky a přinesli s sebou znalost kompozitních luků, lehkých válečných vozů a koní k válečným účelům. Hyksósové vytvořili 15. a 16. dynastii s hlavním městem Avaris v nilské deltě. Nepodmanili si však celou zemi, neboť z Théb (Vésetu) ovládali jižní části Egypta samostatní panovníci 17. dynastie. Poslední faraó této dynastie - Kamose Hyksósy v několika bitvách porazil. Osvobození Egypta od Hyksósů a nové sjednocení země dovršil jeho bratr Ahmose I, první panovník doby Nové říše.

Období Nové říše (18.-20. dynastie, cca 1543-1078 př. n. l.) lze charakterizovat jako epochu největšího mocenského, hospodářského a kulturního rozkvětu v celých dějinách Egypta. Egypt se stal jedním ze tří nejdůležitějších států tehdejšího starověkého světa společně s chetitskou říší a říší Mitanni, vytvořenou indoevropskými kmeny Churritů. Znovu obnovil svoji velmocenskou politiku a získal zpět Sinajský poloostrov, Núbii (po území mezi 4. a 5. přejemi) a rozsáhlé oblasti Syropalestiny. Tři jeho panovníci dokonce překročili na východě se svými vojsky řeku Eufrat.

Za dva největší egyptské válečníky jsou považováni faraoni Thutmose III. z 18. dynastie a Ramesse II. z 19. dynastie. Expanze Thutmose III. je detailně vyličená v jeho análech na zdech chrámu v Karnaku. Zmiňují zejména válečná tažení do velmi strategicky a hospodářsky významné syropalestinské oblasti, rozdrobené na četná knížectví, o jejíž podmanění usilovali také Chetitě. Slavnou bitvu svedla vojska Thutmose III. u Meggida na území dn. Sýrie, kde porazila koalici syropalestinských knížat. Získáním území Núbie až po oblast mezi 4. a 5. přejemi pak dosáhl Egypt v době Thutmose III. největšího územního rozmachu.

Nejslavnějším válečným střetnutím v dějinách Egypta se však stala bitva u Kadeše, v níž se střetl Ramesse II. s chetitským králem Muvatilišem II. I když bitva skončila nerozhodně, obě dvě strany proklamovaly svoje vítězství, především Ramesse II. Výjevy z bitvy nechal vyřít na stěny několika chrámů postavených v době jeho vlády. Protože i další boje nevedly k jednoznačnému úspěchu Egypta ani Chetitů a oběma mocnostem hrozilo nebezpečí od mocensky se vzmáhající Asýrie, uzavřeli Ramesse II. a chetitský panovník Chattušiliš III. o několik desetiletí později mírovou smlouvu, považovanou mnohými badateli za nejstarší tohoto druhu v dějinách.

V době Nové říše vzrostl význam královských manželek, zejména hlavních. Mnohé z nich ovlivňovaly politická rozhodnutí svých manželů a vedly případně i samostatnou zahraniční politiku (např. manželka Amenhotepa III. jménem Teje, či slavná Nefertiti, žena Amenhotepa IV. neboli Achnatona). Manželka Thutmose II. Hatšepsut se dokonce stala po dobu dospívání svého královského manžela faraonem, tj. vládnoucím panovníkem, a byla vyobrazována se všemi atributy královské moci. Kromě válečné expanze se základní charakteristika vlády panovníků doby Nové říše, zejména králů 18. dynastie a také velkých panovníků 19. dynastie, koncentruje na jejich stavitelskou činnost. Novým typem královských hrobek se staly skalní hrobky mnohdy o mnoha bohatě zdobených místnostech, budované na levém břehu řeky Nilu. Králové byli pohřbíváni v Údolí králů, jejich manželky, princezny a princezny v Údolí královen. Bohatá reliéfní výzdoba hrobek udivuje po jejich restaurování svojí barevností i různorodostí výjevů (obětní scény, zobrazení králů a četných egyptských bohů, lov

v bažinách, zemědělské práce na statcích atd.). V zatím jediné z hrobek v Údolí králů, většinou vyloupených již ve starověku, našel anglický archeolog Howard Carter v roce 1922 velkolepou královskou pohřební výbavu. Náležela krátce vládnoucímu a bezvýznamnému králi Tutanchamonovi, kterého tak proslavila po celém světě.

Stavatelství doby Nové říše je reprezentováno i četnými egyptskými chrámy. Vcházelo se do nich mohutnou a vysokou branou (řecky pylon). Za ní následovalo rozlehlé sloupořadími obklopené nádvoří s menšími svatyněmi a sochami. Takovýchto pylonů a nádvoří se v chrámu zpravidla rozkládalo několik. Jedno z nádvoří bylo zpravidla sloupy hustě poseto (hypostyl). V samotném závěru stavby se nacházela vlastní svatyně (příbytek) pro sochu boha uctívaného v chrámu. Součástí chrámových komplexů mohla být rituální jezera. Za největší egyptský chrám se považuje chrám v Karnaku na pravém břehu řeky Nilu ve staroegyptském městě Vésetu, dnešním Luxoru. Každý z vládařů Nové říše považoval za svou povinnost nějak tento komplex architektonicky obohatit. Velmi pozoruhodné osudy čekaly v novodobých egyptských dějinách dva chrámy postavené Ramessem II. v Abú Simbelu na jihu země. Protože jim při výstavbě Nové asuánské přehrady a Násirova jezera hrozilo zatopení, byly rozřezány, přeneseny a znovu složeny nad hladinou jezera (záchranná akce UNESCO v 60. letech 20. století).

V egyptských chrámech byli uctíváni četní bohové i faraoni. Z bohů získal v době Nové říše nejvyšší postavení thébský (vesetský) Amón, bůh slunce. Amónovi, jeho manželce Mutě a jejich synovi byl také zasvěcen karnacký chrám. Amónovi kněží koncentrovali ve svých rukou obrovský majetek tvořený pozemky, pracovní silou, surovinami, a měli rovněž monopol na vzdělání. Aby oslabil jejich mocenský a hospodářský vliv v zemi, uskutečnil panovník 18. dynastie Amenhotep IV. (později přejmanovaný na Achnatona) zásadní náboženskou reformu. Spočívala v prosazování kultu boha Atona, který je vyobrazován jako prostý sluneční kotouč, z něhož vycházejí paprsky zakončené dlaněmi. Jeho reforma je četnými novodobými badateli považována za první pokus o zavedení monoteismu, tedy uctívání jednoho boha. Panovník také změnil své jméno na Achnaton a nechal vybudovat nové sídelní město Achetaton (dnešní Tell el-Amarna). Jeho reforma ale nezískala podporu ani mezi úřednictvem, ani mezi obyčejným lidem, a po jeho smrti znovu nabyl největší vliv bůh Amon. (Jeho kněží se pak snažili památku na Achnatonovu vládu zcela vyhladit.) Nejvýraznější památkou na krátké reformní období jsou zobrazení faraona a jeho rodiny (tzv. el amarnský styl), který v egyptských dějinách v doposud nebývalé realističnosti i intimnosti ukazuje faraona i jeho blízké.

Představy o posmrtném životě doby Nové říše jsou nejzřetelněji vyjádřeny v dalším souboru náboženských knih, v Knihách mrtvých. Jejich texty byly zaznamenávány na stěny hrobek nebo na papyrové svitky obsažené v pohřební výbavě. Součástí Knih mrtvých se stala i představa o posmrtném soudu, kterým musí projít každý zemřelý. Pokud před tribunálem složeným z egyptských bohů obstál, mohl žít na onom světě stejně jako ve svém pozemském životě.

Již v době 19. dynastie začal být Egypt ohrožován cizími kmeny, které dostaly v novodobé odborné literatuře označení „mořské národy“. Jejich tažení se nedotklo pouze Egypta, ale i jiných starověkých zemí, např. chetitské říše. Odkud přišly a kdo k nim konkrétně patřil, zůstává do dnešní doby předmětem rozsáhlých diskusí badatelů. Jejich největší nápor pocítila země v době vlády Ramesse III. z 19. dynastie, kdy se musela zároveň bránit i proti Lybjičům. Pro porážku obou nepřátel je Ramesse III. považován za posledního významného egyptského panovníka doby Nové říše.

V následujícím Třetím přechodném období (21.-24. dynastie, cca 1078-720 př. n. l.) moc a sláva Egypta upadla. Jeho území se radikálně zmenšilo a k moci se dostaly dynastie králů

cizího původu (např. Lybijci, Núbijci), ovládajících menší územní celky. Nový pokus o mocenský vzestup byl spojen až s obdobím vlády panovníků 25. a 26. dynastie, zařazovaných do Pozdní doby egyptských dějin (25.-30. dynastie, cca 715-332 př. n. l.). Především králové 26. dynastie se sídelním městem v Sajích v nilské deltě se pokusili nejen rozšířit egyptské území, ale také navrátit zemi k prastarým faraonským tradicím (tzv. sajská renesance).

Egyptané se však museli v Pozdní době také bránit mocenským ambicím jiných starověkých států. Do země několikrát vtrhli Asyřané a krátkodobě ovládli část jejího území (7. století př. n. l.). Jako mnohem zásadnější soupeř se ukázala starověká Persie, která si Egypt podrobila po bitvě u Pelusia v nilské deltě roku 525 př. n. l. za vlády krále Kambýsa II. Perští panovníci vytvořili 27. dynastii (525-404 př. n. l.) a po krátké době samostatnosti Egypta (28-30. dynastie) se podruhé v zemi ujali vlády v roce 343 př. n. l. Egypt se stal jednou z provincií Persie (satrapií) a perští králové přijímali egyptskou královskou titulaturu. V roce 332 př. n. l. vtáhl do Egypta Alexandr Veliký, který zde byl přivítán jak osvoboditel od perské nadvlády. V souladu s faraonskou tradicí se nechal v oáze Síwa korunovat za faraona. Během Alexandrova pobytu v Egyptě bylo také založeno město Alexandrie. Po smrti Alexandra (323 př. n. l.) a rozpadu jeho říše se Egypta zmocnil jeden z Alexandrových vojevůdců a přátel, Ptolemaios Lagos (titul král přijal v roce 305 př. n. l.). Dynastie Ptolemaiovců Egyptu vládla až do roku 30 př. n. l., kdy byla země začleněna do římské říše jako jedna z jejích provincií.

Kontrolní otázky

1. Co je to přechodné období?
2. Jak se lišilo postavení panovníka ve Staré a Nové říši?
3. Kde a jak byli faraoni pohřbíváni?
4. Jmenujte panovníky, kteří za Nové říše vedli velká válečná tažení.
5. Čím je zajímavá mírová smlouva po bitvě u Kadeše?
6. S jakou reformou spojujeme faraona Amenhotepa IV.?
7. Co je to el-amarnský styl?
8. Charakterizujte Pozdní období.
9. Egypt se v Pozdním období stává cílem expanze jiných národů. Kterých?
10. Co víte o ptolemaiovském Egyptě?

Literatura:

- VERNER, Miroslav: Chrám světa. Svatyně, kultury a mystéria starého Egypta. Praha 2010.
- DONADONI, Sergio: Egyptský člověk a jeho svět. Praha 2006.
- WILKINSON, Toby: Lidé starého Egypta. Praha 2008.
- TRIGGER, B. G. – KEMP, B. J. – O'CONNOR, D. – LLLOYD, A. B.: Starověký Egypt. Dějiny společnosti. Praha 2004.
- DAVIDOVÁ, Rosalie: Náboženství a magie starého Egypta. Praha 2006.
- REEVES, Nicholas: Achnaton. Praha – Litomyšl 2003.
- SWIDERKOVÁ, Anna: Tvář helénistického světa. Praha 1983.

Přílohy:

Hrobka

Hrobka byla považována za „dům“, kde zemřelý pokračoval v životě po smrti. Když se člověk dočkal dospělosti, začal se připravovat na svůj přechod na onen svět. Smrt nebyla nahlížena jako konec individuální existence, ale spíše jako prostředek vstupu na onen svět. Abychom porozuměli egyptskému přístupu k zemřelým, musíme si uvědomit, že živí i mrtví byli pokládáni za členy jedné komunity a mrtví tedy i nadále hráli významnou roli v ovlivňování každodenních událostí živých. Zaopatření hrobky představovalo základní povinnost a hrobka sloužila nejen jako místo pohřbu, kde byly předkládány obětiny, ale také jako vitrína a pomník úspěchů ze života majitele.

Zdroj: Davidová, Rosalie: Náboženství a magie starověkého Egypta. Praha 2006, s. 122.

Cesta k Achnatonově reformě

Chceme-li pochopit Achnatona, musíme se vrátit o sto padesát let zpět, kdy Egyptu vládl největší válečník v tisícileté historii země - Thutmose I. Jak říká jedna stéla, věnovaná jeho činům, „vydal se utiřit žízeň svého srdce po cizích zemích“ a zdá se, že hasil velmi usilovně – vybudoval říši, která neměla srovnání. Do země plynulo bohatství, o kterém se jeho předchůdcům, ale i následníkům mohlo jen zdát. I když jeho nástupce Thutmose II. udržel nastartovaný rozmach země, pronásledoval ho osobní problém. Nezplodil s hlavní královnou jménem Hatšepsut potomka, budoucího krále. To se mu zdařilo s vedlejší manželkou Eset, až ona mu porodila budoucího krále Thutmose III. Jenže Hatšepsut se své role nevzdala. Využila předčasné smrti manžela a prohlásila se královnou regentkou vládoucí za svého nevlastního syna. Postupně si za pomoci kněží z Amonova chrámu v Karnaku vybudovala tak silné postavení, že legitimního krále zcela odstavila. Dokonce ani jako dvacetiletý Thutmose III. neměl nejmenší šanci prosadit svá práva. Podplacení kněží stáli zcela za královnou, dokonce ji prohlásili za přímého potomka všech bohů Amona. Situace se změnila až po její smrti. Ale ani potom nebyla jednoduchá situace. Další léta trvalo, než Thutmose III. dostal na svoji stranu armádu a státní aparát a mohl připravit pomstu kněžím, kteří ho z vypočítavosti na dlouhá léta připravili o trůn. Jeho syn Amenhotep II. pokračoval v úspěšných vojenských výbojích svého otce, ve stejném duchu spravoval obrovskou egyptskou říši i jeho nástupce Thutmose IV. Až jeho syn Amenhotep II. se znovu dostal do ostrého konfliktu s kněžskou elitou v Karnaku, která si v chrámovém areálu postupně vytvořila stát ve státě. Začal pozvolna, například vyhlásil, že už napříště nebude čekat na jejich souhlas při jednání s Amonem, bohem bohů. Vztahy byly natolik napjaté, že se nakonec rozhodl, možná i z obavy o vlastní bezpečí, vybudovat nový královský palác, který byl pro nezvané návštěvníky zcela uzavřen, a odtud vládl. Přitom největší překvapení připravil zpuštěnému kněžství až v okamžiku smrti. Tento svět opustil jako „oslnivý sluneční kotouč“, jako právoplatný bůh, jak mu pravděpodobně poradila skupina oddaných kněží. A v této situaci se vlády ujal jeho syn Amenhotep IV., budoucí Achnaton. Byl rozhodnut mocí prosadit kult jediného boha, slunečního boha Atona, a razantně tak završit historický proces, který probíhal už po několik předcházejících generací. Zpočátku ještě věřil, že se mu podaří prosadit své plány přímo v Karnaku, k oslavě Atona nechal dokonce vybudovat čtyři obrovské chrámy, z nichž ten největší byl patrně nejrozsáhlejší církevní stavbou v dějinách lidstva – vždyť na délku měřil šestnáct set metrů. Jeho záměrem bylo Atona představit jako božstvo, které zastíní tucty bohů minulosti. Achnatonovy reformy, to nebyla jen tak nějaká změna týkající se egyptské high society, to byla revoluce, jakou Egypt předtím, ale ani potom

nezažil. Jeden z významných mezníků v dějinách lidstva. Náboženská reforma byla propojena s reformou jazykovou, uměleckou i obecně politickou.

Zdroj: Verner, Miroslav – Boněk, Jan: 40 let v Egyptě. Praha 2006, s. 178-181.

Velký hymnus na Atona (ve srovnání s žalmy ze Starého zákona)

Dáváš růst travě pro dobytek i rostlinám, aby je pěstoval člověk, a tak si ze země dobýval chléb. (Žalm 104:4)

Tvé paprsky vyživují louky: když vycházíš, zelenají se a rostou, jak si přeješ. Vytvořilo jsi roční období, aby mohlo růst to, co jsi stvořilo. (Velký hymnus na Atona)

Privádíš tmu, noc se snese, celý les se hemží zvěří. Lvíčata řvou po kořisti, na Bohu se dožadují stravy. (Žalm 104:20-21)

Všechny šelmy vycházejí ze svých doupat, všechna havěť bodá. Tma je jako hrob: země je tichá, neboť její stvořitel odpočívá na obzoru. (Velký hymnus na Atona)

Slunce vychází a stahují se, v doupatech se ukládají k odpočinku. Člověk vyjde za svou prací a koná službu až do večera. (Žalm 104:22-223)

Jakmile ráno vyjdeš na obzoru, zazáříš ... Obě země mohou denně slavit svátek. Kdo má nohy, probudí se: díky tobě lidé vstávají ... celá země se pustí do práce. (Velký hymnus na Atona)

Tu je veliké a širé moře: hemží se v něm nespočet živočichů maličkých i velkých, plují po něm lodě. Vytvořil jsi livjátana, aby v něm dováděl. (Žalm 104:25, 26)

Lidé se plaví po proudu i proti proudu: všechny cesty jsou otevřeny, protože jsi vyšlo v záři. Ryby v řece před tebou vyskakují, neboť tvé paprsky pronikají i do moře. (Velký hymnus na Atona)

Zdroj: Davidová, Rosalie: Náboženství a magie starověkého Egypta. Praha 2006 s. 228-229.

Nejstarší mírová smlouva

... za své vlády bojoval Muvatalliš, velký panovník chetitské země, můj bratr, s Vesermaatreem Sepetenreem, velkým vládcem Egypta. Nyní je však již po tom. Od dnešního dne, hle, má Chattušiliš, velký panovník chetitské země, smlouvu o trvalém zachování poměru, který stanovili Re a Sutech Egyptu a chetitské zemi, aby nevzniklo nepřátelství trvajících věky. Hle, já, Chattušiliš, velký panovník chetitské země, mám smlouvu s Vesermaatreem Sepetenreem, velkým vládcem Egypta, že ode dneška bude mezi námi krásný mír a bratrství až navěky: on bude sbratřen se mnou a bude se mnou žít v míru a já budu sbratřen s ním a budu s ním žít v míru navěky!

... Vstoupí-li nějaký nepřítel do země Vesermaatreea Sepetenrea, velkého vládce Egypta, a on pošle poselství velkému panovníkovi chetitské země: ‚Přijď ke mně s posilou proti němu!‘, velký panovník chetitské země půjde s ním a zabije jeho nepřítele. Pokud by se velký panovník chetitské země nechtěl dostavit osobně, poskytne své pěší vojsko a jízdu a oni zabijí jeho

nepřítele. Nebo kdyby se Ramesse Meriamon, velký vládce Egypta, rozhněval na své vlastní poddané za to, že se vůči němu dopustili něčeho trestného, vypraví se, aby je pobil, pak se s ním vypraví velký panovník chetitské země a pobije všechny, kteří ho rozhněvali.

...Uteče-li jeden, dva nebo tři lidé z egyptské země a přijdou k panovníkovi chetitské země, velký panovník chetitské země je zajme a vydá zpět Vasermaatreovi Sepetenreovi, velkému vládci Egypta. Až bude takový člověk vrácen Ramessovi Meriamonovi, velkému vládci Egypta, nebude souzen za svůj zločin, nebude postižen jeho dům, ženy ani děti, nebude zabit, nebude zle naloženo s jeho očima, ušima, ústy ani nohama a nebude souzen ani za žádný jiný zločin. (Překlad Břetislav Vachala)

Zdroj: Krejčí, Jaromír – Magdolen, Dušan: Zajímavosti ze země pyramid aneb 100 nej ze starého Egypta. Praha 2005, s. 50-51.

5. téma

MEZOPOTÁMIE – ÚVOD, SUMEROVÉ

Zatímco Egypt a jeho civilizace byla soustředěna kolem životodárné řeky Nil a po stranách vymezena pouštěmi, africkým vnitrozemím či Středozemním mořem, v případě Mezopotámie se jedná o otevřený prostor s řekami Eufrat a Tigris, podle nichž kdysi Řekové nazvali tuto oblast „Meziříčím“. I tyto řeky, zejména ve své dolní části, přispěly významným dílem ke koncentraci obyvatelstva, vzniku prvních státních útvarů v této oblasti. Země byla cizím vlivům a především nově přichozím etnikům otevřena z východu i západu, a tak Mezopotámii, na rozdíl od izolovaného, do sebe uzavřeného Egypta, lze přirovnat spíše k tavícímu kotlíku, v němž docházelo ke střetání, ale i prolínání několika kultur, které byly často ohroženy nájezdy (Gutejci, Amorejci). To dosvědčuje mj. i to, že zde nehovoříme o jedné zemi, říši, nýbrž zde dochází ke chronologickému propletení tří etap říše asyrské a tří etap říše babylonské, když už jsou pomínuti Sumerové stojící na počátku tohoto vývoje.

Sumerská civilizace se vyvíjela v dnešním jižním Iráku od 4. do poč. 2. tis. př. n. l.; babylonská říše zažila největší rozmach v 2.-1. tis. př. n. l., asyrská říše měla své jádro v severní části Mezopotámie. Mezopotámie tedy byla směsicí ras, kultur i jazyků.

Jih a sever země se od sebe liší geograficky, historickým vývojem i pojmenováním: sever – Asýrie, jih Babylónie dělicí se ještě na Akkad a jižnější Sumer. Území bylo důležitým průnikem významných obchodních cest, spojujících střediska bronzové metalurgie (do Sýrie, Malé Asie nebo na íránskou plošinu). Byl zde nedostatek kovů, které se dovážely z Malé Asie, dřeva (z Fénicie) i kamene. Hlavním stavebním, a nakonec i materiálem na psaní byla jílovitá půda, velké stavby se zpevňovaly přírodním asfaltem.

I území Mezopotámie se ocitlo v centru pozornosti židovských autorů, jejichž prostřednictvím a prostřednictvím Bible známe názvy některých měst – Ur Kaldejský, rodiště Abrahamovo; Ninive; Babylon (babylonské zajetí Židů, zmatení jazyků Hospodinem). Podobně jako v Egyptě pramenem pro poznání dějin mohou být písemné záznamy – od těch soukromých až ty po státního charakteru, které byly psány klínovým písmem na hliněných tabulkách; dále oficiální nápisy králů na stélách, zdech a sochách. V palácích, které byly objeveny, se dochovaly archivy obsahující rozsáhlý materiál (včetně překladových slovníků i literárních děl většinou náboženského charakteru), který je však často rozptýlen po světových vědeckých institucích a muzeích. Velkým zdrojem informací bylo dílo kněze babylonského chrámu Esagila Berossosa, který, podobně jako Manetho v Egyptě, sepsal pro seleukovského vládcu Antiocha I. Sotéra v řečtině spis Babyloniaka/Chalkidiaka, který se však, kromě citací u jiných autorů, nedochoval. A tak zejména o období novobabylonské říše lze čerpat informace opět z Hérodotovych „Dějin“, který stejnojmenné hlavní město říše považoval za jedno z nekrásnějších a nejvýstavnějších.

Na rozdíl od Egypta, kam ve středověku i raném novověku zavítala noha Evropana, Mezopotámie ležela hluboko v srdci tureckého sultanátu a tak návštěva této oblasti byla předurčena pouze dobrodruhům. Nehledě na to, že zatímco v Egyptě „věčné“ pyramidy se týčily k nebi a vzbuzovaly svou monumentalitou spolu s dalšími památkami určitou pozornost přichozích, v Mezopotámii po starověkých městech toho mnoho nezbylo. Hlína, sušené cihly, které byly hlavním stavebním materiálem, se časem rozpadly a vše se skrylo v nenápadné pahorky, *telly*, které narušovaly jednotvárný ráz krajiny. Až do 19. století nikdo netušil, co se pod nimi skrývá.

Při znovuobjevování Mezopotámie hráli významnou roli britští a francouzští diplomaté, kteří na svých zastupitelských místech využívali volného času k amatérskému objevování okolí, což mnohdy vedlo k překvapivým nálezům. Z těch byla vysoko hodnocena zejména díla vhodná vystavení v muzeích evropských států. Vedle nich se začaly ale objevovat i tabulky

pokryté zvláštním drobným písmem, které Thomas Hyde nazval *litterae cuneiformes* (klínové písmo). Jeho rozluštění bylo obtížnějším problémem, než tomu bylo v případě egyptských hieroglyfů. Francouz Champollion měl k dispozici trojjazyčnou Rosettskou desku, v níž jeden z totožných textů byl psán řecky. Podobný klíč však vědci v případě Mezopotámie neměli. V textech se jednalo o neznámý jazyk psaný neznámým písmem. Vše bylo o to těžší, že písmo užívali Sumerové, Asyřané, Babyloňané, Chetitě, Urartejci, v zjednodušené formě Peršané a Elamité. Jednalo se tedy o diplomatické písmo Blízkého východu (viz el-amarnský archiv v Egyptě). Jeho rozluštění bylo dílem vícero vědců, ve zkratce lze uvést dva – Němce Geoga Friedricha Grottefenda, jehož výsledky Göttingenská naučná společnost přešla bez povšimnutí, a tak vavříny úspěchu sklídl důstojník ve službách britské Východoindické společnosti Henry Creswicke Rawlinson, který objevil, přepsal a rozluštil nápis na skále v Behistúnu. Rozluštění písma a první pokroky v četbě textů pak ukázaly ještě jednu novou skutečnost – ukázalo se, že u prvopočátků kulturního vývoje v Mezopotámii stojí národ, na nějž se před dlouhými staletími úplně zapomnělo, Sumerové.

Sumerové byli národem, který do Mezopotámie přišel pravděpodobně z východu, z dnešní Indie. Přicházeli do oblasti, která již byla ovlivněna nejvýznamnější chalkolitickou kulturou Předního východu, kulturou el obejdskou, během jejíhož rozvoje se již formovaly zárodky pozdějších měst. Na tuto kulturu navázala kultura urucká (3500-3200 př. n. l.) a džemdet nasrská (3200-3000 př. n. l.), které již vykazovaly většinu prvků typických pro mezopotámskou civilizaci (města s architekturou, písmo na pečetních válečcích, postupné formování vládnoucí vrstvy spjaté s chrámy, které plní ale i ryze světské funkce).

Objevitelem Sumerů byl francouzský konzul v Basře Gaston Charles de Sarzec, který při výkopech blízko Basry objevil sochy a na nich nápisy, které se ničím předchozím objevům nepodobaly. Asyriolog Julius Oppert je nazval Sumery, a to podle toho, že již staří starobabylonští panovníci se titulovali jako „králové Sumeru a Akkadu“. Sumerové, kteří se v akkadštině nazývali „černohlavci“, sídlili v jižní Mezopotámii nejpozději od 2. pol. 4. tis. př. n. l. Splynuli s původním zemědělským obyvatelstvem (Protoeufratci, Prototigridané) a vytvořili zde městskou civilizaci – městské státy, které svou rozlohou ani počtem obyvatel nebyly příliš velké a jež byly centrem kultovní (chrám) i světské moci (palác). Během doby svého rozvoje tyto státy mezi sebou vedly často války (o dobytek, vodu), snahy o sjednocení Sumerů byly zabrzděny vznikem akkadské říše. Jejich přesný počet je dosti obtížné určit – identifikovat lze 15, mj. Ur, Uruk Kiš, Lagaš, Eridu, Nippur. Každé město bylo zasvěceno jednomu z bohů, který se pak pokládal za jeho ochránce. Světská a duchovní správa nebyla původně oddělena, až později (v 1. pol. 3. tis. př. n. l.) se vyčleňují ve městě dvě centra moci – chrám s hlavní knězem (*en, ensi*) a palác s panovníkem (*lugal*). V pozdní etapě raně dynastického období vzrostl význam města Uru (výzkumy Leonarda Woolleyho).

Většina zemědělské půdy byla v majetku chrámů nebo paláce, kdy tyto pozemky mohly být obhospodařovány vlastními služebníky pro vlastní potřebu či pronajaty soukromým nájemcům za podíl na úrodě.

Za zlatý věk Sumeru lze označit období 2800-2400 př. n. l., které se na jedné straně vyznačovalo vzájemnými boji o nadvládu (Lagaš, Umma), ale současně i rozkvětem architektury (*zikkuraty*, paláce), sochařství i literatury, k jejímž nejznámějším dílům patří Epos o Gilgamešovi, dílo, které bylo nalezeno v knihovně aysrského krále Aššurbanipala v Ninive. V neucelené písemné podobě jsou také známy sumerské zákoníky, takže král starobabylonské říše Chammurapi není první zákonodárcem, jehož ustanovení nám zůstala dochována. Zlatý věk Sumeru na krátkou dobu přervala akkadská říše krále Sargona. Následné období již bylo dobou agónie sumerských měst, jejichž obyvatelstvo byl překryto nově přichozími, aby se nakonec zcela asimilovalo. Přetrvalo klínové písmo a jazyk, dochovaný v archivech a knihovnách zejména v podobě překladových slovníků.

Kontrolní otázky

1. Charakterizuje geografické podmínky Mezopotámie.
2. Srovnejte je s Egyptem, najděte shodné i protikladné rysy.
3. Proč stála Mezopotámie dlouho mimo pozornost evropské vědy i cestovatelů?
4. S jakými problémy se museli vyrovnat badatelé při rozluštění klínového písma?
5. V jakém kontextu se Starý zákon zmiňuje o Mezopotámii?
6. Přečtěte si Epos o Gilgamešovi a pokuste se vyjádřit jeho poselství.
7. Kdo to jsou Sumerové?
8. Charakterizujte městský stát v Mezopotámii, srovnejte jej s řeckým městským státem.
9. Co je to zikkurat?
10. Vyhledejte v Hérodotovi pasáže popisující Babylón za vlády panovníka Nabukadnesara.

Literatura

ASSMAN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

BIČ, Miloš: Při řekách babylónských. Praha 1990.

BLACH, Jeremy – GREEN, Anthony: Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie. Ilustrovaný slovník. Praha 1999.

BURIAN, Jan: Cesty starověkých civilizací. Praha 1973.

GARBINI, G.: Starověké kultury Středního východu. Praha 1975.

GLASSNER, Jean-Jacques: Mezopotámie. 34. století až 539 př. n. l. Praha 2002.

HELLER, Jan: Starověká náboženství. Praha 1988.

HRUŠKA, Bohuslav: Pod babylónskou věží. Praha 1987.

HRUŠKA, Bohuslav – MATOUŠ, Lubor: Mýty staré Mezopotámie. Praha 1977.

JEPSEN, Alfred: Královská tažení ve starověkém Orientu. Od Sinuheta k Nabukadnezarovi. Praha 1997.

KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn: Starověký Babylón. Praha 1983.

KLÍMA, Josef: Chammurabi a jeho předchůdci. Praha 1987.

KLÍMA, Josef: Lidé Mezopotámie. Praha 1976.

KLÍMA, Josef: Společnost a kultura staré Mezopotámie. Praha 1964.

KLÍMA, Josef: Zákony Asýrie a Chaldeje. Praha 1984.

KRAMER, S. N.: Historie začíná v Sumeru. Praha 1965.

- KRAMER, S. N.: Mytologie starověku. Praha 1977.
- LEICHOVÁ, Gwendolyn: Počátky měst. Praha 2005.
- MC CALLOVÁ, Henrietta: Mezopotámské mýty. Praha 1998.
- MIEROOP, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr. Praha 2010.
- MOSCATI, Sebastiano: Nejstarší semitské civilizace. Praha 1972.
- NOVÁKOVÁ, A. – PECHA, L. – RAHMAN, F.: Dějiny Mezopotámie. Praha 1998.
- OPPENHEIM, Leo: Starověká Mezopotámie. Portrét zaniklé civilizace. Praha 2001.
- PECH, Lukáš: Babylónie. Praha 2006.
- PIJOAN, Jose: Dějiny umění I. Praha 1977.
- SOUČKOVÁ, JANA: Starověký Přední východ. Praha 1979.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Na počátku byl Sumer. Praha 1984.

Přílohy:

Dnes už si stěží dovedeme představit, co lidstvo do těch dob /≠ do počátku 19. století/ o své minulosti nevědělo. Nechme na chvíli Mezopotámii stranou. Neznalo dějiny Egypta, neboť nebylo jediného člověka, který by přečetl jediný egyptský nápis. Nemělo tušení, že existovala říše Chetitů nebo stát Urartu. Nevědělo o starověkých kulturách v povodí Indu, o Angkor-Vatu, o středoamerických pyramidách ani nemluvě. Neznalo jedinou památku z mínojské Kréty. Nevědělo dokonce, kde ležela Olympie, Sparta, Trója ... A místo dalších příkladů: dnes má o tom vědět každý středoškolský student víc, než mohl vědět Goethe, Voltaire nebo Lomonosov.

Zdroj: Zamarovský, Vojtěch: Na počátku byl Sumer. Praha 1984, s. 38 – 39.

Etanův let do nebe /mýtický panovník Kiše, předchůdce Daidala a Ikara, pohled z vrcholku zikkuratu/

„Když vznesl ho vzhůru k prvnímu kolu,

pravil orel k němu, k Etanovi:

‘Pohled’, můj druhu, jak vypadá země,

shlédni na moře u hradeb Ekuru!’

Země se stala jen kopcem

moře se změnilo v pouhý proud řeky!

Když vznesl ho vzhůru k druhému kolu,
pravil orel k němu, k Etanovi:
'Pohled' můj druhu, jak vypadá země!
Země vyhlíží jak malý les!'
Když vznesl ho vzhůru k třetímu kolu,
pravil orel k němu, k Etanovi:
'Pohled', můj druhu, jak vypadá země!
Moře se změnilo v zahradní strouhu.'
Rozhlédl jsem se, zmizela země,
a můj zrak nemohl utkvět na širém moři.
Nechci dál stoupat k nebi, můj druhu,
zastav, abych se mohl vrátit na zem.

V básni o králi Enmerkarovi je dochována nejstarší představa lidí o „ráji – zlatém věku lidstva – jedna z inspirací židovské bible:

Za dávných časů nebylo na světě hadů, nebylo štírů,
nebylo hyen, nebylo lvů,
nebylo divokých psů, nebylo vlků,
na světě nebylo strachu, nebylo hrůzy,
člověk nepřátel neměl.
Za dávných časů země Šubur a Chamazi,
lidnatý veliký Sumer, kde vládly zákony boží,
země Uri, jež měla vše, čeho bylo třeba,
země Martu, jež v bezpečí žila,
lidé vespolek na celém světě
jediným jazykem Enlilu vzdávali díky.
Potom však Otec pán, Otec vladař, Otec král,
Enki, Otec pán ...
rozhněvaný Otec pán, rozhněvaný ...
hojnosti ...
člověka ...zbavil.

Akkadský král Sargon

Sargon, král mocný, král Akkadu jsem já ...

Má milovaná matka kněžka mne počala, v skrytu mne porodila,,

dala mne do košíku z rákosu a víko zalila asfaltem,

pustila mne po řece, která nade mne nevystoupila.

Řeka mne nesla až k Akkimu, čerpači vody, mne přinesla.

Akki, čerpač vody, když nořil své vědro, mne vytáhl.

Akki, čerpač vody, mne vychoval jak svého syna.

Akki, čerpač vody, mne udělal zahradníkem.

Když jsem jím byl, bohyně Ištar si mne oblíbila.

Zdroj: L.W. King: Chronicles concerning Early Babylonian Kings, II., 1907, 87 – 91 /jako Mojžíš/

Úpadek sumerského města Lagaš, král Urukagina

„Dozorce nad lodníky si zabíral lodě. Dozorce nad dobyt看em si přisvojoval skot a brav. Dozorce nad rybařením se zmocňoval úlovků. Když obyvatel Lagaše přivedl svou neostříhanou ovci do paláce ke stříži, musel zaplatit 5 šekelů stříbra, byla-li vlna bílá. Jestliže se někdo rozváděl se svou ženou, iššaku dostal 5 šekelů a jeho vezír 1 šekel stříbra.

Také úmrtí podléhalo poplatkům a dávkám. Když byl někdo na hřbitově pohřbíván, měla z toho řada úředníků a příživníků dobrý obchod, neboť vybírala od pozůstalých mnoho obilí, chleba, piva a rozličných věcí. Od jednoho konce státu k druhému byli výběrcí dávek. Není divu, že palác mohutněl a vzkvétal. ...

Za tohoto úpadku politických a společenských poměrů v Lagaši přišel na scénu nový, bohabojný vladař, jménem Urukagina Odstranil dozorce lodníků od lodí, od dobytčích stád odstranil dozorce nad dobyt看em, skotem i bravem. Odstranil dozorce nad rybařením od rybářů. Odstranil výběrcího stříbra, jež se mělo platit za stříž bílých ovcí. Když se někdo rozváděl, nedostal iššaku ani vezír nic. Když byl pochováván nebožtík, dostávali úředníci mnohem méně od pozůstalých než dříve, někdy i méně než polovinu dřívějších poplatků.

Učinil také přítrž nespravedlnosti a utlačování, které chudí snášeli od bohatých. Například „dům malého člověka sousedil s domem velkého člověka a velký člověk mu řekl 'chci jej od tebe odkoupit'. Jestliže poté, co velký člověk se jej rozhodl odkoupit, malý člověk mu řekl 'zaplat' mi, kolik považuji za přiměřené', nato však velký člověk jej nekoupil, nesmí tento velký člověk malému jej odejmout.

.....Nikdo z bohatých hodnostářů se neodvází vkročit do zahrady chudšasovy matky, ničit stromy nebo trhat tam ovoce, jak bývalo dříve zvykem. Urukagina uzavřel zvláštní smlouvu

s Ningursuem, bohem Lagaše, že nepřipustí, aby vdovy a sirotci se stali obětí mocného člověka.“

Zdroj: Kramer, S.: Historie začíná v Sumeru. Praha 1965, s. 83.

6. téma

MEZOPOTÁMIE – BABYLONSKÁ ŘÍŠE

Samotný název Babylónie označuje jednu z částí jižní Mezopotámie, která převzala své jméno od města/městského státu, který zde vznikl. Na jihu byla oblast ohraničena Perským zálivem a bažinami v deltě Eufratu a Tigridu, které se musely vysušovat, východní hranici tvořila íránská plošina, zatímco ta západní byla otevřena směrem do Sýrie, což umožnilo relativně snadné pronikání nových osídlenců, na straně druhé i vojenské výpravy do syropalestinské oblasti.

Nejstarší dějiny Babylónie jsou dějinami Sumeru, kdy po zániku akkadské říše krále Sargona I. a pádu poslední, III. sumerské dynastie v Uru se zde vytvořila řada menších státek s panovníky amorejského původu. Novými sjednotiteli Babylónie se stali králové Babylónu, kteří tak položili základ tzv. starobabylonskému období (1894-1595 př. n. l.). Nejvýznamnějším a také nejznámějším panovníkem byl král Chammurapi/Chammurabi, který ke svému státu připojil i některá území v Sýrii a severní Mezopotámii. Známe je především svým zákoníkem, který nechal vytesat na dioritovou stélu, jež byla zavlčena jako válečná kořist do Sús a je nyní umístěna v pařížském Louvru. Jednotlivé paragrafy zákoníku (viz téma 1) se věnují především otázkám majetkového charakteru, přičemž striktně rozlišují mezi třemi základními skupinami obyvatel: awilové, muškénové a wardové, podle kterých je určována i výše trestu. Ačkoli Chammurapiho zákony byly velmi tvrdé, jedná se o zákony, které vyrušily krevní mstu a vstoupily jako prostředník při jednání mezi viníkem a proviněným. Velkou úlevou za jeho vlády přineslo omezení dlužního otroctví na tři roky, protože to patřilo ve starověkých státech k velkým a výbušným sociálním tématům.

Vláda Chammurapiho dynastie zanikla pod náparem Chetitů (v roce 1594 př. n. l. za chetitského vládce Muršiliše), po jejichž odchodu se zde usadili Kassité, kmen z pohoří Zagros, kteří v Babylónii a v západním Íránu jsou doloženi od 18. stol. př. n. l. a stali se tvůrci kassitské dynastie a tzv. středobabylonské říše (1590-1157 př. n. l.). V 16. stol. př. n. l. získali kontrolu nad severní částí Babylónie, o století později i nad Babylónií jižní. Podle babylonského královského seznamu vládlo celkem 36 králů této dynastie. Kassité, kteří se brzy s babylonským prostředím sžili, udržovali diplomatické styky s okolními státy (Chetity, Egyptem, Asýrií). Nebyli velkými dobyvateli, s výjimkou občasných konfliktů s Asýrií. Za jejich vlády byla kanonizována některá významná literární díla a realizovány velké stavby, zejména v Babylónu, rozvíjel se obchod s okolními státy i egejskou oblastí. Králové a říše se stali obětí vpádu Elamitů, jejichž panovník Šutruk-Nahhunte vyplenil město Babylón i s přilehlým okolím a do svého hlavního města Sús si odvezl velkou kořist (mj. i Chammurapiho stélu). Za jeho syna pak v Elamu jako zajatec skončil i poslední panovník kassitské dynastie.

Nastalé dlouhé období probíhalo ve stínu mocnějšího souseda – asyrské říše, která se snažila dostat Babylón pod svůj vliv, což se jí i dařilo. Do oblasti se také od 1. tis. př. n. l. stěhovaly i nové (aramejské a chaldejské) kmény, které zvyšovaly politickou nestabilitu.

K zvratu došlo až v 7. století př. n. l., kdy Chaldejec Nabopalsar založil novobabylonskou říši (625 - 539 př. n. l.), která přes své krátké trvání dosáhla velkých vojenských úspěchů a stala se v oblasti prvořadou mocností. Nabopalsarovi se podařilo spolu s médským králem Kyaxarem porazit posledního panovníka novoasyrské říše, přivodit pád hlavního města říše Aššuru (612 př. n. l.) a duchovního centra Ninive. Po porážce Egyptanů u Karchemiše se mu otevřela cesta k zisku území v Sýrii a Palestině, což vedlo ve svém důsledku k útoku na judské království s hlavním městem Jeruzalémem i k odchodu velké části židovské elity za jeho syna Nabukadnesara II. do tzv. babylonského zajetí, z něhož byli Židé vysvobozeni až po porážce novobabylonské říše perským králem Kýrem, který jim dovolil vrátit se zpět do Palestiny.

Hérodotos ve svých „Dějinách“ s obdivem popisuje stavební činnost novobabylonských králů, kteří výstavbou hradeb, Mardukovy cesty, chrámů aj. dodali Babylónu punc starověkého velkoměsta. Luxusní život na královském dvoře, který mj. zabezpečovaly dávky z pronájmu královských pozemků, daně obyvatel i zisky z mezinárodního obchodu, je kriticky líčen pisateli Starého zákona, kteří raketový start i zánik říše považovali za trest svého boha Jahveho. Velký hospodářský, ale i politický vliv měli kněží, zejména hlavního Mardukova chrámu v Babylonu – jejich vlivu se snažil uniknout poslední vládce říše Nabonid, který se v městě nechal zastupovat svým synem a deset let žil na Arabském poloostrově. Když k Babylonu přitáhl perský král Kýros, tak mu kněží otevřeli dobrovolně bránu města, jež bylo považováno za nedobytné a jeden ze sedmi divů světa, a dějiny novobabylonské říše skončily. Území bylo včleněno do říše perské, po porážce Dáreia III. Alexandrem Velikým se pak stalo součástí jím ovládaného teritoria, kdy Alexandr zamýšlel udělat z Babylonu hlavní město svého impéria. Zabránila mu v tom však smrt (323 př. n. l.) a oblast Babylónie se stala spolu s dalšími předmětem sporu mezi Alexandrovými vojevůdci, tzv. diadochy, vlada jejichž potomků uzavírá helénistické období dějin východního Středomoří.

Kontrolní otázky

1. Najděte na mapě Babylónii, popište její polohu i důsledky, které z ní vyplývaly.
2. Kdo byli předchůdci Babylónanů na tomto území?
3. Co víte o zákoníku krále Chammurapiho?
4. V čem spočíval jeho význam?
5. Které události z babylonských dějin reflektuje Starý zákon?
6. Vyhledejte v Hérodotových „Dějinách“ popis města Babylonu.
7. Jmenujte sedm divů světa – které stavby v Babyloně byly mezi ně zařazovány?
8. Vyhledejte v bibli vyprávění o zmatení jazyků, případně výtvarná díla, která byla tímto tématem inspirována.
9. Co vedlo k zániku tří říší na území Babylónie?
10. Jaký byl vztah Babylonu a Asýrie?

Literatura:

ASSMANN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

BIČ, Miloš: Při řekách babylónských. Praha 1990.

BLACH, Jeremy – GREEN, Anthony: Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie. Ilustrovaný slovník. Praha 1999.

BURIAN, Jan: Cesty starověkých civilizací. Praha 1973.

GARBINI, G.: Starověké kultury Středního východu. Praha 1975.

GLASSNER, Jean-Jacques: Mezopotámie. 34. století až 539 př.n.l. Praha 2002.

HELLER, Jan: Starověká náboženství. Praha 1988.

HRUŠKA, Bohuslav: Pod babylónskou věží. Praha 1987.

HRUŠKA, Bohuslav – Matouš, Lubor: Mýty staré Mezopotámie. Praha 1977.

JEPSEN, Alfred: Královská tažení ve starověkém Orientu. Od Sinuheta k Nabukadnezarovi. Praha 1997.

KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn: Starověký Babylón. Praha 1983.

KLÍMA, Josef: Chammurabi a jeho předchůdci. Praha 1987.

KLÍMA, Josef: Lidé Mezopotámie. Praha 1976.

KLÍMA, Josef: Společnost a kultura staré Mezopotámie. Praha 1964.

KLÍMA, Josef: Zákony Asýrie a Chaldeje. Praha 1984.

KLÍMA, Josef: Zákony Chammurabiho. Praha 1954.

KRAMER, S. N.: Mytologie starověku. Praha 1977.

LEICHOVÁ, Gwendolyn: Počátky měst. Praha 2005.

Mc CALLOVÁ, Henrietta: Mezopotámské mýty. Praha 1998.

MIEROOP, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr. Praha 2010.

MOSCATI, Sebastiano: Nejstarší semitské civilizace. Praha 1972.

NOVÁKOVÁ, A. – PECHA, L. – RAHMAN, F.: Dějiny Mezopotámie. Praha 1998.

OPPENHEIM, Leo: Starověká Mezopotámie. Portrét zaniklé civilizace. Praha 2001.

PEČÍRKOVÁ, Jana: Asýrie. Praha 2003.

PECH, Lukáš: Babylónie. Praha 2006.

PIJOAN, Jose: Dějiny umění I. Praha 1977.

SOUČKOVÁ, J.: Starověký Přední východ. Praha 1979.

Přílohy

Chammurapiho zákoník

Vymýtil jsem rozbroje a tak jsem zemi způsobil dobro,
městským lidem dal jsem pobývat na bezpečné půdě,
nenechal jsem mezi ně vstoupit rušitele.

Velicí bohové mě povolali,

jsem pastýř, pokojedárný, jehož žezlo je rovné,

můj libý stín se rozprostírá nad mým městem,

na svůj klín jsem vzal lid Sumeru a Akkadu,

pod mou ochranou se jim dařilo dobře,

pečuji o ně v míru,

ukrývám je do hloubi svého svědomí.

Aby silný neublížil slabému,

aby sirotkům a vdově dostalo se práva,

napsal jsem svá vzácná slova na svou stélu ...

Občan, jemuž bylo ukřivděno,

jenž se dostal do rozepře, necht' předstoupí před mou sochu

krále spravedlnosti,

necht' si pročítá nápis na mé stéle,

necht' vyslechne má vzácná slova,

moje stéla mu osvětlí jeho rozepři,

necht' nahlédne v její rozhodnutí

svému nitru necht' dá oddychnout!

.....

§ 1 Jestliže někdo někoho obvinil a uvrhl naň podezření z vraždy, avšak neusvědčil jej, bude ten, kdo ho obvinil, usmrcen.

§ 3 Jestliže někdo předstoupil ve sporu s křivým svěděctvím a výrok, jež vyřkl, neprokázal, a jestliže je to spor hrdel, bude tento člověk usmrcen.

§ 16 Jestliže někdo ukryl ve svém domě buď otroka nebo otrokyni uprchlé z paláce nebo nevolníkovi, a na výzvu hlasatele je nevydá, tento majitel domu bude usmrcen.

§ 17 Jestliže někdo chytl v polích otroka či otrokyni, kteří uprchli a přivedl je jejich pánovi, pán otroka mu zaplatí dva šekele stříbra.

§ 22 Jestliže se někdoc dopustil loupeže a bude dopaden, tento člověk bude usmrcen.

§ 23 Jestliže nebyl dopaden, uloupený člověk označí před bohem, vše, co mu bylo uloupeno, a občina i představený, v jejichž území a uvnitř jejichž hranic byla loupež spáchána, nahradí mu vše, co mu bylo uloupeno.

§ 55 Jestliže si někdo otevřel kanál pro zavodňování, složil ruce v klín a vodou nechal odplavit sousední pole, naměří obilí podle /pole/ svého souseda.

§ 96 Jestliže si někdo vypůjčil od obchodníka obilí nebo stříbro a nemá obilí ani stříbro k vrácení, má však /jiný/ majetek, všechno, co je v jeho rukou, před svědky jako důkaz přinese a svému obchodníkovi odevzdá, obchodník nemůže mítí námitek a přijme /to/.

§ 109 Jestliže šenkýřka, v jejímž domě se scházeli zločinci, tyto zločince nezadržela a do paláce nepředvedla, bude tato šenkýřka usmrcena.

§ 117 Jestliže někoho svíral dluh a on prodal svoji manželku, svého syna nebo svou dceru nebo je dal v zástavu /za dluh/, tři roky pracují v domě svého věřitele nebo kupce, ve čtvrtém roce /tento/ jim dá svobodu.

§ 195 Jestliže dítě udeřilo svého otce, uříznou mu jeho ruku.

§ 196 Jestliže právoplatný občan vyrazil oko příslušníku třídy plnoprávných občanů, vyrvou mu oko.

§ 197 Jestliže zlomil kost plnoprávného občana, zlomí mu kost.

§ 198 Jestliže vyrval oko nevolníka nebo zlomil kost nevolníka, zaplatí jednu minu stříbra.

§ 200 Jestliže plnoprávný občan vyrazil zub plnoprávného občana, sobě rovného, vyrazí mu zub.

§ 202 Jestliže plnoprávný občan udeřil ve tvář plnoprávného občana, jenž je výše postaven než on, ve shromáždění mu vyplatí šedesát ran volským ocasem.

§ 205 Jestliže otrok /jiné osoby/ udeřil příslušníka /třídy/ plnoprávných občanů ve tvář, uříznou mu ucho

§ 233 Jestliže stavitel postavil někomu dům a neudělal své dílo pevně a zeď spadne, tento stavitel pevně vystaví tuto zeď ze svých vlastních prostředků.

Popis Babylónu

V Asýrii bylo mnoho velikých měst, ale nejznamenitější a nejsilnější je jisté město Babylon, které je po vyvracení Ninive městem královským. Stojí ve veliké rovině, má čtvercový půdorys a každá jeho strana měří sto dvacet stadií, takže celý jeho obvod má stadií čtyři sta osmdesát. Taková je velikost města babylonského a vyzdobeno je jako žádné jiné město, které známe. Je obehnáno nejprve hlubokým a širokým příkopem plným vody, jeho hradební zeď za příkopem je široká padesát královských loket a vysoká dvě stě loket. Královský loket je o tři prsty delší nežli obyčejný.

Musím ještě povědět, jakým způsobem použili hlíny, kterou vykopali, a jak postavili zeď. Hned při kopání dělali z vykopané hlíny cihly a když je pěkně uhladili, vypalovali je v pecích. Jako malty použili potom horkého asfaltu a vždy po třiceti vrstvách cihel vkládali rákosové rohože. Tak vyzdili nejprve stěny příkopu a potom stejným způsobem i samotnou hradbu. Nahoře na hradbě stavěli na jejích okrajích proti sobě jednotlivé místnosti a uprostřed mezi nimi nechali prostor, co by projelo čtyřspřeží. Bran je v hradbách kolem dokola sto, všechny bronzové, stejně jako jejich veřeje a překlady.

Takovým způsobem byl Babylon opevněn. Město se dělí na dvě části. Rozděluje je uprostřed řeka jménem Eufratés; teče z Arménie, je mohutná, hluboká a prudká, vlévá se do Rudého moře. Hradby vybíhají z obou stran svými rameny do řeky a podél obou břehů řeky se od nich táhnou zdi z pálených cihel. V městě samotném je množství třípatrových i čtyřpatrových domů; je rozděleno rovnými ulicemi a jinými, které jsou napříč a vedou k řece. Z každé ulice byly ve zdi u řeky branky, tolik, kolik bylo ulic. I tyto branky byly z bronzu a vedly přímo k řece.

Tyto hradby jsou jako krunýř. Uvnitř probíhá druhá hradba nemnoho slabší než vnější, ale užší. V každé části města byla uprostřed ohrazená stavba; v jedné královský palác, s mohutným a pevným hrazením, ve druhé chrám Dia Béla s bronzovými branami. Stojí ještě za mých časů, je čtvercový, ze všech stran po dvou stadiích. Uprostřed chrámu stojí pevná věž o základně dlouhé i široké jedno stadion; na této věži stojí druhá věž a další zase na ní a tak dále, až je jich osm. Výstup je na ně upraven zvenčí kolem dokola všech věží.

V půli cesty nahoru je přístřeší se sedadly, pro odpočinek, kde sedávají a odpočívají ti, kdo vystupují nahoru. Na poslední věži je veliký chrám, v chrámu veliké a krásně prostřené lehátko a vedle něho zlatý stůl. Není tam však uvnitř žádná socha boha a nepřespává tam žádný člověk, kromě jediné ženy, kterou si bůh ze všech žen té země vybere, jak říkají Chalcedové, což jsou kněží toho boha.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972, s. 83.

7. téma

MEZOPOTÁMIE – ASYRSKÁ ŘÍŠE

Dějiny tří etap asyrské říše se prolínají s třemi obdobími říše babylonské. Zatímco jádrem té babylonské byla jižní část Mezopotámie, jádrem Asýrie bylo území na středním toku Tigridu, které nebylo odkázáno na záplavy, mělo dostatek srážek, a tedy i vhodné podmínky jak pro rozvoj zemědělství, tak i pro chov dobytka. Pomyslná hranice mezi oběma oblastmi ležela v místech, kde se nyní nachází město Bagdád. Společné bylo oběma oblastem to, že musely čelit nájezdům kmenů jak ze syrských stepí, tak i z pohoří Zagros, což v případě Asyřanů vedlo později v zahraniční politice k prosazování hesla „nejlepší obrana je útok“.

Hovoříme-li o prvním, staroasyrském období, jedná se především o dějiny městského státu, jenž byl pojmenován podle boha, který byl jeho ochráncem. Město bylo vybudováno na místě, které umožňovalo kontrolovat plavidla plovoucí po Tigridu, což z něj udělalo významnou křižovatku obchodních cest mezi východem a západem a vytvořilo předpoklady pro jeho rozvoj. Obchodní záznamy jsou také významným pramenem k poznání jeho dějin. Jedná se o obchodní korespondenci mezi bankovními „domy“ v Aššuru a jejich obchodní kolonií, která se nacházela v městě Káneš v Malé Asii. (Nejednalo se o obchodní kolonii v pravém slova smyslu, nýbrž o čtvrt, která byla pod ochranou panovníka daného města a měla svá privilegia, v níž obchody realizovaly rodinné firmy (bítum.) Texty z Káneše informují o organizaci dálkového obchodu, který musel být zdrojem zisků předních aššurských rodin. V rámci obchodu s Anatólií byl do Anatólie vyvážen cín a vlněné látky, které byly směňovány za drahé kovy.

Co se týče politické struktury, pro Aššur byla typická rovnováha tří politických institucí: krále, městského shromáždění a úředníka zvaného límu. Králové byli hlavními kněžími a byli bráni jako náměstci boha Aššura tady na zemi a k označení svého postavení používali různorodou titulaturu (titul král je užíván až později). Městské shromáždění, o jehož složení toho moc nevíme, rozhodovalo o politických a právních záležitostech, jež se Aššuru a jeho kolonií týkaly. Právo zúčastnit se shromáždění asi měli pouze příslušníci předních rodin ve městě. Třetí složkou byl úřad límu, podle kterého se určoval i rok (srovnej s určováním roku v Řecku a v Římě). Byl hlavou administrativy s délkou výkonu úřadu na jeden rok a svůj význam, byť ne politický, si uchoval i v následujících obdobích asyrské říše. Mohl vytvářet určitou protiváhu královské moci.

Městský stát Aššur se stal obětí útoku státu Mitanni, který si z něj ve 14. stol. př. n. l. udělal svého vazala. Závislost na Mitanni později vedla asyrské panovníky k ochraně hranic říše, které si „opevňovali“ soustavou vazalských států, jež se měly stát nárazníkem před případným útokem na jádro říše. Za zakladatele nové, středoasyrské říše je považován panovník 13. stol. př. n. l. Aššur-uballit, který rozšiřuje její území. Zajímavé je, že hranice říše nikdy nebyly pevně stanoveny, posunovaly se v závislosti na úspěších nebo neúspěších vojenských tažení. Jádrem říše však byl trojúhelník tvořený městy Aššur, Ninive a Kalchu. Králové středoasyrského období byli velkými dobyvateli, ale i velkými staviteli. Za jejich vlády se říše stala prvoradou mocností Předního východu. Jsou také tvůrci jednoho z charakteristických rysů asyrské politiky

– deportace obyvatelstva z dobytých území do středu říše. K násilnému stěhování vedly důvody politické (snaha o zmenšení odporu na dobytém území) i ekonomické (zdroj pracovní síly a vojáků). Pozornost se zaměřila i na město Babylón, které bylo dobyto a vyloupeno králem Tukulti-ninurtou I., i když je třeba říci, že k Babylónu, který se s asyrskou hegemonií nechtěl smířit, měli Asyřané vždy ambivalentní vztah. V závěru tohoto období dochází k oslabení asyrské moci, čehož příčinou mohlo být i rychlé střídání králů, růst moci úředníků v jednotlivých částech říše jimi spravovaných i vzrůstající moc středobabylonské říše. Posledním úspěšným vládcem byl na přelomu 12. a 11. stol. př. n. l. král Tiglat-pilešar I., jehož úspěšně vedené války měly ale spíše obranný charakter.

Za středoasyrské říše byl městský stát Aššur přeměněn v centralizovaný státní útvar zaměřený na expanzi a správu dobytých území, ať již v podobě provincií nebo vazalských států. Moc panovníka dokládají mohutné paláce i nápisy oslavující jeho činy. Vojenské akce jsou i důležitým prvkem legitimizace moci panovníka. Král, na rozdíl od předcházejícího období, na sebe soustředí politickou i ekonomickou moc, a to na úkor předních rodin ve městě; jeho palác je administrativním centrem celé země, k ruce má dobře organizovaný byrokratický aparát. (Jana Pečirková: „Obyvatelům se panovník představuje jako válečník, stavitel, lovec, nejvyšší kněz boha Aššura. Všechny tyto role mají mytologický podtext a představují vládce jako ochránce civilizace, neboť jen královská moc chrání zemi před silami chaosu, který představují divoké šelmy i nepřátelé Asýrie.“) Byrokratický aparát již není složen z příslušníků předních aristokratických rodin, ale z lidí, kteří jsou na přízni panovníka závislí. I z nich se však postupně stává elita usilující o dědičné výhody a držby panovníkem jim propůjčené.

Poslední vzmach – období novoasyrské říše – lze datovat do 10. stol. př. n. l., do doby, kdy říše Chetitů zanikla, egyptská Nová říše se ocitá v krizi a je oslabena i moc Babylónu. Prvním velkým dobyvatelem byl Aššurbanipal I., který zajistil mír v oblastech na severu (stát Urartu) a východě země. Svou vojenskou moc demonstroval i tažením, které jej zavedlo až k břehům Středozemního moře, kde přijal slib vazalství od Karchemiše i fénických měst. Hlavním politickým cílem krále Salmanassara III. (9. stol. př. n. l.) se stala Sýrie, bohatá i strategicky významná oblast. V obdobné politice pokračují i jeho nástupci, kterým fénická města, Pelištejci i obyvatelé Izraele platí vazalský tribut. Sargon II. pak potlačuje povstání a odvádí židovské kmeny (27 000) ze Samaří a izraelského království do zajetí a na jejich místo usazuje Araby. V 7. stol. př. n. l. se jim podaří proniknout až do Egypta, když realizují tažení proti králi Taharkovi (667 př. n. l.) a dosazují svého zástupce (vládce ze Sáj Nekó I.), který se však po čase spolu se svým synem obrací proti nim a Asyřané vládu nad Egyptem ztrácejí. Dynastická a občanská válka na sklonku 7. stol. př. n. l. spolu s nastupující chaldejskou dynastií v Babylónu vedou k oslabení panovnického postu, což se projeví ve střídání panovníků a vše končí spojenectvím médského Kyaxara s babylonským králem Nabopalasarem a dobytím hlavního města říše Aššuru (614 př. n. l.) a Ninive (612 př. n. l.). Tím končí dějiny asyrských říší, epilogem je pak stoletá existence říše novobabylonské.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte městský stát Aššur.
2. Co to jsou texty z Káneše?
3. Srovnejte kolonii asyrskou, kolonii řeckou, kolonii římskou a kolonie novodobé.
4. Které instituce se podílely na moci v staroasyrské říši?
5. Jakou politikou se řídili Asyřané vůči svým sousedům?
6. Jaká opatření přijímali vůči podmaněným národům?
7. Jaký byl vztah asyrské říše k Babylónu?
8. Kterým směrem se ubírala asyrská expanze?
9. Co víte o sájské dynastii v Egyptě?
10. Srovnejte způsoby, jimiž se datovalo v Asýrii, Řecku a Římě.

Literatura:

ASSMANN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

BIČ, Miloš: Při řekách babylónských. Praha 1990.

BLACH, Jeremy – GREEN, Anthony: Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie. Ilustrovaný slovník. Praha 1999.

BURIAN, Jan: Cesty starověkých civilizací. Praha 1973.

GARBINI, G.: Starověké kultury Středního východu. Praha 1975.

GLASSNER, Jean-Jacques: Mezopotámie. 34. století až 539 př.n.l. Praha 2002.

HELLER, Jan: Starověká náboženství. Praha 1988.

HRUŠKA, Bohuslav: Pod babylónskou věží. Praha 1987.

HRUŠKA, Bohuslav – Matouš, Lubor: Mýty staré Mezopotámie. Praha 1977.

JEPSEN, Alfred: Královská tažení ve starověkém Orientu. Od Sinuheta k Nabukadnezarovi. Praha 1997.

KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn: Starověký Babylón. Praha 1983.

KLÍMA, Josef: Chammurabi a jeho předchůdci. Praha 1987.

KLÍMA, Josef: Lidé Mezopotámie. Praha 1976.

KLÍMA, Josef: Společnost a kultura staré Mezopotámie. Praha 1964.

KLÍMA, Josef: Zákony Asýrie a Chaldeje. Praha 1984.

- KLÍMA, Josef: *Zákony Chammurabiho*. Praha 1954.
- KRAMER, S. N.: *Mytologie starověku*. Praha 1977.
- LEICHOVÁ, Gwendolyn: *Počátky měst*. Praha 2005.
- Mc CALLOVÁ, Henrietta: *Mezopotámské mýty*. Praha 1998.
- MIEROOP, Marc van de: *Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr.* Praha 2010.
- MOSCATI, Sebastiano: *Nejstarší semitské civilizace*. Praha 1972.
- NOVÁKOVÁ, A. – PECHA, L. – RAHMAN, F.: *Dějiny Mezopotámie*. Praha 1998.
- OPPENHEIM, Leo: *Starověká Mezopotámie. Portrét zaniklé civilizace*. Praha 2001.
- PEČÍRKOVÁ, Jana: *Asýrie*. Praha 2003.
- PECH, Lukáš: *Babylónie*. Praha 2006.
- PIJOAN, Jose: *Dějiny umění I*. Praha 1977.
- SOUČKOVÁ, J.: *Starověký Přední východ*. Praha 1979.

Přílohy:

Staroasyrská říše

Staroasyrské královské tituly tedy zrcadlí jednotlivé úrovně královské prestiže a autority. Panovník byl hlavním knězem městského boha Aššura, který mu svěřil vládu nad městem a pověřil ho, aby byl prostředníkem mezi bohy a lidmi. To vše je vyjádřeno v titulu iššiák Aššur, který zůstal základem legitimizace moci všech asyrských králů. Byl vůdcem a hlavním exekutivním úředníkem městského shromáždění a obyvatelé města mu byli povinováni věností a poslušností /bélum, waklum/. Byl také hlavou královského rodu, a proto stál na vrcholu asyrské rodové struktury, a byl tudíž prvním a nejvznešenějším mužem své země /rubá'úm/.

..... Instrukce volených úředníků je dobře známá z řeckých států a z Říma. Dataci podle jména si oba národy vypůjčily od Asyřanů.

Vývoj v Asýrii, na rozdíl od Řecka, šel opačným směrem. Asyrský král postupně přebíral funkce institucí, které ve staroasyrském období reprezentovaly zájme vznešených rodin Aššuru. Postupný růst královské moci změnil také charakter úřadu límu. Nejprve králové získali právo zastávat tento úřad, který pak integrovali do systému královské administrativy. Tak se ustálil systém, kdy panovník zastával úřad límu v druhém roce své vlády a po něm se střídali, podle pevně určeného pořádku, vysocí úředníci říše.

Zdroj: Jana Pečirková: *Asýrie*. Praha 2003, s. 27.

Novoasyrská říše

Text z tzv. Taylorova hranolu

Protože židovský král Ezechiáš se nechtěl podrobit mému jařmu, oblehl jsem mu 40 velkých měst mohutně opevněných hradbami a bezpočet vesnic v jejich sousedství. Dobył jsem je s pomocí náspů postaveným k hradbám, bořících beranů, tunelů a všech válečných strojů kombinovaným útokem pěchoty. Odvedl jsem z nich 200 150 lidí, mladých i starých obojího pohlaví, a kromě toho koně, soumary, osly, velbloudy, malý i velký dobytek. Krále Erzechijáše jsem uvěznil v Jeruzalémě jako ptáka v kleci. Obklíčil jsem ho hradbou z hlíny, abych zabránil komukoliv opustit brány města. Dobyta města jsem oddělil od jeho země a dal jsem je ašdodskému králi Mitintimu, ekronskému králi Pdimu a králi Sillibelovi z Gázy. Tak jsem mu zmenšil zemi, ale přesto jsem mu zvýšil tribut, který mi byl povinen platit jako svému nejvyššímu vládci. Ezechijáš, přemožen strašlivým leskem mého veličenstva a opuštěn vybranými i pomocnými vojsky, která přivedl do mého královského města Jeruzaléma, poslal mi později do Ninive, sídelního města mého veličenstva, třicet talentů zlata, osm set talentů stříbra, množství drahokamů, veliké kusy rudého kamene, lehátka vykládaná slonovinou, sloní kly, ebenové dřevo a drahocenné poklady všeho druhu, hudebníky a hudebnice a své vlastní dcery do mého harému.

Příčiny kolapsu říše

Ke zhroucení říše vedla celá řada příčin ekonomických i politických, které se koncentrovaly právě v okamžiku pro Asýrii velmi nebezpečné mezinárodní situace, kdy byli Asyřani nuceni bojovat na několika frontách současně. Jednou z nejzávažnějších příčin bylo oslabení centralizované královské moci, která jediná mohla udržet jednotu obrovské říše s jejím etnicky heterogenním obyvatelstvem, protože pouze silná královská vláda mohla zaručit mír, obranu majetku a života před nájezdy kočovníků i dobře fungující administrativu. Ale schopná administrativa ani mír nestačily vzbudit hlubší pocit identity s říší a zájem na jejím přežití v okamžiku, kdy se centrální vláda zhroutila s důsledku bezohledného a krátkozrakého boje o moc mezi příslušníky asyrské vládnoucí dynastie.

Zdroj: Jana Pečirková: Asýrie. Praha 2003, s. s. 101

Asyrské královské anály

Koncem středoasyrského období se za vlády Tiglatpilešara I. (1114-1076) objevil nový druh královských napsů, jenž poskytuje nejpodrobněji chronologicky uspořádané zprávy o vojenských událostech, totiž královské anály. Líčení tohoto typu byla stále častější a rozsáhlejší a v pozdějším asyrském období se jejich soubor zanechaný jednotlivými panovníky zvětšil do úctyhodných rozměrů. Anály popisují rok po roce, kde král bojoval, jaká místa dobyl a jakou kořist odtamtud přinesl. I když existují některé analistické texty, které popisují události pouze jednoho roku, většina z nich zahrnuje několik let až do okamžiku, kdy byl text zapsán. Každý

rok bývá označen jedním tažením. Verze téhož tažení napsané v různých okamžicích poskytují často různé líčení událostí. Může se jednat o zkrácení původní zprávy, neboť větší důraz byl kladen na události bezprostředně předcházející sepsání toho kterého textu. Události však mohly být přepsány i za účelem zachycení změn politické situace. Například král Sinacherib (vládl 704-681) měl velké problémy s Babylonií a opakovaně tam bojoval, aby tam dosadil sobě loajální vládu. Jedním z řešení, o které se pokusil, bylo dosazení na trůn místního člověka jménem Bén-ibni a tento čin je také v nejstarších análech zmiňován. Žádný výsledek se však nedostavil a po třech letech musel být Bén-ibni nahrazen asyrským princem. Anály napsané po tomto datu se již o Bén-ibnim nezmiňují. I když o vládě v Babylonu hovoří, neboť jmenovaný muž neměl pro Asýrii žádný další význam. I když se anály zdají být založeny na faktech, jsou velmi tendenční a jako pramen musejí být používány velmi kriticky.

Mnohé analistické texty byly součástí stavebních nápisů a byly uspořádány do tří hlavních částí. Skládaly se z epitet krále, líčení jeho vojenských skutků uspořádaných rok po roce až do okamžiku sepsání textu a popisu stavebního projektu, který byl v té době uskutečněn. Ve svém výsledku poskytovaly chronologický rámec stavební činnosti. Byly zapsány na hliněných tabulkách, soudcích a válcích, jež byly ukládány jako základová depozita, nebo byly vytesány na kamenných nástěnných reliéfech a stélách. Jejich vojenské zaměření a hojnost podrobností o vojenských taženích vedly k tomu, že moderní rekonstrukce asyrských dějin se zabývají především vojenskými záležitostmi. Z toho však nelze usuzovat, že by Asyřané byli svým chováním větší militaristé než jejich sousedé, jejichž nápisy toto zaměření postrádaly.

Zdroj: Mieroop, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr. Praha 2010, s. 180.

8. téma

CHETITÉ

Chetitě a jejich říše patřili v 2. pol. 2. tisíciletí př. n. l. k mocensko-politickým silám určujícím vývoj v Malé Asii a v syropalestinské oblasti. (Vedle nich to byla ještě egyptská Nová říše a říše středobabylonská v Mezopotámii). Šlo o etnikum, které na rozdíl od svých semitských sousedů patřilo k indoevropské skupině a do centrální Malé Asie (Anatólie) přišlo snad ze severovýchodu (oblast Kaspického moře) v několika vlnách do 2. pol. 3. tis. př. n. l. Pravděpodobně byli organizováni v bojovné kmenové svazy, i když jejich průnik se asi bez větších bojů, na něž chybí jakékoliv zmínky, obešel. „Objevení“ byli v 19. stol., když roku 1834 se našlo jejich hlavní město Chattušaš (Boghazköy), které díky své rozloze bylo přirovnáváno k Athénám v době jejich rozkvětu. (Kromě velké rozlohy mělo silné hradby, brány s věžemi, pět paláců, bohatý archiv aj.) Nedaleko tohoto města pak byla odkryta skála s nápisy a průvodem chetitských bohů (Yazilikaya). V chrámovém archivu bylo objeveno několik tisíc klínopisných tabulek obsahujících především historické texty (anály, státní výnosy, smlouvy); mytologické a náboženské texty, zákony aj.

Obyvatelstvo, které zde sídlilo před Chetity, nazýváme Chattijci a o jejich životě a vyspělé kultuře vypovídají archeologické nálezy. Ti dali zemi jméno, které Chetitě (Nešité) převzali. Šlo o obyvatelstvo, jehož jazyk nepatřil ani do semitské, ani do indoevropské jazykové skupiny. Chetitě se zde dostali také do kontaktu s obchodníky přicházejícími do centrální Malé Asie ze staroasyrské říše (města Aššuru), kteří v zde existujících městech zakládali své obchodní kolonie (např. v Káneši). Usídlili se v oblasti Kappadokie, na náhorní plošině obklopené horami oddělujícími je od Středozemního a Černého moře. Jednalo se o oblast bohatou na rudy (stříbro, železo, měď) – s Chetity spojujeme počátek doby železné, s hojností dřeva; hlavním zaměstnáním bylo zemědělství, ale bez velkých a splavných řek, a chov dobytka spolu se zpracováním vlny a živočišných produktů.

Dějiny říše se člení na staro-, středo a novochetitské období. To první začíná v 17. stol. př. n. l., kdy král Chattušiliš I. obsadil město Chattušaš i s okolím a podnikal výboje do Sýrie. Jeho vnuk Muršiliš I. dobyl roku 1595 př. n. l. zradou město Babylón, který vyplenil, vyvrátil starobabylonskou říši a sesadil dynastii krále Chammurabiho. Následně samotná chetitská říše upadla do nestability a její další období rozkvětu se datuje až kolem roku 1420 př. n. l. Vládců tehdy upírali svou pozornost k Sýrii, kde dobývají říši Mitanni, a prosazují svůj vliv i na územích, která do té doby na syropalestinské šíji byla kontrolována egyptskými faraony. Chetitská říše se tak stala mezinárodně uznávanou velmocí, což dokládá mj. i žádost princezny Anchesenamón, vdovy po mladém faraonovi Tutanchamonovi, která žádala hetitského panovníka, aby jí poslal jednoho ze svých synů za muže. Ten na cestě do Egypta však byl zavražděn a v Egyptě dochází k nástupu 19. dynastie.

Ta svého soupeře v syropalestinské oblasti vidí právě zejména v Chetitech. Z toho pramenily i konflikty za dalších panovníků, z nichž nejvýznamnější se odehrál cca 1295 př. n. l. u Kádeše mezi chetitským panovníkem Muvatališem II. a egyptským Ramesse II. Mírová smlouva, která však byla podepsána až dlouho po střetu, jenž obě strany interpretovaly jako vlastní vojenský úspěch, je první nám dochovanou mírovou smlouvou, která z obou stran byla i dodržována (pakt o neútočení, garance loajality, výměna uprchlíků). (Bitva pravděpodobně skončila nerozhodně, ale Chetitě si upevnili svůj vliv v Sýrii, který sahal až k Damašku.)

Následující období stability a rozkvětu bylo přerušeno hrozbou ze strany nastupující středoasyrské říše i ohrožením na západě pro nás dosud trochu tajemným státem Achchijava

(Řekové?). Na přelomu 12. a 11. století došlo k rychlému zhroucení chetitské moci pod náporom tzv. mořských národů, které dobyly a zapálily hlavní město říše Chattušaš. Zbylým drobným útvarům zasadil rozhodující ránu koncem 12. stol. př. n. l. asyrský vládce Tiglat-pilešar I., zbytky přežívaly v okrajových oblastech, nikdy se již nesjednotily a udržely se ještě půl tisíciletí (Karchemiš na Eufratu, Hama a Halab v severní Sýrii). Dochází k posemitštění obyvatelstva, které přejímá řeč Aramejců, kteří na území Chetitů pronikali již od 15. stol. př. n. l. Chetitská říše tak zmizela v propadlišti dějin a na její území se v následujících staletích stěhovaly v rámci „egejského stěhování“ nové národy. Na západě se usadili Frýgové a Mýsové, na severovýchodě Thrákové a Muškové, na jihu Filištínové.

Sídelním městem chetitské říše bylo město Chattušaš, které se rozkládalo na ploše cca 164 ha, asi 150 km na východ od dnešního hlavního města Turecka Ankary. Šlo o oblast, která byla osídlena již dlouho před Chetity (v chalkolitu). Celé sídlo (citadela i Dolní město) bylo obehnané mohutnou hradbou postavenou na valu, jehož náspem probíhaly na několika místech dodnes dochované výpadové tunely s brankami. Pozůstatky města byly objeveny v 1. pol. 19. stol. a spolu s nimi i tisíce tabulek psaných sice klínovým písmem, ale v neznámém jazyce. O jeho rozluštění se zasloužil český badatel Bedřich Hrozný, který v roce 1915 podal první návrh a o dva roky později předložil první ucelenou gramatiku chetitštiny s následujícími překlady textů. Jeho výsledky patřily k velkým překvapením věd o starověku, protože doložil, že Chetitě nejsou Semité, jako většina jejich sousedů, ale Indoevropané. První nápisy však byly psány hieroglyfickým písmem, které rozluštil ve 20. stol. Helmuth Th. Bossert spolu se svým žákem Fr. Steinherrem.

Archivy v Chattušaši odhalily diplomatickou korespondenci (mj. mírová smlouva s Ramesse II.), kterou panovníci vedli s okolními státy a jejich vladaři. Kromě toho se dochovala díla náboženského písemnictví (mytologické příběhy, obřadní knihy, modlitby); literatura vykazuje silný asyrsko-babylonský vliv (mj. překlady babylonských předloh, k nimž byly pořizovány sumersko-babylonsko-chetitské slovníky). Dochoval se také zákoník, jen o 100 let mladší než ten Chammurapiho, z doby krále Chattušiliše I. (2. pol. 17. stol. př. n. l.). Byl pěstován nový literární žánr – krátká povídka, zachoval se odborný spis o výcviku koní i se jménem autora, vrchního štolby chetitského krále.

Chetitští velkokrálové nebyli absolutními vládci a nikdy ani nebyli pokládáni – na rozdíl o svých sousedů – za bohy. Je pravděpodobné, že v sobě míru byla moc panovníka omezena jen na hlavní město, zbylé části země spravovali tzv. malí králové. V době války však byl vladař z Chattušaše nejvyšším velitelem armády a disponoval neomezenými pravomocemi. K ruce mu byla rada, s níž se radil o nejdůležitějších věcech politiky a jejímž názorem byl i určitým způsobem vázán. Kromě toho zde bylo shromáždění (pankuš), které se vyvinulo ze starobylého lidového shromáždění ve shromáždění vojáků. Doloženo je i poměrně rozvinuté otrokářství, které ale stále nese rysy patriarchálního otrokářství (menší majetek, sňatky, ochrana života a zdraví).

Chetitě jsou některými badateli pokládáni za jakýsi pomyslný most mezi staorientálními státy a Řeky (např. Bossert v nich vidí „učitele našich učitelů“).

Kontrolní otázky

1. V čem spočíval význam maloasijského vnitrozemí v 2. tis. př. n. l.?
2. Kdo byli Chetitě?
3. Kdo to byli Chattijci?

4. Čím přispěl Bedřich Hrozný k poznání dějin Blízkého východu?
5. Vyhleďte v literatuře popis bitvy u Kadeše.
6. Vyhleďte v literatuře smlouvu uzavřenou mezi vládci chetitské říše a Egypta. Pročtěte si ji a rozeberte jednotlivé části.
7. Proč se Chetitové mocensky zajímali o Sýrii?
8. Co víte o tzv. mořských národech?
9. S kým dnes ztotožňujeme stát Achchijava, zmiňovaný v chetitských archivech?

Literatura:

PAUL, Vladimír: Nejstarší památky mezinárodního práva. Praha 1996.

FAITH, Cimok: Die Hethiter. Istanbul 2016.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Za tajemstvím říše Chetitů. Praha 1961.

KLINGER, Jörg: Die Hethiter. München 2007.

KOPECKÝ, René: Bedřich Hrozný – život a dílo. Praha 2011.

HROZNÝ, Bedřich: Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty. Praha 1949.

AVDIJEV, V. I.: Dějiny starověkého východu. Praha 1955.

PEČÍRKA, Jan: Dějiny pravěku a starověku. Praha 1982.

Přílohy:

Smlouvy. Smlouvy, které uzavírali chetitští panovníci s jinými vládci, můžeme hodnotit jako smlouvy rovnoprávné a nerovnoprávné.

Rovnoprávné smlouvy byly sjednávány mezi „velkými králi“, mezi panovníky, kteří se považovali za sobě rovné. O jejich existenci, s výjimkou smlouvy mezi Chattušilem III. a Ramessem II., však víme jen ze zpráv v dávných textech a jejich znění nám nejsou dosud k dispozici. Můžeme je však určitým způsobem charakterizovat. Konstrukce smlouvy si zachovávala vcelku svůj typický ráz. V preambuli byla uvedena jména obou panovníků – smluvních stran včetně všech titulů, prohlášení o jejich bratrství, přehled předchozích smluvních vztahů nebo i širší historický úvod a konečně vlastní stipulace. Závěr pak obsahoval přísahu a dovolání se svědectví bohů. Autentičnost byla potvrzena pečeti. Existovala vždy zřejmě dvě vyhotovení, která si strany vyměnily.

Nerovnoprávné smlouvy, uzavírané panovníky, kteří byli závislí na chetitské říši, byly sice smlouvami v pravém slova smyslu, protože vyslovovaly souhlasnou vůli obou stran, mnohdy z nechetitské strany projevované jen přísahou, stvrzující obsah smlouvy. Jejich text obsahuje někdy reciproční závazky, jindy jen jednostranné povinnosti vazala, jindy upravuje sice vztah podřízenost, ale přitom základní vztah byl především vztahem příbuzenským s chetitským panovníkem. Jde však o smlouvy mezinárodní povahy, protože postavení vazalů bylo sice závislé, ale v poloze vnitrostátní a mnohdy i mezinárodní bylo značně autonomní.

Zdroj: Paul, Vladimír: Nejstarší památky mezinárodního práva. Praha 1996, s. 88-89.

Válka.

V období svého rozmachu dodržovali Chetitě zřejmě určitý postup, než bylo přikročeno k válečnému tažení. Začínalo to např. tím, že chetitský panovník vyzval v dopise druhou stranu, aby vydala chetitské poddané, kteří se uchýlili na její území. Byla-li žádost odmítnuta, následoval další dopis, který obvinil druhou stranu jako pachatele prvního aktu agrese s tím, že se rozhodnutí ponechává bohům a rozpor bude odstraněn válkou. Válku považovali Chetitě za přirozený jev ve vztazích mezi státy. Nebyla jim však samoúčelnou záležitostí, ale prostředkem k obraně či dosažení mocenských cílů. Nebyla zaměřena na zbytečné krveprolití a vzájemné střetnutí mohlo být nahrazeno soubojem vybraných bojovníků a jeho výsledek byl přijímán jako rozhodnutí ve vzájemném sporu.

Pokud jde o zacházení s nepřítelem, bylo rozhodující, zda se vzdal dobrovolně, nebo se bránil do konce svých sil. Město dobyté zbraněmi bylo legální kořistí vojska, bylo vypleněno a vypáleno. Obyvatelé dobytého města byli přesídleni i se svým dobytkem do Chattuše a rozděleni jako otroci mezi chetitské vojevůdce a hodnostáře. Není dokladu o tom, že by jinak bylo s nimi špatně zacházeno, především v tom, že by byli předmětem krutosti a týrání, které charakterizovaly např. postup asyrských bojovníků vůči poraženým nepřítelům. Vzdal-li se nepřítel včas, chetitský panovník přijímal obvykle jeho přísahu věrnosti. Byla-li přijata, nebyly podnikány další akce proti panovníkovi a jeho území, obdržel je zpět jako vazal a byla vyhotovena smlouva, specifikující jeho postavení a požadavky, které má plnit.

Zdroj: Paul, Vladimír: Nejstarší památky mezinárodního práva. Praha 1996, s. 100-101.

Prameny k chetitským dějinám

Rekonstrukce chetitských dějin je z velké míry založena na zprávách, které napsali sami Chetitě a které zahrnují události v chronologickém pořadí několika vlád nebo následných let jednoho panování. Zprávy se dochovaly v samostatných textech nebo byly zahrnuty v různých výnosech a mezinárodních smlouvách. Do první skupiny náleží letopisy, každoroční záznamy zejména o vojenských taženích. Ty se objevují již v časech starochetitských království, z nichž pochází dvojjazyčné chetitsko-akkadské líčení vojenských výdobytků Chattušiliho I. Tento typ textů začal být široce sepisován v Asýrii ve dvanáctém století poté, co zanikl chetitský stát. Je pravděpodobné, že tento asyrský žánr, jeden z našich hlavních pramenů pro rekonstrukci dějin prvního tisíciletí, byl ovlivněn chetitskou praxí.

Od dob starochetitského království Chetitě rovněž přehledně uváděli především vojenské události několika vlád. Například Telipinův výnos ze šestnáctého století popisuje tažení předcházejících králů až k zakladateli dynastie Labarnovi. Rovněž v oblasti mezinárodních záležitostí sledovali dřívější vztahy mezi Chatti a jinými státy. Když byla uzavřena smlouva, zmiňovaly se i dřívější nepřátelské a přátelské styky po několik generací. V tomto smyslu nebyli Chetitě Asyřany následováni, neboť ti se ve svých letopisných zprávách i několika málo smlouvách soustřeďovali na stávajícího vládce.

Chetitě nejen letopisy zaznamenávali, ale uchovávali je i v pozdějších staletích. Mnohé z chetitských textových zápisů pochází až z posledního století existence města Chattuše, totiž ze století třináctého, a zahrnuje nově zhotovené kopie historických záznamů, jež jsou o mnoho set let starší. I když nemůžeme vždy určit, proč byly sepisovány, některé fragmenty starších rukopisů dokazují, že například Chattušilovy anály byly zaznamenány v čase jeho vlády nebo jen o něco málo později.

....

Chetitské historické záznamy jsou velmi podrobné a sestavené takovým způsobem, že historikové jsou v pokušení používat je jako vzoru pro svou rekonstrukci politických dějin Chetitů. Musejí však být používány s velkou opatrností. Často jsou naplněny představami, že skutky stávajícího krále způsobily blaho, zatímco skutky jeho předchůdců vedly do zmatků a bídy. Naše líčení chetitských dějin je z velké míry založeno na těchto velmi tendenčních svědectvích, neboť nám často scházejí vnější doklady, které by je mohly prověřit. K záměrům jejich autorů musíme být proto velmi ostražití.

Zdroj: Mieroop, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr. Praha, s. 159.

9. téma

FÉNICIE

Jiným názvem Foinikie, tak se označuje přímořská část Kanaánu, který se rozprostírá v úzkém pásu mezi libanonskými horami a Středoziemním mořem. Název oblasti byl odvozen od purpurového barviva, které Féničané získávali ze skořápek měkkýšů, a jež tvořilo významný exportní artikl. Řekové je nazývali Foničany, tj. staviteli lodí; latinsky jsou označováni jako Punové. Jednalo se o jednotlivé městské státy nacházející se v politicky dosti nepřehledné syropalestinské oblasti, která po celá staletí byla v centru pozornosti okolních říší (Egypt, Asyřané, Babyloňané, Peršané aj.). Vzhledem k nedostatku zemědělské půdy (svahy a kolem zátok) i díky výhodné poloze (karavanní cesty od Eufratu přes Damašek, Palmyru k přístavům) zde dochází k rozvoji obchodu, především tranzitního. Vývozním artiklem byly pestré tkaniny (purpurová barva), cedrové dřevo, nádoby z kovu, víno aj.).

Nejdůležitějšími foinickými městy, kterých bylo něco kolem 25, byly Byblos, Sidón, Týros, Arad, Berytos (dn. Bejrút), které svou mocí i velikostí přerůstaly lokální význam. Každé město bylo samostatným městským státem, v jehož čele stál král a jemu po boku rada tvořená bohatými kupci. Vzhledem k oblasti, v níž se nacházela, byla města často poplatná svým sousedům. Jejich největší rozkvět lze datovat 13.-10. stol. př. n. l., kdy obchod nebyl omezován konkurencí. Foinické námořní výpravy po celém Středomoří zakládaly obchodní stanice, které měly sloužit k zabezpečení plavby a nestaraly se příliš o proniknutí do vnitrozemí, z kterých se však během staletí vyvinula mnohdy významná města (Panormos/Palermo na Sicílii; Kartágo/Tunis v Africe). Doby rozkvětu se střídaly s obdobími podrobení se silnějším sousedovi (mj. Babylónie, Persie), města se nakonec stala kořistí Alexandra Velikého při jeho tažení proti perskému velkokráli Dareiovi III. (hl. Tyros, nejsilnější z měst, který Alexandr obléhal sedm měsíců). Foinikie se po rozpadu Alexandrovy říše stala součástí seleukovské, později ptolemaiovské říše. Přes ztrátu politické samostatnosti, si města i v období helénismu podržela svůj ekonomický význam.

Féničané jako etnikum nebyli autochtonního původu, ale vznikli promísením příchozího, etnicky různorodého obyvatelstva, pocházejícího pravděpodobně z Levanty. Je zajímavé, že ani v době ekonomické prosperity a relativního mocenského příměří v syropalestinské oblasti žádný z vládců fénických měst neměl ambice směřující k vybudování jednotného fénického státu či k rozšíření moci za libanonské hory do úrodné oblasti Bikáa.

Ekonomická prosperita států, které se nacházely buď na pobřeží Středoziemního moře, nebo na přilehlých ostrovech, spočívala ve vývozu cedrového dřeva, exportu purpurového barviva a v rozsáhlém námořním obchodu, který fénické lodě zavedl až za Héraklovy sloupy (Gibraltar) do Británie a Irska a jehož důsledkem bylo i zakládání obchodních kolonií na pevninských výběžcích nebo na ostrůvcích blízko pobřeží, z nichž nejznámější bylo město Kartágo v severní Africe (dn. Tunis). Malé opěrné body se rozrostly ve větší města na pobřeží západní části Sicílie, na Iberském poloostrově a v severní Africe.

Stali se tak významnými prostředníky mezi Přední východem a západním Středomořím, přičemž to nejdůležitější, co zprostředkovali i nám, bylo hláskové písmo. Již v 9. stol. př. n. l. se s jejich písmem lze setkat na ostrovech ve východním Středomoří (Kypr, Kréta), o století později již na pobřeží Hispánie a na Sardinii. Podle Hérodota ho od nich převzali Řekové, kteří je upravili pro svou potřebu (řecká abecize). Cesta, kterou se fénické písmo dostalo do Řecka, je doposud tématem odborných diskusí, bylo to někdy kolem roku 800 př. n. l. Následná linka pak vede od Řeků k Etruskům a přes ně k Římanům (latinka). Ze samotné fénické literatury se zachovalo velmi málo památek, většinou jen nepřímě, přes překlady do řečtiny.

Jich náboženství bylo polyteistické, s velkým množstvím bohů, kdy hlavním uctívaným bohem byl Baal (vegetativní božstvo počasí, větru a bouře), který mohl nabývat různých forem a jmen a o němž je mnohokrát zmínka i ve Starém zákoně. V přírodě – hájích byla uctívána bohyně Aštar (řecky Astarté). Počet bohů, kterým mohly být přinášeny i krvavé oběti, byl velký.

Nejvýznamnější foinickou kolonií bylo Kartágo. To dle tradice bylo založeno roku 814 př. n. l. nejmocnějším fénickým městem Tyrem, a to jako součást fénické kolonizace západního Středomoří. Město, obchodně velmi výhodně položené, se od pol. 7. stol. př. n. l. postupně osamostatňovalo, zakládalo vlastní osady na výhodně položených místech západního Středomoří a udržovalo obchodní kontakty s fénickými usedlíky na Sicílii a Sardinii. Soupeření s řeckými kolonisty usedlými na Sicílii nakonec vedlo k rozhodujícímu konfliktu s Římem ve 3. a 2. stol. př. n. l. (tři punské války), které skončily dobytím města a jeho totální zkázou. Pozůstatky, které na jeho teritoriu (dn. město Tunis) dnes nacházíme, jsou pozůstatkem římské kolonie, která zde byla založena v 1. stol. př. n. l.

Z tohoto konfliktu je nejznámější a svým průběhem i velmi dramatická druhá punská válka (218-206 př. n. l.), kterou kartaginský Hannibal zahájil překvapivým tažením svých oddílů včetně slonů z Hispánie, přes Galii a alpské průsmyky na sever Itálie. Při svém tažení počítal s podporou galských kmenů, které v Předalpské Galii byly Římany teprve nedávno pacifikovány, i s podporou italických spojeneckých obcí na Apeninské poloostrově. Přes dvě zničující porážky, které Římanům uštědřil u Trasimenského jezera a Kann, se mu nepodařilo bojovného ducha Římanů zlomit a Itálie se nakonec pro jeho jednotky stala vězením. Rozhodnutí přinesla bitva u africké Zamy, která ale skončila Hannibalovou porážkou a tvrdými podmínkami, které museli Kartagiňané splnit. Město pak bylo Římany zcela rozvráceno v třetí punské válce, která skončila roku 146 př. n. l.

Fénicie je také často zmiňována v textech Starého zákona – její vladaři jsou kritizováni za modloslužebnictví, ale jsou zaznamenány i dobré diplomatické vztahy, např. s izraelským králem Šalamounem (10. stol. př. n. l.), kdy dle Starého zákona pomáhali feničtí řemeslníci budovat chrám boha Jahveho v Jeruzalémě. V době staroegyptské Nové říše byla některá města ve vazalském postavení vůči faraonovi. Toto pouto se přechodně uvolnilo za vlády faraona Achnatona, který svými náboženskými reformami uvedl zemi ve zmatek a rezignoval na zahraniční politiku. Samostatnost fénických měst byla tehdy ohrožována Amorejci, později ze strany vzrůstající se Asýrie, a to zejména za novoasyrského období. Nositelem odporu proti Asýřanům bylo zejména město Týros (podobně tomu bylo o několik století později při tažení Alexandra Velikého), které si vedle Byblu uchovalo svou nezávislost. Po zániku Asýrie zaútočil

na fénická města panovník novobabylonské říše Nadukadnezar II. a pokořil je. Poté se Fénicie stala součástí perské velkoříše, kdy její lodě kryly Peršanům při vojenských akcích proti Řekům záda (řecko-perské války). Období perské nadvlády, která nebyla příliš tíživá, bylo obdobím rozkvětu a prosperity. Za Alexandra Velikého a jeho nástupců (diadochů) se Fénicie postupně helenizovala a převahu začal získávat řecký jazyk i kultura.

K nespornému kulturnímu dědictví Féníčanů lze přičíst jejich výpravy, které, i když byly motivovány obchodně, přispěly k objevování neznámých končin i šíření civilizace do oblastí jí dosud nedotčených. (Zmínka Hérodota – Dějiny IV 2 - o výpravě z 6. stol. př. n. l. na příkaz faraona Nekóa, která snad mohla i obeplout Afriku; výprava za krále Šalamouna a tyrského krále Hirama do země Ofiru = Arábie, Indie?; výprava kartaginského Hannóna v 5. stol. př. n. l. podél afrického pobřeží; cesty do Atlantiku.) Světodějný význam má pak vynález hláskového písma, tj. každý znak písma má označovat jedinou hlásku, které podle tradice bylo sestaveno v městě Gubla (dn. Byblos). Zatímco Féníčané jako Semité označovali pouze souhlásky, Řekové, kteří písmo přejali, znaky, které pro ně byly zbytečné, využili k označení samohlásek. Foinické písmo se tedy stalo základem všech dnes užívaných abeced, s výjimkou čínské a těch, které od ní byly odvozeny.

Kontrolní otázky

1. Popište z geografického a historického hlediska prostředí, v němž se fénická města vyvíjela.
2. Jak se na Féníčany a jejich města dívá Starý zákon?
3. Vyhledejte v pramenech popis obléhání města Tyru Alexandrem Velikým.
4. V čem spočívá přínos Féníčanů evropské civilizaci?
5. Lze hovořit o fénické kolonizaci? Liší se v něčem od té řecké?
6. Které státy ohrožovaly samostatnost fénických měst?
7. Čím se liší fénické hláskové písmo od předcházejících písemných systémů?
8. Co víte o punských válkách?
9. Jak je v pramenech líčen Hannibal, kartaginský vojevůdce? V čem spočívala jeho genialita?
10. Proč po smrti Alexandra Velikého dochází k postupné helenizaci Fénicie?

Literatura:

POLYBIOS: Dějiny III. Přel. P. Oliva. Praha 2011.

KIENITZ, Friedrich-Karl: Národy ve stínu. Praha 1991.

HABAJ, Michal: Féníčania. Bratislava 2016.

SOMMER, Michael: Die Phönizier. Geschichte und Kultur. München 2008.

Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha 1999.

Přílohy:

Dopis vládcy Byblu s prosbou o pomoc egyptskému panovníkovi

Amanappovi, mému otci: Zpráva od Rib-Addiho, tvého syna. Padám k nohám svého otce. Kéž ti paní z Gubly zabezpečí úctu před tvým králem, tvým pánem. Proč jsi lhostejný a nepromluvíš k svému králi, tvému bratrovi tak, abys mohl přivést lukostřelce a napadnout Amurru? Když Amorejci o přicházejících lukostřelcích uslyší, opustí svá města a poušť. Nevíš, že země Amurru následuje toho, kdo je silnější? Pohleď na nepřátele Abdi-Aširtu. Co ten s nimi udělal? A tak dnem i nocí touží po tom, aby vaši lukostřelci vyrazili, a tehdy si řeknou: „Připojme se k nim!“ Všichni vládci touží po odstranění Abdi-Aširtu, neboť ten poslal zprávu mužům z Ammije, „Zabijte vašeho pána a přidejte se k chabirům! Promluv o této záležitosti před králem, tvým pánem, obracím se na tebe, protože ty jsi můj otec a pán. Ty víš, jak se chovám, že jsem loajální sluha. Tak promluv k svému králi, tvému pánovi, aby ke mně vyslal co nejrychleji pomocné jednotky.

Zdroj: Habaj, Michal: Féničania. Bratislava 2016, s. 44. (Překlad ze slovenštiny K. Vymětalová)

Féničané jako mořeplavci

Féničtí mořeplavci se nevydávali na cesty proto, aby v zámoří založili jako dobyvatelé novou říši. Nebyli ani vystěhovalci, kteří doma neměli dost půdy anebo možnost obživy, nebo jim vlast připadala příliš těsná, takže by se chtěli usídlit někde v cizině jako kolonisté. I když byli víc než pouzí kramáři s pepřem, byli samozřejmě též obchodníky, kterým šlo o směnu zboží. Dováželi zemědělské produkty, suroviny všeho druhu, zajaté nebo od domorodců vyměněné otroky a vyváželi výrobky domácích řemesel. Zpravidla šlo o sice technicky nápadité, ale nijak zvlášť hodnotné předměty. Svým světovým exportem Féničané ovšem rozhodujícím způsobem přispěli k tomu, že kulturní země Předního orientu ovlivnily vzdálené oblasti, s nimiž předtím nikdy neměly nic společného – a to právě v době, která pro ně byla všechno možné, jenom ne dobou rozkvětu. Smělé plavby Féničanů zmenšily svět, neboť přiblížily území ležící daleko od sebe.

Zdroj: Kienitz, Friedrich-Karl: Národy ve stínu. Praha 1991, s. 96-97.

Podmínky Římanů vůči Kartágu po druhé punské válce

Publius jim nejprve stručně sdělil, že Římané nejsou nijak povinni být vůči nim shovívaví, protože zahájili válku proti Římu, v rozporu se zněním smlouvy zotročili obyvatele Sagunta a nedávno se dopustili věrolomnosti, když porušili přísahu a písemnou dohodu. Ze své vlastní vůle a s ohledem na společný lidský osud se však rozhodli postupovat umírněně a velkomyslně. To jistě sami uznají, uvedl, budou-li správně posuzovat současnou situaci. Nemohou považovat za hrozné, že jim budou uloženy nějaké tíživé závazky, povinnosti a dávky, nýbrž musejí spíše

ocenit blahovůli, kterou jim Římané prokazují, jelikož osud jim za jejich provinění odňal právo požadovat soucit a milost a vydal je do rukou nepřitele. Po těchto slovech jim sdělil, s jakou shovívavostí mohou počítat a jaké povinnosti musejí splnit.

Hlavní body těchto podmínek byly následující: Kartagiňané si ponechají města v Africe, která jim patřila již předtím, než zahájili poslední válku proti Římanům, a také celé území, které jim dříve patřilo, včetně dobytka, otroků a ostatního majetku. Od tohoto dne nebudou Kartagiňané vystaveni žádným nepřátelským akcím, budou se řídit svými vlastními zvyky a zákony a nebude jim dosazena žádná vojenská posádka. To byla ta příznivá ustanovení. Ta opačně zaměřená určovala, že Kartagiňané odškodní Římany za všechny křivdy, jichž se dopustili během příměří, odevzdají jim zajatce a uprchlé otroky, kteří padli v kterékoli době do jejich rukou, vydají jim všechny válečné lodě kromě deseti triér a také všechny slony. Nepovedou žádné války mimo Afriku a bez souhlasu Římanů ani žádné v Africe. Odevzdají Massinissovi uvnitř hranic, které budou stanoveny, všechny budovy, veškeré území a všechna města, která vlastnil král Massinissa nebo jeho předkové. Budou zásobovat vojsko potravinami a platit mu žold po dobu tří měsíců, dokud nedojde z Říma odpověď na ustanovení této smlouvy. Kartagiňané zaplatí v průběhu padesáti let deset tisíc eubojských talentů v ročních splátkách dvou set talentů. Jako záruku odevzdají sto rukojmích, které vybere římský velitel z mladých mužů starších než čtrnáct a mladších než třicet let.

Zdroj: Polybios: Dějiny III. Přel. P. Oliva. Praha 2011, s. 274-275.

11. téma

IZRAEL

Dějiny starověkého státu Izrael jsou nerozlučně spojeny s jeho osudy vyličenými v Bibli - v její první části nazvané Starý zákon. Tato posvátná kniha Židů vypráví příběh o jejich putování z Egypta do „země zaslíbené“ pod vedením proroka Mojžíše. Kdy k tomuto „exodu“ konkrétně došlo a jaká byla trasa odchodu, je stále předmětem vědeckých diskuzí, ale dostáváme se přibližně do poloviny 13. století př. n. l. Písemné i archeologické prameny dokládají v této době příchod Hebrejců, mezi jejichž nejvýznamnější kmeny náležely kmen Juda a kmen Izrael. První nebiblickým důkazem existence Izraelitů je Merenptahova stéla z konce 13. stol. př. n. l., protože asyrské a novobabylonské nápisy jsou až o 400 let mladší. Při příhodu do Kanaánu šlo pravděpodobně o vojesko-politický útvar, kmenový svaz ctitelů Hospodinových, kdy víra v jediného boha byla jejich hlavním pojátkem.

Ještě starším obyvatelstvem však byli Kanaanejci, kteří jsou zmiňováni od konce 4. tis. př. n. l. a dali zemi její prvotní název Kanaán. Ve 13. století př. n. l. ještě přišli Pelištejci (bibličtí. Filištiní), jeden z tzv. mořských národů. Toto tradiční pojmenování zahrnuje kmeny přicházející od moře, jejichž zcela přesná identifikace zůstává do dnešní doby sporná. Podle Pelištejců dostala země v pozdější době řecký název Palestina. Rozkládala se na jihovýchodním pobřeží Středozemního moře a zahrnovala oblast dnešního moderního státu Izrael a část Jordánska.

Starý zákon byl sepisován po dobu více než 1000 let a k jeho závěrečné redakci došlo až ve 2.-1. století př. n. l. Převážná část jeho textu je napsána v hebrejštině, menší část v aramejštině. Nejdůležitější knihy Starého zákona se nazývají Tora (pět knih Mojžíšových čili řecky Pentateuch). Líčení dějin Židů je zde opředeno mnoha legendami, ale podle současného stavu poznání obsahuje Starý zákon i určité historické jádro. Při výkladu dějin starověkého Izraele je však třeba se opírat také o jiné písemné prameny a zejména výsledky archeologických výzkumů.

S dlouhodobým vývojem je také spojeno utváření židovského náboženství, judaismu. Jeho nejcharakterističtější znakem je víra v jediného boha Jahveho. Uctívání jiných bohů je zapovězeno, stejně jako uctívání soch, jiných předmětů či míst nebo přírodních úkazů. Důležitým rysem judaismu je také zákaz vyobrazování boha. Vlastní jméno boží pravděpodobně označuje spojení čtyř písmen JHVH, které se vyskytuje v Bibli. Jejich výslovnost však nelze spolehlivě rekonstruovat.

První období dějin Hebrejců po jejich příchodu do Palestiny je označováno jako doba tzv. soudců (asi 1200-1050 př. n. l.). Po době soudců došlo ke sjednocení hebrejských kmenů a vytvoření jednotného státu, které Tora připisuje králi Saulovi z kmene Benjamin, který přemohl sousední Pelištejce. Jeho nástupcem se stal jeho zeť David z kmene Juda, s nímž je spojován především příběh o souboji s obrem Goliášem, kterého porazil. David žil někdy okolo roku 1000 př. n. l., ale jako o historické postavě o něm můžeme říci velmi málo. Dle Starého zákona dobyl do té doby kanaanejský Jeruzalém, z kterého učinil politické a náboženské centrum státu. Jeho syn Šalomoun vládl přibližně v letech 970- 931 př. n. l., někteří novodobí badatelé ale kladou jeho vládu až do 8. století př. n. l. Za jeho vlády dosáhlo království největšího hospodářského a územního rozmachu, když využil dočasně mocenské slabosti Egypta a Asýrie. Zemi rozdělil na dvanáct oblastí spravovaných úředníky, v Jeruzalémě nechal postavit chrám, který byl až do jeho zničení Babyloňany roku 586 př. n. l. hlavním centrem židovského kultu. Židovská tradice také považuje Šalomouna za tvůrce slavné literární památky, Písně písní, která

je také částí Starého zákona. Odvrácenou stranu tvořilo těžké daňové zatížení, shovívavost k asimilaci cizích kultů i rozmařilý a nákladný život dvora.

Po smrti Šalamouna se v důsledku rozporů mezi jeho syny rozdělilo království na dva samostatné státy: na severní izraelské s hlavním městem Samárií a jižní judské království s centrem v Jeruzalémě. Izraelské království bylo dobyto Asyřany roku 722 př. n. l., judské ztratilo samostatnost v roce 586 př. n. l. a stalo se součástí novobabylonské říše. Nadvláda Asyřanů i Babyloňanů je ve Starém zákoně líčena jako doba asyrského a babylonského zajetí Židů. Novodobé bádání však poukazuje na to, že zejména Židé v Babylonii dosáhli posty významných úředníků a z četných se stali úspěšní řemeslníci a obchodníci.

Po podmanění novobabylonské říše Peršany (539 př. n. l.) se Palestina stala součástí perské říše. Perský král Kýros Veliký dovolil Židům, aby se ze zajetí vrátili zpět do své domoviny a aby si znovu postavili v Jeruzalémě chrám. Je znovuzkříšeno židovské náboženství, které se přijetím zákoníku (Tóry) liší od víry jiných národů (Jediným pánem Židů je Bůh; obřizka; svěcení sabbatu, rituální předpisy). Tato výrazná odlišnost i víra ve vyvolený národ vyvolává vůči nim již ve starověku projevy odporu, antisemitismu.

Za Alexandra Velikého byla Palestina připojena k rozsáhlému území, které dobyl. Po Alexandrově smrti (323 př. n. l.) ji získali Ptolemaiovci (do 198 př. n. l.), pak Seleukovci, jejichž vláda se vyznačovala snahou o helenizaci území. Zejména příkaz Seleukovců uctívat v druhém chrámě řecká božstva vedl k velkému povstání Židů v čele s knězem Judou Makkabejským (167–160 př. n. l.). I když byl Juda v bojích se Seleukovci zabit, za Šimona Makkabejského získali Židé roku 142 př. n. l. samostatnost. Šimon založil novou dynastii Hasmoneovců (hasmoneovské království).

Hasmoneovští králové se však od roku 63 př. n. l., kdy římský vojevůdce Pompeius podrobil Sýrii, jádro původního seleukovského království, stali vazaly Říma. Nový začátek v dějinách území znamenala vláda krále Heroda Velikého (37 - 4 př. n. l.), jehož bezprostřední potomci stejně jako on však vládli pod patronátem Říma (Herodovská dynastie). Herodes nechal přestavět jeruzalémský chrám v honosnou stavbu a v době jeho vlády byl také zbudován velkolepý královský palác a Herodova hrobka (obě stavby se nacházely mimo Jeruzalém), pevnost Massada.

V roce 6. n. l. byla zřízena římská provincie s názvem Judea. Její správci se chovali vůči židovskému obyvatelstvu a jeho náboženství velmi necitlivě. Bezprostředním podnětem pro vypuknutí rozsáhlého židovského povstání se pak stalo vyplenění chrámového pokladu. Povstání bylo krvavě potlačeno budoucím římským císařem Vespasianem a jeho synem Titem (židovská válka, 66 -70 n. l.). Během války byl zcela zničen jeruzalémský chrám. Její dohrou bylo dobývání posledních pevností, zejména Massady, která padla až v roce 73 n. l. Hrdinský odpor židovských obránců pevnosti, popisovaný stejně jako ostatní události války velmi detailně v díle židovského historika Josefa Flavia s názvem Židovská válka, je dodnes v moderním Izraeli připomínán. Druhé velké povstání proti římské nadvládě, rovněž neúspěšné, se datuje do doby 132-135 n. l. (druhá židovská válka). Bylo vedené Šimonem bar Kochbou a rovněž neúspěšné. Na místě vypleněného Jeruzaléma měla být zřízena kolonie Aelia Capitolina. Po porážce byl židům vstup do Jeruzaléma zakázán. Všechny tyto události vedly k tzv. židovské diapoře, rozptýlení židů po celém Středomoří, později po celé Evropě, kdy jejich vlastní stát byl znovu vytvořen až z rozhodnutí OSN po druhé světové válce.

Kontrolní otázky

1. Která jména jsou v souvislosti s Izraelem používána?
2. Kdo to byli Kananejci a Pelištejci?
3. Charakterizujte Starý zákon
4. Co víte o králi Šalamounovi?
5. Charakterizujte judaismus. V čem se lišil od náboženských systémů ve svém okolí?
6. Co je to babylonské zajetí?
7. Vysvětlíte termín diaspora.
8. Co bylo příčinou povstání Židů proti Římanům?
9. Co to jsou kumránské svitky, v čem spočívá význam jejich objevu?
10. Který antický autor podává svědectví o dějinách Židů?

Literatura:

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha 1985.

HELLER, Jan: Na čem mi záleží. Rozhovory nad Biblií. Praha, 2009.

HELLER, Jan: Znamení odkazující k nebi. Rozhovory nad Biblií. Praha 2009.

BERLEJUNG, Angelika: Náboženské dějiny starověkého Izraele. Praha 2017.

JOHNSON, Paul: Dějiny civilizací Svaté země. Praha 2003.

JOHNSON, Paul: Dějiny židovského národa. Praha 1995.

SCHÄFER, Peter: Dějiny Židů v antice. Praha 2003.

DEVER, William G.: Kdo byli první Izraelci a odkud přišli? Praha 2010.

THIEDE, Carsten Peter: Svitky od Mrtvého moře a židovský původ křesťanství. Praha 2004.

FINKELSTEIN, Isral – SILBERMAN, Neil Asher: Objevování Bible. Praha 2007.

Přílohy:

Pojmy

Pojmy „Kanaan“, „Izrael“, „Juda/Judsko“, „Samařsko/Samaří“ a Palestina prošly v průběhu dějin řadou změn, takže je velmi důležité vyjasnit si jejich současné užívání. Označují-li politické celky (říše či provincie), je třeba vzít v úvahu, že jejich hranice se mohly v krátkých časových intervalech měnit.

„Kanaan“ může ve 14.-12. stol. př. Kr. označovat egyptskou provincii, může se brát jako sebeoznačení Fénicie a Starý zákon jej užívá pro předchozí obyvatele zaslíbené země, od nichž se Izrael jako Boží lid distancuje. Poexilní texty přitom mají jako prototyp „Kenaance“ před očima často Féničana.

„Izrael“ označoval původně rod (či rodový svaz) žijící ve střední a severopalestinské vysočině, v 1. tis. př. Kr. je to název severního království s centrem v Samaří. Ve Starém zákoně se výrazu

„Izrael“ užívá pro spojená království severního „Izraele“ a jižního „Judska“; po rozdělení obou království označuje „Izrael“ severní království až do jeho politického konce r. 722/721 př. Kr. Poté mohl být výraz „Izrael“ užíván také pro království jižní (čímž se vyjadřoval dědický nárok) a nezávisle na geografických hranicích k označení Božího lidu „Izraele“.

Zdroj: Berlejung, Angelika: Náboženské dějiny starověkého Izraele. Praha 2017, s. 83.

Žalm 137.

U řek babylonských, tam jsme sedávali s pláčem ve vzpomínkách na Sijón. Své citary jsme v té zemi zavěsili na topoly, když nás ti, kdo nás odvěkli, vybízeli také ke zpěvu, trýznitelé k radovánkám: „Zaspívejte nám některý ze sijónských zpěvů!“ Jak bychom však mohli zpívat píseň Hospodinovu v té cizí zemi? Jestli, Jeruzaléme, na tebe zapomenu, ať mi má pravice sloužit zapomene. Ať mi jazyk přilne k patru, nebudu-li si tě připomínat, nebudu-li Jeruzalém považovat za svou svrchovanou radost. Připomeň synům Édomu, Hospodine, den Jeruzaléma, jak volali: „Bořte! Bořte do základů!“ Záhubě propadlá babylónská dcero, blaze tomu, kdo ti odplatí za skutky spáchané na nás. Blaze tomu, kdo tvá nemluvnata uchopí a roztříští o skálu.“

Děj žalmu se odehrává v babylonském zajetí, do kterého byli obyvatelé Judska odvečeni po pádu Jeruzaléma roku 586 před Kristem a ze kterého se navrátili až roku 538, když jim to dovolil přemožitel posledního babylonského krále, Peršan Kýros. Žalm líčí nárek a pláč zajatců při babylónských vodách. Sem náhle zaznívá výzva trýznitelů, kterou bych parafrázoval slovy: „Co vy s tím vaším Hospodinem, vždyť ten už je přece vyřízený, když jsme dobyli jeho chrám. Kdyby za něco stál, tak to nedopustil.“ A ironicky dodávají: „Zaspívejte nám nějakou ze sijónských písní!“

Tahle výzva je ale velmi záludná, protože její splnění by znamenalo zpěvem posvětit babylónskou půdu nebo dokonce podrždit Hospodina tamním bohům. Proto následuje v pátém až šestém verši přísaha věrnosti, v jejímž pozadí je smlouva. Možná že mnohých zajatců se zmocňovaly pochybnosti: „Drží vůbec Hospodin svou smlouvu, když nás vydal takovému pronásledování?“ Proto žalmista ještě tam, v Babylóně (tedy ne až po návratu), znovu přísahá Hospodinu věrnost.

..... Než text (= žalm) nabyt té podoby, kterou máme v bibli, prošel alespoň třemi vývojovými fázemi. Prostý čtenář si představuje, že prorok nebo žalmista si sedl a napsal žalm. Někdy to tak možná i bylo, ale v mnoha případech to bylo složitější, neboť většina biblických textů vznikala povlovně. Nejprve lidé něco prožili, ať už útlak, nesnáze nebo Boží pomoc. Pak si to připomínali, a to nejen náhodně, nýbrž častokrát v průběhu určitých výročních svátků, během nichž vykrystalizoval scénář, který se po generace předával kněžimi a především lévijci jako strážci tradice. Dokud stál chrám, asi se téměř nic nezapisovalo. Teprve po jeho zboření byl text zapsán a demokratizován. Slovem „demokratizován“ označuje teologie chvíli, kdy si text přivlastnil jednotlivec.

Zdroj: Heller, Jan: Znamení odkazující k nebi. Rozhovory nad Bibli. Praha, Vyšehrad 2009 s. 183.

Zdroj: Johnson, Paul: Dějiny civilizací Svaté země. Praha 2003, s. 63-64.

Ve vyhnanství se stará hebrejská víra postupně proměnila v judaismus. Židé, kteří si v Babylonu museli vyvinout nesvátostrý typ bohoslužby pod vlivem učení proroka Ezechiela, začali lpět na kategorickém monoteismu s vysokými měřítky osobní i společenské mravnosti, důrazem na posty, vyznání hříchu, modlitbu, četbu Zákona a jeho studium. V této fázi již můžeme rozeznat vzestup třídy zákoníků jakožto strážců a komentátorů svatého Písma; vzali na sebe vedoucí úlohu a založili farizejský judaismus, jemuž bylo souzeno přežít i zničení chrámu Římány. Ve vyhnanství se zbožní Židé snažili co nejvíce odlišit od pohanských Babyloňanů: ve skutečnosti se zdá, jako by v tomto období Jahveho moc ještě vzrostla a jeho vztah k Židům začal být ještě výlučnější, neboť Jahve stál za vším, k čemu v rámci divokých zvratů blízkovýchodních dějin docházelo, a mocnou asyrskou a babylonskou říši využil jako prut svého hněvu k vykonání učeného soudu nad lidem, který si vyvolil. Jak Jahveho moc v očích Židů vzrůstala, zesilovalo se také pouto mezi Ním a jeho lidem a Izraelité se snažili uchovat si svou oddělenou totožnost v nepřátelském větvě, který se je snažil zničit. Právě za tímto účelem si Židé vyvinuli tři velké instituce, totiž obřizku, šabat a Zákon.

Židé a Řekové

Ve skutečnosti měli však Židé a Řekové stěží možnost vycházet spolu jakkoli slušně a konflikt mezi nimi byl docela po právu nazván jedním ze zásadních kulturních střetnutí dějin lidstva. Je jasné, že spolu mnohé sdíleli, například smysl pro dějiny. Obě strany byly však ve stále rostoucí míře sebestředné; Řekové si tím kompenzovali ztracený pocit společenství, jež jim dříve poskytovaly jejich městské státy, kdežto Židé se tak vyrovnávali se ztrátou státnosti. Jedni i druhí sice vyznávali svobodu, jenže ta pro ně neznamovala totéž. Řecká svoboda byla svoboda samosprávného společenství, jež si po veřejném zvážení vydává své vlastní zákony a klaní se kterémukoli bohu, pro něhož se rozhodne. Pro Židy naproti tomu svoboda znamenala možnost následovat svůj vlastní zákon, který jim dala vyšší moc, a žádný lidský činitel na něm nesměl nic měnit, ať už se jednalo o demokratické shromáždění, nebo helénistického despota. Zatímco Řekové povyšovali člověka a snižovali božstva, Židé boha považovali za nekonečně většího než celý vesmír, jehož byl jediným Stvořitelem. Člověk měl práva díky skutečnosti, že byl stvořen k obrazu Božímu; Židé lidskému životu připisovali nejvyšší hodnotu a odmítali v důsledku toho množství řeckých koncepcí a praktik (především odkládání dětí, zvyk, na který hleděli s neskryvanou hrůzou). Pohoršovaly je také řecké hry, jejichž účastníci soutěžili nazí. Mnohé z činností, které řádná účast na životě řecké polis celkem pravidelně vyžadovala, byly Židům zákonem zapovězeny; zbožné Židy helenizovat prostě nešlo.

Zdroj: Johnson, Paul: Dějiny civilizací Svaté země. Praha 2003, s. 83.

11. téma

BIBLE

Jde o tradiční název souboru 66 knih, z nichž 39 je součástí Starého zákona, a 29 knih se řadí do Nového zákona. Katolíci a pravoslavní (na rozdíl od protestantů) k nim přiřazují ještě další části, které se nazývají deuterokanonické, tj. druhotně směřované.

Jde o nejrozšířenější knihu na světě, protože celá, nebo její části, byly přeloženy do 1800 jazyků a dialektů. Pro židy a křesťany je to sbírka svatých knih inspirovaná bohem. Samotné slovo bible pochází z řeckého *biblia* = „knihy“ (svaté), a to zase ze slova *byblos* = papyrus, které odkazuje na bohaté a významné město Byblos a jeho někdejší monopol na obchod s papyrem. Název bible je užíván od doby Jana Zlatoústého (pol. 4. st. n. l.), řeckého církevního spisovatele působícího v Antiochii, který sbírku textů nazval „Knihou knih“. Předtím byla označována termínem *grafé* nebo *grafai* = Písmo, Písma.

Bible vznikala po staletí, a to postupným písemným zaznamenáváním staré hebrejské literatury, která byla původně předávána ústní lidovou tradicí. Texty byly postupně pořádky a přepisovány do souboru knih, nakonec kanonizovaných, kdy označení kánon použili pro sbírky Starého a Nového zákona poprvé církevní otcové ve 4. st. n. l. Znamená to „měřítko, pravidlo závazné pro život i víru“. Celý proces byl uzavřen v letech 90 -100 n. l., kdy byl kanón uzavřen židovskými učenými v městě Jabna.

Do 19. století převažoval názor, že starozákonní knihy byly sepsány pod přímým působením Ducha svatého a že písaři jen mechanicky zaznamenávali něco, co jim bylo vdechnuto. I tak se však mělo za to, že knihy byly sepisovány postupně a kánon nevznikl jednorázovým božím zásahem.

Počátek jejich vzniku sahá až do doby krále Šalamouna (viz téma Dějiny Izraele), ale většina starozákonních knih byla sepisována v době babylonského zajetí, kdy se tak židé snažili udržet si ve vyhnanství svou víru. Původní text Starého zákona byl psán v hebrejštině, některé části v aramejštině. Starý zákon je posvátným textem jak pro židy, tak pro křesťany. V judaismu je označován jako TaNaK, kdy se jedná o zkratky prvních písmen základních tří částí (Tóra nebo také Pentateuch, Nebiim = Proroci a Ketúbim = Knihy), nebo jako Tóra (v širším smyslu slova). Křesťané Starý zákon označují jako Starou smlouvu, oproti Smlouvě nové (Nový zákon), jejíž poselství jim zvěstoval Ježíš Kristus. Jde v jejich chápání o smlouvu s Hospodinem a o smlouvu s Kristem.

Židé věřili, že Tóra byla napsána samotným Mojžíšem, proto označení Pět knih Mojžíšových (Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium). Nebiim (Proroci) se dělí na starší a pozdější proroky a zahrnují dobu od Mojžíše po perského krále Artaxerxa I. (465-424 př. n. l.). Ketúbim, čili Knihy obsahují části: Žalmy, Jób, Přísloví, Rút, Píseň písní aj.

Základními částmi Nového zákona jsou čtyři evangelia (sv. Marka, sv. Matouše, sv. Lukáše a sv. Jana), která líčí život a smrt Ježíše Krista; dále Skutky apoštolské, Listy (Epištoly) a Zjevení sv. Jana (Apokalypsa).

Původní texty Starého a Nového zákona nejsou k dispozici. Nejstarší opisy některých částí byly nalezeny v roce 1947 v jeskyních nad Mrtvým mořem, v Chirbet Kumránu jako pozůstatek sekty esejců a obsahují téměř kompletní svitek knihy Izajášovy a četné další fragmenty. Nedostatek starších verzí byl způsoben tím, že posvátnost biblických knih byla hodnocena tak vysoko, že svitky nezpůsobily k užívání byly ničeny, aby nevhodným

zacházením nebylo zlehčeno jméno Hospodina. U textů Nového zákona pak k tomu přispěly i věroučné spory vedené mezi jednotlivými skupinami, které vedly v konečném důsledku ke snaze o sjednocení a unifikování posvátného textu a programové odstranění jakýchkoliv jeho odchylek.

Pro pozdější rozšíření Starého i Nového zákona měly velký význam překlady, které umožnily i lidem neovládajícím hebrejštinu či aramejštinu se s biblí seznámit. Nejstarším řeckým překladem Starého zákona je Septuaginta, překlad pořízený v ptolemaiovské Alexandrii na přelomu 3. a 2. st. př. n. l. pro potřeby počtých Židů v diaspoře. Dle tradice se jednalo o práci 72 překladatelů za 70 dní, z čehož je odvozen i název překladu, Septuaginta. Latinský překlad celého Písma svatého pořídil jeden z církevních otců, sv. Jeroným, (dokončen byl kolem r. 405 n. l.), který je znám jako Vulgata (lat. vulgatus = obecný obecně rozšířený). U Starého zákona se zde jedná o nový překlad hebrejského textu, u Nového zákona o revizi již existující latinské verze.

Izraelité jsou jediným starověkým orientálním národem, z jehož literatury se zachovaly úplné celky. Starý zákon neobsahuje zdaleka jen texty náboženského charakteru. Je svatou knihou židovského národa, ale také významným historickým pramenem.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte slovo bible.
2. Vysvětlíte slovo Písmo svaté.
3. Z kterých částí se skládá Starý zákon?
4. Z kterých částí se skládá Nový zákon?
5. Co je to diaspora?
6. V čem tkví význam Bible?
7. Čím se liší Starý zákon od náboženských textů jiných staroorientálních států?
8. Jak byla chápána Bible do 19. století?
9. V čem spočívá význam svitků objevených v Chirbet Kumránu?
10. Co je to Tóra?

Literatura:

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha 1985.

HELLER, Jan: Na čem mi záleží. Rozhovory nad Biblií. Praha 2009.

HELLER, Jan: Znamení odkazující k nebi. Rozhovory nad Biblií. Praha 2009.

BERLEJUNG, Angelika: Náboženské dějiny starověkého Izraele. Praha 2017.

JOHNSON, Paul: Dějiny civilizací Svaté země. Praha 2003.

JOHNSON, Paul: Dějiny židovského národa. Praha 1995.

SCHÄFER, Peter: Dějiny Židů v antice. Praha 2003.

DEVER, William G.: Kdo byli první Izraelci a odkud přišli? Praha 2010.

THIEDE, Carsten Peter: Svitky od Mrtvého moře a židovský původ křesťanství. Praha 2004.

FINKELSTEIN, Isral – SILBERMAN, Neil Asher: Objevování Bible. Praha 2007.

BARTOŠ, F. M.: Počátky české bible. Praha 1941.

Přílohy:

Hebrejská bible jako historický pramen.

Všichni historikové Blízkého východu prvního tisíciletí jsou konfrontováni s otázkou historické věrnosti zpráv hebrejské bible. Její text poskytuje podrobné a zaujaté vyprávění o dějinách dvou států, Izraele a Judska, od jejich vzniku v desátém století až do jejich zániku koncem osmého, popřípadě šestého století. Nabízí rovněž rekonstrukci starších dějin obyvatelstva regionu od časů stvoření až do založení velkého sjednoceného království za Davida a Šalamouna ve století desátém. Badatelé napsali nespočetné množství knih a článků zabývajících se otázkou, zda tento materiál může či nemůže být používán v historických rekonstrukcích, a které biblické pasáže jsou spolehlivější než ty ostatní. Vytvořili mnoho historií Izraele a Judska, které oscilují mezi parafrází bible a téměř úplným odmítnutím jakékoli její informace jako historicky relevantní, a pouštěli se do rozhořčených a nesmiřitelných debat na toto téma, jež nemůže být rozřešeno pouze na základě biblického textu samotného. Je mnoho prvků, které činí používání bible jako historického pramene podezřelé. Neznáme datum sepsání většiny knih, které ji tvoří, a nejspolehlivější se zdá být domněnka, že v té podobě, jak je známe, pocházejí až z období po babylonském exilu konce šestého století. Anonymní autoři používali starší díla, která však nemůžeme přesně datovat, a ani nemůžeme zjistit, jak byla přepracována. Ještě důležitější je, že jejich autoři nezamýšleli, aby jejich spisy byly historicky objektivní, ale koncipovali je jako polemiku na obranu jednoho lidu a jeho náboženství. Jejich pohled na dějiny lidstva byl určován kvalitou jeho vztahu vůči bohu Jahve. Mnohé skutečnosti zaznamenané v bibli mohou být potvrzeny prostřednictvím mimobiblických pramenů, textových a archeologických. Ale i v těchto případech je třeba být opatrný a nesnažit se o to, aby se výklad shodoval s biblickým textem. Jména králů, královen a dalších osob se nacházejí v pramenech pocházejících od sousedů Izraele a Judska, nebo v krátkých nápisech z těchto států samotných. Avšak souvislosti, v nichž se objevují, jsou mimo bibli často nejasné. Badatelé jsou čím dál tím kritičtější při používání biblického textu v historických rekonstrukcích. Například se dnes již nedomnívají, že by zprávy o patriarších odrážely skutečnost druhého tisíciletí. Ale mnozí badatelé stále přikládají velkou důvěru jiným částem, které nejsou potvrzeny vnějšími doklady. Například mnozí věří v existenci velkého království Davida a Šalamouna, i když to nemůže být potvrzeno, a za situace, kdy všechny syropalestinské státy byly velmi malé, je to spíše nepravděpodobné.

I když je stanovisko badatelů vůči biblickému textu kritické, nelze ho úplně přehlížet, neboť je velkým příběhem. Mohou z něho být vyvozeny mnohé myšlenky a znalosti obyčejů, ale dějiny Izraele a Judska musejí být založeny na jiných pramenech. Na druhou stranu některé biblické knihy nám poskytují takové pohledy na asyrskou, babylonskou a perskou říši, s nimiž se jinde nesetkáme. Ukazují perspektivu lidí, kteří byli přemoženi a žili v jejich stínu. Prostřednictvím

biblických a mezopotamských pramenů může být například studováno zasahování Asýrie do následnictví králů na trůnech Izraele a Judska, stejně tak jako i její tamější vojenská tažení. I když mezi oběma podáními existují často rozdíly, pojednávají o stejných událostech a potvrzují základní rysy vztahů mezi zmíněnými říšemi a královstvími Izraele a Judy. Podobné informace se v jiných syropalestinských státech neobjevují.

Zdroj: Mieroop, Marc van de: Dějin starověkého Blízkého východu okolo 3000 – 323 př. Kr. Praha 2010, s. 220-221.

Stavba chrámu. Popis chrámu a jeho vybavení.

Čtyři sta osmdesát let po vyjití Izraelců z egyptské země, čtvrtého roku svého kralování nad Izraelem, v měsíci zivu, což je druhý měsíc, začal Šalamoun budovat dům Hospodinu. Dům, který král Šalamoun budoval Hospodinu, byl dlouhý šedesát loket, široký dvacet a vysoký třicet loket. Délka předsíně před lodí chrámovou byla dvacet loket podle šířky domu a před domem byla široká deset loket. V domě dal udělat také okna se zužujícím se ostěním. Při zdi domu dal kolem vybudovat přístavbu, při zdech domu kolem lodi chrámové a svatostánku; tak udělal kolem ochozy. Přístavba byla dole široká pět loket; ve střední části šest loket a v třetí části sedm loket; dal totiž udělat na vnější zdi domu kolem římsovité výstupky, aby stropní trámy nezasahovaly do zdi domu. Když byl dům budován, budovali jej z kamene opracovaného již z lomu. V domě nebylo při budování slyšet kladivo ani dláto, vůbec žádné železné nástroje. Vchod ke střednímu ochozu byl na střední pravé zdi domu; po točitých schodech se vystupovalo na střední ochoz a ze středního do třetího. Tak budoval Šalamoun dům a dokončil jej. Přikryl jej cedrovými trámy a cedrovým obložením. Při celém domě dal vybudovat přístavbu vysokou vždy pět loket a spojil ji s domem cedrovými kmeny.

I stalo se slovo Hospodinovo k Šalamounovi: „Pokud jde o tento dům, který buduješ: Budeš-li se řídit mými nařízeními, budeš-li uplatňovat má práva, dodržovat všechna má přikázání a podle nich žít, splním na tobě své slovo, které jsem dal tvému otci Davidovi, budu bydlet uprostřed Izraelců a Izraele, svůj lid neopustím.“

Šalamoun budování domu dokončil. Obložil také stěny domu uvnitř cedrovými deskami; od podlahy domu až ke stropu obložil vnitřek dřevem a podlahu domu položil z cypřišových desek. Dvacet loket od zadní strany domu vybudoval přepážku z cedrových desek od podlahy až ke stopu a uvnitř vybudoval svatostánek, velesvatyni. Dům, to je chrámová loď před velesvatyní, měřil čtyřicet loket. Uvnitř domu bylo všechno z cedru; v něm byly vyřezány kalichy květů a věncoví z květin. Kámen nebylo vidět. V nejvnitřnější části domu zřídil svatostánek, aby tam umístil schránu Hospodinovy smlouvy. Před svatostánkem, který byl dvacet loket dlouhý, dvacet loket široký a dvacet loket vysoký a který obložil lístkovým zlatem, umístil oltář z cedrového dřeva a obložil jej. Uvnitř obložil Šalamoun dům lístkovým zlatem a oddělil zlatými řetězy prostor před svatostánkem obloženým zlatem. Vůbec celý dům obložil zlatem, úplně celý; také oltář, který patřil ke svatostánku, obložil celý zlatem.

Pro svatostánek zhotovil dva cheruby z olivového dřeva; jejich výška byla deset loket. Pět loket měřilo jedno křídlo cheruba a pět loket druhé křídlo, od jednoho konce křídla ke druhému bylo deset loket. Také druhý cherub měřil deset loket. Oba cherubové měli stejnou míru a stejný tvar. Výška prvního i druhého cheruba byla deset loket. Cheruby umístil do nejvnitřnější části domu. Rozprostírali křídla tak, že křídlo jednoho se dotýkalo jedné stěny a křídlo druhého se dotýkalo druhé stěny; jejich druhá křídla se uprostřed domu navzájem dotýkala. Také cheruby obložil zlatem.

Na všechny stěny přední i zadní části domu dal vyřezat dokola řezby cherubů, palem a věncoví z květin. Rovněž podlahu přední i zadní části domu obložil zlatem. Vchod svatostánku opatřil dveřmi z olivového dřeva; pilíř a veřeje byly pětihranné. Obě křídla dveří byla z olivového dřeva. Na ně dal vyřezat řezby cherubů, palem a věncoví z květin a obložil je zlatem. Podobně dal zhotovit i pro vchod do chrámové lodi veřeje z olivového dřeva, ale čtverhranné, a dvojité dveře z cypřišového dřeva; jedno dveřní křídlo bylo dvojdílné a otáčelo se, též druhé křídlo bylo dvojdílné a otáčelo se. A dal na nich vyřezat cheruby, palmy a věncoví z květin a vyryté pak obložit tepaným zlatem. Vybuďoval také zeď vnitřního nádvoří ze tří vrstev kamenných kvádrů a z jedné vrstvy otesaných cedrových trámů.

Hospodinův dům byl založen ve čtvrtém roce v měsíci zívu. V jedenáctém roce v měsíci búlu, což je osmý měsíc, král dokončil podle všech svých směrnic a pokynů. Stavěl jej sedm let.

Zdroj: První královská 5-6. Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha 1985, s. 291-292.

Žalm 23. Hospodin je můj pastýř, nebudu míti nedostatku.

Hospodin je můj pastýř, nebudu míti nedostatku.

Dopřává mi odpočívat na travnatých nivách,

vodí mě na klidná místa u vod,

naživu mě udržuje,

stezkou spravedlnosti mě vede

pro své jméno.

I když půjdu roklí šeré smrti,

nebudu se bát ničeho zlého,

vždyť se mnou jsi ty.

Tvoje berla a tvá hůl mě potěšují.

Prostíráš mi stůl

před zraky protivníků,

hlavu mi olejem potíráš,

kalich mi po okraj plníš.

Ano, dobrota a milosrdenství mne provázet budou

všemi dny mého žití.

Do Hospodinova domu se budu vracet

do nejdělsích časů.

Zdroj: Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha 1985, s. 466.

Evangelium sv. Matouše. (Matouš 6-7). O zabezpečení života

Neukládejte si poklady na zemi, kde je ničící mol a rez a kde zloději je vykopávají a kradou. Ukládejte si poklady v nebi, kde je neničící mol ani rez a kde je zloději nevykopávají a nekradou. Neboť kde je tvůj poklad, tam bude i tvé srdce.

Světlem těla je oko. Je-li tedy tvé oko čisté, celé tvé tělo bude mít světlo. Je-li však tvé oko špatné, celé tvé tělo bude ve tmě. Jestliže i světlo je v tobě temné, jak velká bude potom tma?

Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům. Neboť jednoho bude nenávidět a druhého milovat, k jednomu se přidáš a druhým pohrdneš. Nemůžete sloužit Bohu i majetku.

Proto vám pravím: Nemějte starost o svůj život, co budete jíst, ani o tělo, co budete mít na sebe. Což není život víc než pokrm a tělo víc než oděv? Pohleďte na nebeské ptactvo: neseje, nežne, nesklízí do stodol, a přece je váš nebeský Otec živí. Což vy nejste o mnoho cennější? Kdo z vás může o jedinou píď prodloužit svůj život, bude-li se znepokojovat?

O posuzování druhých

Nesud'te, abyste nebyli souzeni. Neboť jakým soudem soudíte, takovým budete souzeni, a jakou měrou měříte, takovou Bůh naměří vám. Jak to, že vidíš třísku v oku svého bratra, ale trám ve vlastním oku nepozoruješ? Anebo jak to, že říkáš svému bratru: „Dovol, ať ti vyjmu třísku z oka“ - a hle, trám ve tvém vlastním oku! Pokrytče, nejprve vyjmi ze svého oka trám, a pak teprve prohlédneš, abys mohl vyjmout třísku z oka svého bratra.

Zdroj: Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. II. část. Praha 1985, s. 16.

Charakteristika Starého zákona.

Starý zákon začíná jako ostatní rané zákoníky tím, že svá přikázání umísťuje do formálního náboženského kontextu. Tím, co jej činí zcela jedinečným, je skutečnost, že tento kontext neboli nábožensko-historické umístění neustále narůstá a získává, dá-li se to tak říci, svou vlastní pohybovou energii. Zákoník sice nadále zůstává jádrem, ale v jistém smyslu se stává záminkou k sepisování dějin národa, civilizace a jejího božského ochránce. Hebrejci byli velkými právníky, ale právě tak byli i vynikajícími historiky. Jakožto starověký zákoník je Starý zákon jen jedním z mnoha, třebaže tím nejlepším: jakožto historické dílo ovšem vůbec nemá obdoby, protože ve srovnání s ním jsou dokonce i vymoženosti klasického Řecka zlomkovité. Povědomí o dějinách představuje ve vývoji civilizace důležitý stupeň. Starověcí Egyptané ani Mezopotámci si nic takového nikdy nevytvořili a k minulosti přistupovali způsobem čistě starožitnickým. Nedokázali minulost pojímat širokým a vyčerpávajícím způsobem, který by odhlížel od jednotlivých událostí, a nebyli s to formulovat dějiny svých národů ve sjednocené a uspořádané podobě.

Johnson, Paul: Dějiny civilizací Svaté země. Praha 1993, s. 69.

12. téma

PERSIE

Předchůdcem perské říše, jejíž jádro leželo v oblasti dnešního Íránu, byla říše médská (v jeho severní části), jejíž vládce Kyaxarés stál spolu s prvním vládcem novobabylonské říše u pádu posledního novoasyrského panovníka Aššur-uballita v Charánu v roce 610 př. n. l. Kyaxarův nástupce, známý dle Hérodota jako Astyagés (585-550 př. n. l.), byl slabým panovníkem, čehož využil velitel jedné z oblastí Médie, Ašnanu, Kambýses z rodu Achaimenovců, který se stal Astyagovým zetěm. Jeho syn Kýros (II. Veliký, 559-530 př. n. l.) se pak stal vlastním zakladatelem perské říše, která v době svého největšího rozmachu byla na severu ohraničena arménskými horami, na jihu sahala až do Dolního Egypta, na západě se snažila po překročení Helespontu získat území v Evropě (viz řecko-perské války) a východní hranici určovala řeka Indus.

Peršané přišli do Íránu ze severovýchodu a poprvé jsou zmíněni v asyrských pramenech z 9. st. př. n. l. Jádrem jejich teritoria se stalo území bývalého státu Elam. Pohoří obklopující íránskou plošinu byla bohatá na kovy a údolí byla vhodná k zemědělství. Přes území nejstaršího perského státu také procházely významné obchodní cesty spojující západ a východ asijského kontinentu. Král Kýros II. byl velkým dobyvatelem, který se zmocnil médského území (přední médské rody ale nepotlačuje) v Íránu a po porážce lýdského krále Kroisa se dostal až k západnímu pobřeží Malé Asie, na němž prosperovaly bohaté městské státy (např. Milét, Efesos, Halikarnassos), založené Řeky během první kolonizace v 12. stol. př. n. l., které se tak dostaly do perského područí. Do měst byli dosazeni propersky orientovaní tyrané, kteří podléhali v důležitých rozhodnutích perskému místodržícímu (satrapovi). Tento vládce se stal předobrazem ideálního vládce řeckému spisovateli Xenofontovi v jeho díle Kýrupedia (O Kýrově vychování), které vyšlo v překladu i česky.

Kýros také pokořil posledního krále novobabylonské říše Nabonida a vstoupil do jeho hlavního města Babylonu, zatímco jeho nástupce Kambýses připojil část Egypta. Zisk Fénicie a Sýrie byl důležitý mj. i ze strategického (syropalestinská oblast) i vojenského hlediska (fénické vojsko Peršanům zajišťovalo vojenské operace na moři). Současně se podmanění Fénicie a zejména její flotily stalo zdrojem nespokojenosti maloasijských řeckých měst, která v nich viděla konkurenci pro vlastní námořní obchod ve východním Středomoří a v černomořských úžinách. Výčet zemí dobytých Kýrem je zaznamenán v Dáreiově nápisu na Behistúnské skále, který se v 1. polovině 19. stol. stal (i na základě využití Hérodotových Dějin) klíčem Angličanu Henrymu Rawlinsonovi při rozluštění klínopisných znaků.

Kambýsovi nástupci Dáreios I. (521-485 př. n. l.) a po něm Xerxés se pokusili, po potlačení neúspěšného povstání řeckých maloasijských měst v 90. letech 5. stol. př. n. l., o dobytí pevninského Řecka. Čtyři výpravy, které byly proti Řekům podniknuty, jsou známy jako řecko-perské války, které skončily roku 479 př. n. l. vítězstvím Řeků, jimž se podařilo perskou armádu i loďstvo vytlačit z vlastního Řecka a jeho nejbližších vod. Významnými mezníky v tomto boji, který Řekové (na rozdíl od Peršanů) vnímali jako životně důležitý a jenž rozhodujícím způsobem ovlivnil vnímání jich samotných (Helénové X barbari), byly bitvy u Marathonu a (490 př. n. l.) a u Thermopyl a Salamíny (480 př. n. l.). Důsledkem perských porážek bylo vyklizení prostoru Řecka, ale Peršané stále ovládali Egejské moře a pod jejich mocí byla i řecká města na západním pobřeží Malé Asie. Situaci měl ve prospěch Řeků zvrátit athénský námořní spolek, sdružující pod hegemonií Athén více než sto dalších poleis z oblasti Egeidy, s cílem vytlačit Peršany z moře. Výsledkem měření sil, které probíhalo se střídavými úspěchy obou stran, byl tzv. Kalliův mír v pol. 5. stol. př. n. l., který potvrdil opětovnou hegemonii Řeků nad Egejským mořem i samostatnost maloasijských řeckých obcí.

Během peloponéské války (431-404 př. n. l.) mezi Athénami, Spartou a jejich spojenci Persie podporovala finančně Spartu proti Athénám, které vnímala jako hlavního nepřítele. Nová etapa „perské hegemonie“ vrcholí tzv. královským mírem z roku 386 př. n. l., jímž Persie získává zpět hegemonii nad maloasijskými řeckými obcemi. V té době ale vnitřní stabilitu říše ohrožovaly dvorské intriky, časté dynastické spory, které často vyústily v povstání satrapií i mocenské ambice některých satrapů. Říše, nesourodá etnicky, jazykem, ekonomikou i úrovní a stylem života jejích obyvatel, byla kolosem na hliněných nohou, který se – přes početní převahu (vojensky nesourodého) vojska – stal poměrně snadnou kořistí makedonského krále Alexandra Velikého (viz také téma Alexandr Veliký), který v bitvách na Issu a u Gaugamel porazil posledního perského velkokrále Dáreia III., který pak byl na útěku zavražděn svými lidmi. Vítězný Alexandr učinil hlavním městem nově vznikající říše Babylón a při její organizaci se snažil propojit tradice řecké s těmi perskými, což však naráželo na odpor jeho velitelů i vojáků (např. proskynese).

Tradice perské achaimenovské říše přežívají následně v parthské říši Arsakovců (od 247 př. n. l.), která se na několik století stala na východní hranici vážným protivníkem vzrůstajícího se římského impéria (mj. bitva u Karrh r. 53 př. n. l.). Na parthskou říši pak navazuje novoperská říše Sasánovců (226 n. l. – 642), kterou dobývají Arabové.

Za Dáreia I. byla říše organizačně rozdělena do správních jednotek (satrapií), v jejichž čele stáli správci (satrapové), kterými mohl být místní vládce nebo Peršan/Méd z jedné z šesti nejvýznamnějších perských rodin. Každá satrapie odváděla do královské pokladny pevně stanovenou roční daň a muže pro armádu. (Postupně se ale v armádě prosazuje i žoldnéřská služba, do které se dají najímat i Řekové. Viz Xenofontova Anabasis.) Činnost satrapů byla kontrolována úředníky jmenovanými králem, kterým se říkalo „oči a uši krále“. Zejména pro vojenské, ale i obchodní účely byla zbudována síť silnic s obchodními stanicemi, které propojovaly celou říši a umožňovaly rychlý přesun zpráv i vojska (královská cesta ze Súz do Sard, 2.500 km za 7 dní).

Na královském dvoře (v Persepoli, Súsách, Ekbataně, Babylónu) působili i Řekové – jako lékaři, učenci, řemeslníci, žoldnéři. Paradoxem je, že o Peršanech toho víme mnohem méně než o Řecích, kdy většinou se jedná o informace ze stručných oficiálních záznamů (královské nápisy), nebo ze zpráv řeckých autorů, které jsou však zkresleny jejich vnímáním světa (Hérodotos, Dějiny). Řekové se také Peršanům nesnažili porozumět, považovali je za barbary. Hluboce podřízené postavení obyvatel vůči králi (králi všech králů, velkokráli) považovali za známku despotie, slepé poslušnosti.

Známa je náboženská tolerance perských vládců vůči podmaněným národům (viz návrat Židů z babylonského zajetí, povolení stavby Hospodinova chrámu v Jeruzalémě). Vlastní perské náboženství bylo spjato s učením Zarathuštry (náboženský učitel a reformátor, nar. mezi 8.-6. stol. př. n. l.) = zoroastrismus. Významnou roli v něm hrál dualismus – svět dobra a zla, svět boha Ahura Mazdy (Pána moudrosti), který byl oficiálním kultem achaimenovských panovníků, a zla, kterému pomáhají démoni. Zarathuštrovo učení se pak stalo ve 3. stol. př. n. l. i oficiálním náboženstvím sasánovské Persie.

Kontrolní otázky:

1. Který antický autor je pro perské dějiny nejvýznamnějším pramenem. Proč?
2. Na mapě označte oblasti, které patřily k perské říši v době jejího největšího rozmachu.

3. S kterými protivníky se Peršané při rozšiřování své říše museli utkat?
4. Vyhledejte v literatuře informaci o lýdském králi Kroisovi a vysvětlete výrok „Překročí-li Kroisos řeku Halys, velkou říši zničí“.
5. Co bylo důvodem povstání maloasijských Řeků proti Persii?
6. Popište podrobněji průběh řecko-perských válek a jejich význam pro dějiny Řecka a perské říše.
7. Co je to Kalliův a královský mír?
8. Kdo to byli satrapové a úředníci nazývaní „oči a uši krále“?
9. Jmenujte důvody postupné slabosti a nestability perské říše.
10. Co víte o tažení Alexandra Velikého do Persie?

Literatura:

HÉRODOTOS: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972.

MIEROOP, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3 000 – 323 př. n. Kr. Praha, Academia 2010.

HABAJ, Michal: Kambýses II. Od tradicie k historii. Krakow 2016.

WIESENHÖFER, Josef: Das antike Persien. Düsseldorf – Zürich 1998.

KLÍMA, Otakar: Sláva a pád starého Íránu. Praha 1977.

KLÍMA, Otakar: Zarathuštra. Praha 1964.

CURTISOVÁ Vesta S.: Perské mýty. Praha 2006.

Přílohy:

Peršané si podrobují Médy

Perských kmenů je veliké množství; Kýros některé z nich shromáždil a přiměl je k tomu, aby od Médů odpadli. Jsou to tyto kmeny, od nichž jsou všichni ostatní Peršané závislí: Pasargadové, Marafiové a Maspiové, Pasargadové jsou z nich nejstatečnější, mezi ně také patří rod Achaimenovců, z něhož pocházejí perští králové. Další perské kmeny jsou: Panthialaiové, Dérúsiaiové a Germaniové; ti jsou všichni zemědělci. Zbývající pak jsou kočovníci, totiž Daové, Mardové, Dropikové a Sagartiové. Peršané tedy získali vůdce a ochotně se pustili do boje o svobodu. Už dávno totiž těžce nesli, že je ovládají Médové.

Když se Astyagés dověděl, že Kýros podniká takové věci, po poslu ho k sobě povolal. Kýros však poslu přikázal, aby vyřídil, že přijde k Astyagovi dříve, než mu samotnému bude příjemné. Vyslechnuv tento vzkaz dal Astyagés ozbrojit všechny Médy a jako by ho božstvo zbavilo rozumu, ustanovil jim za vojevůdce Harpaga, zapomínaje, čím ho proti sobě popudil. Když se Médové s Peršany válečně utkali, tu někteří z nich bojovali, protože nebyli do spiknutí zasvěceni, jiní přebíhali k Peršanům, většina pak se úmyslně chovala zbaběle a dávala se na útěk.

Tak pozbyl Astyagés království po vládě skoro pětaticetileté. Pro jeho ukrutnost se Médové podrobili Peršanům. Předtím vládli v Asii na východ od řeky Halys, na sto osmadvacet let

kromě období, kdy vládli Skythové. Později ovšem litovali toho, co učinili, a vzbouřili se proti Dareiovi. Vzpouře však byla potlačena, protože v bitvě podlehl.

Tentokrátě tedy za časů Astyagových se Peršané s Kýrem pozvedli proti Médům a od té doby v Asii vládli. Astyagovi neučinil Kýros nic zlého a podržel ho u sebe až do jeho smrti. Tak se Kýros narodil, byl vychován a stal se králem. Později, když proti němu začal Kroisos s nepřátelskými činy, porazil ho, jak jsem již předtím vyprávěl. Po porážce Kroisově se stal pánem celé Asie.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972, s. 69-70.

Bisutúnský Dáreiův nápis.

Já jsem Dáreios, král, syn Hystaspy, Achaimenovec, král králů, Peršan, král Persie ...

Takto praví král Dáreios: toto jsou země, které mi naslouchají – pod ochranou boha Ahura Mazdy jsem jejich králem: Persie, Elam, Babylonie, Asýrie, Arábie, Egypt, Přímoří, Sardy, Iónie, Médie, Urartu, Kappadokie, Parthie, Drangiana, Arie, Chorezmie, Baktrie, Sogdiana, Gandhára, Skythie, Sattagydie, Arachosie a Maka, dohromady dvaceti tři zemí ...

Takto praví Dáreios: toto jsem učinil během jednoho roku od ochranou boha Ahura Mazdy. Poté, co jsem se stal králem, jsem vybojoval devatenáct bitev v jednom roce a pod ochranou boha Ahura Mazdy jsem v nich zvítězil. Zajal jsem devět králů. Mága jménem Gaumáta, jenž lživě pravil: „Já jsem Bardija, syn Kýra, krále Persie“, a jenž podnítil země Persii a Médii ke vzpouře. Elamitu zvaného Atrina, jenž lživě pravil: „Já jsem král Elamu“, a jenž podnítil Elam ke vzpouře; Babyloňana zvaného Nidintu-Bél, jenž lživě pravil: „Já jsem Nabukadnezar, syn Nabonida, král Babylonu“, a jenž podnítil Babylonii ke vzpouře; Peršana zvaného Martija, jenž lživě pravil: „Já jsem Immaniešu, král Elamu“, a jenž podnítil Elamity ke vzpouře; Méda zvaného Parmartiš, jenž živě pravil: „Já jsem Chašatrittu, potomek Umakištara“, a jenž podnítil Médii ke vzpouře; Sagartijce zvaného Šitirantachmu, jenž lživě pravil: „Já jsem králem Sagartijců, potomek Umakištara“, a jenž podnítil Sagartijce ke vzpouře; Margijce zvaného Parada, jenž lživě pravil: „Já jsem král Margie“, a jenž podnítil Margii ke vzpouře; Peršana zvaného Umizdatu, jenž lživě pravil: „Já jsem syn Kýra, krále Persie“, a jenž podnítil Persii ke vzpouře; Urartejce zvaného Arachu, jenž lživě pravil: „Já jsem Nabukadnezar, syn Nabonida“, a jenž podnítil Babylonii ke vzpouře.

Zdroj: Mieroop, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3 000 – 323 př. n. Kr. Praha 2010, s. 283.

Perská hlavní města.

Před porážkou Babylonie neměli Peršané velká města a neznali tradici monumentální architektury. Říše však hlavní město potřebovala a Peršané jich postupně zbudovali několik. Nejstarší hlavní město postavil Kýros v Pasargádách ve středním Fársu. Byl to velký ohrazený prostor, v němž byla ve značné vzdálenosti od sebe umístěna řada paláců a přijímacích sálů, které byly od sebe odděleny rozlehlými zahradami zvlažovanými zvláštními kanály. Řekové nazývali tyto zahrady pojmem *paradeisos*, z něhož v některých novodobých evropských jazycích pochází slovo znamenajíc „ráj“. Zahrady byly mezi Peršany zvláště oblíbené a byly

zakládány po celé říši. V Pasargadách se rovněž nacházela opevněná citadela a kultovní prostor s ohňovým oltářem, zatímco Kýrova hrobka byla umístěna nedaleko ve zvláštní budově.

Dáreios přemístil hlavní město do Persepole asi 40 kilometrů na jih. Výstavba města započala v roce 518 a pokračovala i za vlády dvou jeho bezprostředních nástupců. V jeho středu se nacházela obrovská plošina o rozměrech 450 a 300 metrů, na které bylo umístěno několik paláců, přijímacích sálů a pokladnice. Všechny budovy byly z kamene a zvláště nápadné v nich byly vysoké sloupy s hlavicemi vytesanými do podoby gryfů a býků, které nesly dřevěné stropní trámy. Sloupy největší budovy, *apadany* nebo přijímacího sálu, byly téměř 20 metrů vysoké. Jiná budova obsahovala sál o sto sloupech. Na bocích plošiny bylo vytesáno dlouhé procesí královských služebníků, vojáků a zástupců různých satrapií, přinášejících dary králi, jenž byl zobrazen, jak sedí na trůnu. Nad králem byl často vytesán okřídlený sluneční kotouč pravděpodobně zobrazující Ahura Mazdu. Persepolis se rozkládala mnohem dále než monumentální kamenné budovy, které byly vykopány. Bylo to jedno z hlavních správních středisek říše a obsahovalo její největší pokladnici. Leželo v srdci rozvinuté zemědělské oblasti s početným obyvatelstvem. Tabulky nalezené v Persepoli pocházejí ze dvou míst. V soustavě opevnění byly nalezeny tisíce záznamů o rozdělování pokrmů lidem velmi různého společenského postavení, od členů královské rodiny až po nádeníky. V pokladnici se nacházela menší supina záznamů o platbách dělníkům. Říšské archivy však nemáme k dispozici. Město bylo totiž vypáleno Alexandrem, buď záměrně, nebo nešťastnou náhodou, když byl opilý. Nedaleko města v Nakše Rustamu jsou do skalní stěny vytesány hrobky Dáraeia a jeho tří nástupců.

Společně s Persepolí rozvíjel Dáreios jako hlavní město rovněž Súsy, neboť měly přímý přístup k západním částem říše. I tam byl vybudován obrovský palác zdobený postavami perských vojáků a služebníků znázorněných pomocí glazovaných cihel. Mezi nálezy byla i monumentální socha krále Dáraeia, vytvořená podle egyptských sochařských tradic, ale v perském oděvu. Na soše byl vytesán trojjazyčný nápis (staropersky, elamsky, akkadsky) vyzývající Ahura Mazdu a hieroglyfické nápisy zaznamenávající tradiční egyptské texty. Všechny tyto výtvořiny prozrazují směsici architektonických a uměleckých vlivů asyrských, babylonských, řeckých, egyptských a domácích. Peršané používali materiály z různých částí říše a zaměstnávali specializované řemeslníky z mnohých krajin, ne aby tvořili ve svém domácím stylu, ale aby přispívali k imperiální podobě výtvořiny, jenž by představoval Persii jako multikulturní útvar.

Zdroj: Mieroop, Marc van de: Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3 000 – 323 př. n. Kr. Praha 2010, s. 285-286.

Charakteristika Peršanů.

Když se navzájem potkají na cestě, pozná se, zda jsou si stavem rovni podle tohoto jejich chování: místo aby se oslovili, líbají se na ústa; jestliže je jeden z nich trochu níže postaven, líbají se na tváře; je-li však jeden z nich mnohem méně urozený, prokáže úctu druhému tím, že mu padne k nohám. Ze všech lidí prokazují největší úctu svým nejbližším sousedům, a to hned po sobě, potom dalším sousedům a tak postupně dále. Nejméně se váží těch, kdo bydlí od nich nejdále; jsou toho názoru, že jsou sami daleko nejlepší ze všech lidí v každém ohledu, ostatní pak podle řečeného postupu že mají ctností méně a méně a ti, kdo od nich bydlí nejdále, že jsou nejhorší. Za médké nadvlády tak nad sebou panovaly navzájem i jednotlivé národy. Nade všemi i nad svými nejbližšími sousedy vládli Médové, sousedé pak nad těmi, kdo s nimi

hraničili, a ti zase pak nad dalšími. Peršané prokazují úctu stejným způsobem, neboť jejich národ postoupil ve vládě a řízení věcí na první místo.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy. Praha 1972, s. 72 (I, 134)

Kalliův mír

Když Athéňané vyhověli a poslali zplnomocněné vyslance, které vedl Kallias, syn Hipponikův, byla uskutečněna mírová smlouva Athéňanů a jejich spojenců s Peršany. Její obsah je tento: že všechny řecké obce v Asii jsou svobodné; že perští satrapové nesmějí sejít k moři blíže než na tři dny cesty; ani perská válečná loď plout v prostoru mezi Fasélidou a Černými skalami; a budou-li to král a vojevůdcové dodržovat, že ani Athéňané nepodniknou tažení do končiny, které vládne král.

Zdroj: Diodóros Sicilský: Kalliův mír. In: Antika v dokumentech. Řecko I. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 143 (Historická knihovna XII, 4)

Alexandr vítězí v bitvě u Issu

Ten (Alexandr) k sobě svolal vojevůdce, velitele jízdy a velitele spojenců. Vyzval je, aby byli dobré mysli. Ať si vzpomenou na slavné boje, které už mají za sebou, ať si uvědomí, že budou bojovat jako vítězové s poraženými a že na jejich straně stojí lepší vojevůdce, totiž bůh, jenž Dáreiovi vnukl, aby odvedl svou armádu z široké roviny na místo dokonale uzavřené, kde oni, Makedoňané, budou moci dobře rozvinout svou falangu, kdežto Peršanům, kteří se s nimi nemohou měřit ani tělesně, ani duševně, nebude jejich početní převaha v boji nic platná. Makedoňané jsou přece už odedávna zvyklí na nebezpečné a svízelné podniky a utkají se s Peršany a Médy, kteří jsou odjakživa změkčilí. Navíc to bude boj lidí svobodných proti otrokům. Budou sice bojovat také Řekové proti Řekům, nikoli však o stejný cíl: těm na straně Dáreiově jde jen o žold, ostatně ne příliš veliký, kdežto řečtí spojenci Makedoňanů jsou dobrovolníci bojující za Řecko.

Zdroj: Arriános: Tažení Alexandra Velikého. Praha, Naše vojsko 1972, s. 60.

13. téma

VÝCHODNÍ STŘEDOMOŘÍ V 1. TISÍCILETÍ PŘ. N. L., ÚVOD DO STUDIA ANTICKÉHO STAROVĚKU

Jako starověk lze označit historické období v dějinách lidstva, které začíná přelomem 4. a 3. tis. př. n. l. a končí sesazením posledního císaře západořímské říše Romula Augustula v roce 476 n. l. Spadají do něj dvě odlišná historická období, kdy to první je geograficky soustředěno do oblasti tzv. úrodného půlměsíce (Egypt, Mezopotámie, syropalestinská oblast), v tom druhém se těžiště dění přesouvá na řeckou pevninu a posléze zejména na Apeninský poloostrov, kde je založen v Latii Řím.

V prvním případě hovoříme o staroorientálních despociích, které se vyvinuly jako státní útvar s panovníkem obdařeným takřka neomezenou mocí v čele, a tento typ vlády se ve větší či menší míře uplatnil takřka ve všech státech Předního východu. Termín despocie je odvozeno od slova despotes = pán a charakterizuje neomezenou moc vladaře nad všemi obyvateli jeho říše, mocnými počínaje a otroky konče. I proto byla tato forma vlády zcela cizí Řekům, kteří se s ní seznámili při kontaktu s perskou říší a zcela ji odmítali jako člověka nedůstojnou. Prvky této despoticke vlády můžeme nalézt jako určitou formu tradice a dědictví i ve způsobu vlády nástupců Alexandra Velikého, kteří v postavení panovníka akceptovali tradice a kulturu států, do jejichž čela se dostali (helénistické monarchie).

Období trvání těchto států (staroorientálních despocií), jejichž dějiny, případně ekonomický a společenský vývoj byly probírány v předcházejících tématech, je povětšinou obdobím bronzovým, tzn. dobou, kdy nástroje, zbraně a nejrůznější předměty denní potřeby byly vyráběny z bronzu, slitiny mědi a cínu, jejíž užití bylo významným pokrokem. Doba bronzová se na Předním východě klade na počátek 3. tis. př. n. l. Bronz bylo možno zpracovávat při relativně nízkých teplotách a byl velmi vhodný i k dalšímu zpracování. Za doby Nové říše v Egyptě však již nacházíme v pohřební výbavě faraona Tutanchamona nůž z nového, dosud málo užívaného kovu – z železa. Důvodem k přechodu k širokému užívání tohoto kovu byla jeho snadnější/rozšířenější dostupnost, protože cín a měď byly mnohdy nákladným zbožím dováženým ze vzdálených oblastí, větší tvrdost, a tím tedy i trvanlivost a vhodnost k použití na pracovní nářadí a zbraně. Jeho geografické rozšíření umožnilo, aby si předměty a zbraně z něj vyrobené mohli patřit i ti méně zámožní – postupně se stalo všeobecně používaným kovem.

Přestože všeobecné použití železa lze datovat do 1. tis. př. n. l., předměty z něj zhotovené se objevují již v pol. 3. tis. př. n. l. jako součást pohřební výbavy v sumerském Uru a maloasijském Alaça Hüyükü, kdy právě z oblasti Anatólie pochází početnější doklady dokládající význam, který byl železu jako mimořádnému, až magickému materiálu přikládán. A pokud železo v 1. pol. 2. tis. bylo užito k výrobě nějakého náčiní nebo zbraní, vždy je s tím třeba spojit určitý symbolický význam a výklad. Jeho zpracování se pak pozvolna z oblasti chetitské říše šíří na Přední východ i do Evropy.

S bronzovou materií spojujeme říše, státy a státečky, jež v době 3. – 1. tis. př. n. l. v oblasti Předního a Blízkého východu existovaly. Byly typické svým teokratickým systémem vlády, jenž jejich vladařům propůjčoval kromě světských pravomocí i punc posvátného propojení s bohy město či zemi ochraňujícími. Panovník byl v komunikaci s nimi prostředníkem, zastupoval celou zemi a její obyvatele, byl garantem jejího blahobytu.

To vše se během staletí prvního tisíciletí př. n. l. mění. Velké říše se dostávají do krize (Egypt, středobabylonská říše), některé mizí z mapy (Chetitě) a vznikají nová centra, která již

nejsou lokalizována v oblasti Předního a Blízkého východu, nýbrž přesouvají se směrem k Evropě (Kréta, Achijawa, Mykény aj.), kde vznikají nová kulturní a politická centra, jejichž politický vývoj je mnohem pružnější, než tomu bylo u staroorientálních despocií.

Antický starověk (antika) je pojmem časově zahrnujícím období od vzniku prvních paláců na Krétě (přelom 3. a 2. tis. př. n. l.), jež je počítána k Evropě, až po výše zmíněný rok zániku západořímské říše (476). Za přelomové datum znamenající nástup středověku však často bývají označována i jiná data (313 – rok vydání Milánského ediktu; 324 – rok, kdy se císař Konstantin rozhodl založit nové hlavní město Konstantinopolis; 395 – rok definitivního rozdělení římské říše na východní a západní část; poč. 7. stol. – vpád Arabů do Evropy; 800 – rok korunovace Karla Velikého v Římě za císaře). Termín antický starověk (antika) jako první použili humanističtí učenci pro označení epochy dějin starověkého Řecka a Říma, a vnímali jej jako protiklad k společností starého Orientu.

Antický starověk je spojen s vývojem dvou odlišných, a přece příbuzných civilizací – řecké a římské. Zatímco ta první se vyvíjela v relativně malých, ale ekonomicky a kulturně velmi čilých řeckých městských státech (poleis), římské dějiny jsou dějinami vývoje malého městského státu Řím v impérium zahrnující celé Středomoří a sahající hluboko do střední Evropy. Přes jeho teritorium postupně stále silněji ovlivňované romanizací se dědictví antické (řecké a římské) kultury dostávalo zprostředkovaně a přeměněné dle potřeb i představ Římanů nejen k obyvatelům říše, ale také do oblastí, které s ním byly v kontaktu. Lze tedy ve zkratce říci, že poražené Řecko si podmanilo svou kulturou Řím, který však následně na hrotech svých mečů jeho dědictví roznesl po celé Evropě, a nejen po ní. Byly tak položeny základy latinsko-křesťanské Evropy pozdějších staletí.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte starověkou despocii.
2. Proč dochází k vítězství železa nad mědí a bronzem?
3. Kde byla kolébka železné metalurgie?
4. Charakterizujte řeckou polis.
5. Charakterizujte římskou říši.
6. Objasněte pojem klasický starověk.
7. Bylo slovo antika používáno i v jiné významu?
8. O co se opírá kultura současné Evropy?
9. Vysvětlíte poje romanizace.

Literatura

a) domácí, v překladu

ADKINS, L. – ADKINS, R. A.: Starověké Řecko. Encyklopedická příručka. Praha 2011.

ADKINS, L. – ADKINS, R. A.: Starověký Řím. Praha 2012.

AUGUSTA-BOULAROT, S.: Slovník řecko-římské mytologie a kultury. Praha 1993.

BAHNÍK, Václav a kol.: Slovník antické kultury. Praha 1974.

BORECKÝ, Bořivoj – Dostálová, Růžena a kol.: Slovník řeckých spisovatelů. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha 2006.

FINK, G.: Kdo je kdo v antické mytologii. Praha 2004.

HALL, J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991.

HOUTZAGER, G.: Encyklopedie řecké mytologie. Praha 2003.

LÖWE, G. – STOLL, H. A.: ABC antiky. 3. přeprac. vyd. Praha 2005.

MAREK, Václav – OLIVA, Pavel – CHARVÁT, Petr: Encyklopedie dějin starověku. Praha 2008.

NEŠKUDLA, Bořek: Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova. Praha 2004.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Bohové a hrdinové antických bájí: encyklopedie. 7. upr. vyd. Praha 2013.

a) zahraniční:

BRODERSEN, K. – ZIMMERMANN, B.: Metzler Lexikon: Antike. Stuttgart – Weimar 2000.

Der kleine Pauly. Lexikon der Antike auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft. 5 Bde. Stuttgart 1964-1975.

Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Altertum. Hrsg. von H. Cancik - H. Schneider. 12 Bde.; Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte. Hrsg. von M. Landfester mit H. Cancik und H. Schneider. 13-15 Bde. (16. Bd.-Register). Stuttgart 1996-2003; Supplemente, Stuttgart 2004- (zatím vyšlo 8 svazků).

The encyclopedia of ancient history. Ed. by R. S. Bagnall - K. Brodersen – C. B. Champion – A. Erskine – S. R. Huebner. 1-13. Chichester 2013.

Lexikon der alten Welt. Hrsg. von C. Andresen - H. Erbse - O. Gigon – K. Schefold - K. F. Stroheker – E. Zinn. Zürich – Stuttgart 1965 (dotisk 1969-1971, 1990 aj.)

The Oxford Classical Dictionary. Ed. by S. Hornblower – A. Spawforth. 3rd. ed. Oxford 1996.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearb. Unter Mitwirkung zahlreichen Fachgenossen hrsg. von G. Wissowa (pokrač. W. Kroll a K. Mitthaus, vyd. K. Ziegler). Stuttgart 1893-1980.

Reallexikon für Antike und Christentum. Hrsg. von T. Klauser, E. Dassman u.a. Stuttgart, 1950-.

